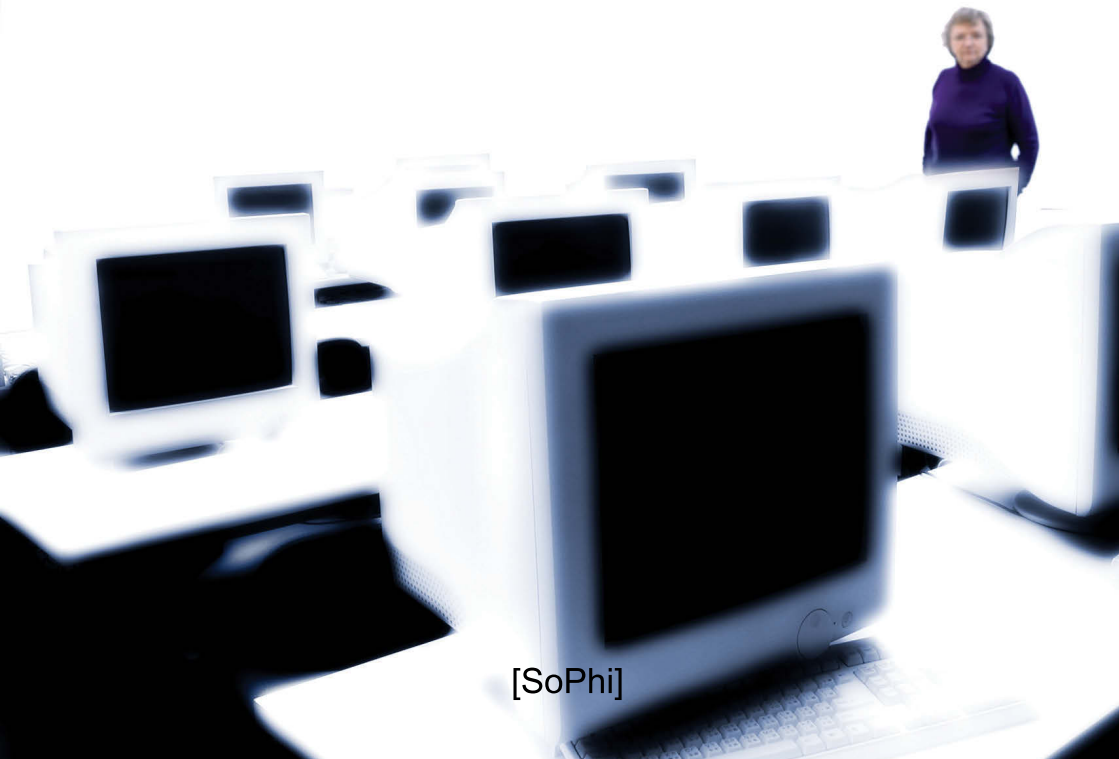

Anne Sankari

Ikääntyviä tietoyhteiskunnassa
Kulttuuriset ajattelutavat ja sosiaalinen tila

[SoPhi]

IKÄÄNTYVIÄ
TIETOYHTEISKUNNASSA

Anne Sankari

IKÄÄNTYVIÄ
TIETOYHTEISKUNNASSA

Kulttuuriset ajattelutavat ja sosiaalinen tila

SoPhi 88

Jyväskylän yliopisto

Toimitus:
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35 (MaB)
40014 Jyväskylän yliopisto

<http://www.minervakustannus.fi/sophi>

Kustantaja ja myynti:
Minerva Kustannus Oy
Kuokkalan kartano
Riihimäentie 3, 40520 Jyväskylä
Puh. (014) 3386 845, 3382 800, fax (014) 3386 812
kustannus@minervakustannus.fi

© Anne Sankari

Kansi: Marko Nääsilä

Taitto: Kalevi Nurmela

ISBN 952-5478-24-6

Paino:
Kopijyvä Oy, Jyväskylä 2004

SISÄLTÖ

ESIPUHE	7
JOHDANTO	9
<i>Tutkimusongelma ja tutkimuskysymykset</i>	13
<i>Työn rakenne</i>	17
IKÄÄNTYNEET TIETOTEKNIIKAN KÄYTTÄJINÄ.....	19
”Oppivatko ne?”	21
<i>Laboratorioista kohti arjen käytäntöjä</i>	23
<i>Monenlaiset ikääntyneet tietokoneen käyttäjät</i>	25
IKÄÄNTYMINEN, SOSIAALINEN TILA JA TIETOYHTEISKUNTA KENTTÄNÄ	33
<i>Suhteellisia asemia suhteiden tilassa</i>	36
<i>Kenttä</i>	40
<i>Intressi</i>	44
<i>Habitus ja itsestäänselvyydet</i>	45
<i>Pääoman lajit</i>	47
<i>Symbolinen pääoma</i>	52
AINEISTO JA TUTKIMUSPROSESSI	59
<i>Haastateltavien tietokoneen käyttö</i>	60
<i>Yleistettävyys</i>	61

IKÄ, INTRESSI JA PELISILMÄ.....	65
<i>"Vähän pitäisi tietää"</i>	65
<i>Intressiä vai välinpitämättömyyttä?</i>	69
<i>Habitus – missä ja milloin kuin kala vedessä?</i>	75
<i>Tietokone omassa arjessa</i>	76
<i>Sukupolvi ja tietotekninen kokemus</i>	80
<i>Kynnys ja pelko</i>	82
<i>Taloudellinen pääoma</i>	84
<i>Kulttuurinen pääoma</i>	86
<i>Sosiaalinen pääoma</i>	90
<i>Symbolinen pääoma</i>	92
<i>Ageismi ja ikäluokitukset</i>	92
<i>Syrjäytyykö ikääntynyt tietotekniikan perusteella?</i>	95
TIETOYHTEISKUNTA IKÄÄNTYNEEN SOSIAALISENA TILANA ...	105
KIRJALLISUUS.....	111
LIITTEET	127

ESIPUHE

Aloitin työt sosiaaligerontologian assistenttina Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksella kesällä 1998. Edeltävänä keväänä olin ensimmäistä kertaa ajatellut tutkimusta ikääntyneistä ja tietotekniikasta. Ensimmäiset haastattelut tein keväällä 1999, mutta varsinaisesti tunnen käyneeni väitöstyön kimppuun vuoden 2000 alusta – lopetettuani työn assistenttina. Sitten tietysti retkeilin sellaisillakin poluilla, joista ei suoraan näy jälkeäkään tässä tekstissä. Retkillä menee aikaa, mutta toisaalta, Umberto Econ sanoin ”tutkielma on kuin sika, siitä ei mene mikään hukkaan”. Olen kuitenkin vaiheessa, jota kuvaa toinen minua viehättänyt ajatus. Se on peräisin Kari Paloselta: jossain vaiheessa tutkimuksen tekeminen on lopetettava ja sille on laitettava piste. On siis kiitosten aika.

Työlläni on ollut kolme ohjaajaa, jotka kaikki ovat eri tavoin olleet läsnä työn loppumetreille saakka. Aloitimme professori Marjatta Marinin kanssa, mukaan tuli professori Jyrki Jyrkämä, ja jatkokoulutusseminaarin kautta professori Martti Siisiäinen. Kiitos teille monista erilaisista asioista. Teitä on ollut helppo lähestyä. Martille erityinen kiitos viimeisen vuoden Bourdieu-keskusteluista ja käsikirjoitusversioitten jaksamisesta, Jyrkille kaikenlaisesta yhteistyöstä ja käytännön helpoudesta, Marjatalle alkuinspiraatiosta. Esitarkastajat yliassistentti Jari Aro Tampereen yliopistosta ja professori Antti Karisto Helsingin yliopistosta antoivat kriittistä, rakentavaa ja kannustavaa palautetta. Siitä olin todella iloinen! Jari Aro on myös vastaväittäjäni.

Koko Jyväskylän sosiologiyhteisölle (laajasti määriteltynä) ja sosiaaligerontologian ryhmälle kiitos työtoveruudesta, samoin Suomen Gerontologian Tutkimuskeskuksen monitieteiselle ikätutkimusjoukolle parin viime vuoden aikana ja Upsalan yliopiston sosiologian laitoksen väelle vuonna 2001. Tack till er alla vid Uppsala universitet som hjälpt till. Ett speciellt tack till professor Lars Tornstam och hela socialgerontologigruppen. Tack även till Karin Götlind – för att jag fick dela arbetsrummet med dig, och till hela ”lunchgänget”. Yhteiskiitosten lisäksi mainitsen Jyväskylästä vielä erikseen kaksi ihmistä. Paula Rantamaan ja Marko Raitasen kanssa olemme yhteisten työvuosiemme aikana kommentoineet melkein kaikkea mahdollista, tieteellistä ja epätieteellistä. Paula on myös lukenut liki kaikki aiemmat tekstini ja jaksanut innostaa. Jaamme muun muassa monia sosiologisia intressejä; Markon kanssa jaoimme työhuoneen.

Käsikirjoitustani ovat sen eri vaiheissa kommentoineet Kristiina Kotajärvi, Sari Vanhanen-Silvendoin, Eeva Hintikka, Päivi Eskola, Timo Lilja, Anu Leinonen ja

Reetta Muhonen. Se on auttanut eteenpäin. Ikisläisistä Annikki Tuominen luki ja kommentoi; Anneli Hietaluoma tarkasti, että Jyväskylän Ikääntyvien yliopistoa koskevat asiat ovat kohdallaan. Kimmo Jokinen ja Juha Virkki lukivat tekstin kustantajan vinkkelistä. Kimmo katsoi, että tekstin voi julkaista ja Juha viilasi tekstiä kustannustoimittajan näkökulmasta. Myös Enterin Liisa Hämäläinen ja Liisa Suviranta lukivat tekstini – Sirkku Kuoppasalmi ei valitettavasti ehtinyt ennen kuolemaansa. Kiitos teille kaikille.

Monet tutkijat tulevat kiitetyiksi lähdeluettelon välityksellä. Lisäksi on monia muita, jotka minua ovat inspiroineet, kannustaneet ja ilahduttaneet kirjojen, luen- tojen, seminaarien ja arkisten keskustelujen kautta. Joskus jo pari hyvää lausetta sopivassa saumassa tekevät ihmeitä – puhumattakaan kokonaisesta kirjasta, olipa se sitten sosiologiaa tai jotakin ihan muuta. Kiitos eri seminaareissa olleille, esi- tyksiä pitäneille ja kommentteja antaneille. Erityinen kiitos Marja Vehviläiselle ja Päivi Eriksonille useammastakin seminaarista vuosina 1999-2001. Niiden kautta syntyi yhteisiä kirjoitushankkeita, kuten kirja *Tietotekniikkasuhteet*, joka antoi potkua myös väitöskirjan kirjoittamiselle. Kiitos myös opiskelijoilleni ikäkeskusteluista ja opiskeluun paneutumisesta – erityisterveiset syksyn 2002 tietotekniikkatyöpajalle.

Tutkimusrahoituksesta kiitän Ikääntyminen, hyvinvointi ja teknologia -tut- kijakoulua, Suomen Akatemiaa, Opetusministeriötä ja Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellistä tiedekuntaa. Pohjoismaista liikkuvuuttani ovat tukeneet NorFA, Suomen Gerontologian Tutkimuskeskus ja Nordplus; Konneveden tutki- musasemalla työskentelyä Jyväskylän yliopisto.

Kaikkein suurimmat kiitokset menevät lopuksi kaikille haastateltavilleni. Ja viimeisimpänä vaan ei vähäisimpänä: isot kiitokset perheelleni ja ystäväilleni, joista osan jo nimeltä mainitsinkin – olemassaolostanne. Se on äärettömän hieno asia.

Porissa 30.1.2004

Anne Sankari

JOHDANTO

”Ikääntynyt ihminen ei hevin ryhdy opettelemaan uuden laitteen käyttöä. Sen sijaan hän mieluusti jatkaa niiden käyttöä, joihin hän on aktiivi-iässään tottunut”, kertoi Helsingin Sanomat 29.4.2003. Ikämessuilla nettikahvilan ohii kulkeneet kommentoivat vuorovaikutuksen olevan tietokoneella liian teknistä ja ajankulua olevan muutenkin kylliksi. Ja mihin sitä tietokonetta nyt tarvitsisi, kun ei ole aikaisemminkaan tarvinnut? (Matikainen, Nieminen & Vilhunen 2003.)

Millaisia sitten ovat ikääntyneet tietokoneen käyttäjät? Miksi he käyttävät tietokonetta; mitä he saavat siitä irti? Millaista on ikääntyminen niissä yhteiskunnan muutoksissa, joita voisi yhdellä sanalla kutsua tietoyhteiskunnaksi? Entä millaisena ikääntyminen näyttyy nyky-yhteiskunnassa; millaisina ikääntyneet nähdään, mihin ja miten heidät kulttuurisesti sijoitetaan? Tässä tutkimuksessa tarkastelen ikääntyneiden elämää nimenomaan niin sanotun tietoyhteiskunnan ja etenkin tietotekniikan käytön näkökulmasta.

Manuel Castellsin (1998) mukaan 1900-luvun loppuneljänneksen teknologinen ja informaation ympärille keskittynyt vallankumous muutti elämää radikaalisti muuttaessaan tapaa, jolla länsimaiset ihmiset ajattelevat, tuottavat, kuluttavat ja ylipäänsä toimivat. Väitteessä on liioittelun makua, mutta se on toisaalta kuvaava. Tietoyhteiskuntaa on usein luonnehdittu varsin teknologiakeskeisesti ja tietotekniikan on väitetty muuttavan koko yhteiskunnan. On suhteellisen vaikea elää törmäämättä tietotekniikkaan; ajatellaanpa vaikka hedelmien punnitsemista kaupassa, kaupungin sisäisen linja-automatkan maksamista, tietojen etsimistä kirjastossa tai rahan nostamista tililtä. Tietoyhteiskunnan teknisen kehityksen symboleiksi ovat nousseet tietokoneet ja matkapuhelimet. Tietotekniikka on merkinnyt monille ihmisille useiden asioiden hoitamisen helpottumista ja tehnyt siitä ajasta ja paikasta riippumattomampaa. Toisaalta on puhuttu myös tietotekniikkaleskistä, infoähkystä, teknostressistä ja niin edelleen. Esimerkiksi yhä nopeammat tietokoneet tuntuvat hitailta, ja muutenkin usein uskotaan kaiken nopeutuneen: tämän kulttuurin kielellä tavallinen päivässä kulkeva maaposti on etanamainen, *snailmail* (ks. Virilio 2000, 14). Risto Heiskalan (1996, 228) mukaan kaikki ovat ”sosioologisista taustamuutujistaan”, kuten luokka-asemasta, iästä, sukupuolesta ja asuinpaikasta, huolimatta ”valinta-avaruuksien äärettömyyden ja informaatiotulvan ongelman ääressä” ja pakotettuja torjumaan toimintaympäristön monimutkaisuutta liki paniikinomaisesti. Monimutkaisuutta pyritään hallitsemaan turvautumalla erityisten asiantuntijoiden jakamaan informaatioon ja ohjeisiin (Stehr 1994, 262).

Ainakin suomalaiset ovat tottuneet pitämään Suomea yhtenä tietoyhteiskuntakehityksen kärkimaista (ks. Suominen 2000). Tietoyhteiskunta on hahmottunut suureksi asiaksi, jopa niin suureksi, että ”teollistumisen ja hyvinvointivaltion jälkeen syntyvä tietoyhteiskunta on kolmas kansallinen hanke”, samassa koko- ja laatuokassa kuin Suomen teollistaminen ja hyvinvointivaltion rakentaminen toisen maailmansodan jälkeen (Pohjola 1999; vrt. Blom, Melin & Pyöriä 2001; Pyöriä 2003, 198). En tässä ole kiinnostunut väitteiden todenperäisyydestä, vaan siitä, mitä ne ilmaisevat kulttuurisesta ilmapiiristä. Tietotekniikka sekä informaation suuri määrä ja sen vaikutus ihmisten elämään on nostettu keskeiseksi. Esimerkiksi kansainvälisen kilpailukyvyyn tavoittelusta ”seuraa”, että kansalaisia kannustetaan käyttämään informaatio- ja viestintäteknologiaa. Sitä ajatellaan välineenä parempaan elämänlaatuun, demokratiaan ja kilpailukykyyn, joten näin ajatellen jokaisen pitäisi osata käyttää sitä jonkin verran (OPM 1999; vrt. Vehviläinen 2001; Cronberg 2001; Ellegård & Jerndal 1999, 31; Suomi... 1996). Tietoyhteiskunnassa on tietyt odotukset ja normit. Se voi näyttäytyä jopa subjektina, toimijana, joka määrittelee, mitä ihmisten tulee osata ja tehdä (esim. Aro 2000).

Yhteiskunnasta syrjäytyminen – ei vain tietoyhteiskunnasta – on suomalaisille keskeinen huolen ja turvattomuuden aiheuttaja (Niemelä 2000a, 23-27). Keskustelua syrjäytymisuhkasta on käyty kuitenkin runsaasti juuri tietoyhteiskuntaa visioivalla ja strategioivalla tasolla. Tietoyhteiskuntavisioissa on esitetty riskiryhmiä, joilla on vaara jäädä kehityksen ulkopuolelle tai jalkoihin. Näitä ovat työelämän ja koulutuksen ulkopuolella olevat: työttömät, vammaiset ja ikääntyneet. ”Tietotekniikkalukutaidottomien” aseman on pelätty huonontuvan. On tosin vakuutettu tietotekniikkataitoja vaatimattomien palvelumuotojen vielä säilyvän, mutta toisaalta tämä ei enää välttämättä päde. Jo nyt saatetaan sanoa tietoyhteiskuntakehityksen edenneen ”vaiheeseen, jossa myös keskeiset palvelut siirtyvät tietoverkkoihin. Lähitulevaisuudessa on edessä tilanne, jolloin osa rinnakkaispalveluista katoaa ja palvelut ovat saatavilla ainoastaan teknisten välineiden avulla. Lisäksi vaatimukset verkoissa olevan tiedon sisällön, käytön ja tietotulvan hallinnan suhteen kasvavat” (OPM 2003).

Vuonna 1998 yli 65-vuotiaita oli 15 prosenttia (730 000) Suomen väestöstä. Noin 80 prosenttia heistä ei ollut lainkaan ollut tekemisissä tietotekniikan kanssa. Vuonna 2015 sen ikäisiä on arviolta viidennes ja vuonna 2030 neljäsnes väestöstä. (Tiedolla... 2001, 33-35.) Ikääntyneiden määrällä ja sen kasvulla on perusteltu monia tutkimuksia. Määrä on tärkeä asia, jota ei sovi unohtaa, vaikka itseäni ikääntyvät ja ikääntyneet ovat aina kiinnostaneet itsessään, eivät määränsä vuoksi. Toki ikääntyneiden tietotekniikan käytön tutkimista voi perustella myös ruotsalaisen sosiologin Britt Östlundin (1999b, 11) tavoin sillä, että nykyisin monet ovat vanhuuseläkkeellä lähes yhtä pitkään kuin palkkatyössä ja sinä aikana he joutuvat tai pääsevät tekemisiin erilaisten modernin viestintäteknikan muotojen kanssa. Tasa-arvoon kuuluu oppimismahdollisuus kaikkina ikäkausina. Elinikäinen oppiminen on ollut virallista retoriikkaa, mutta esimerkiksi valtion toimenpiteissä ikääntyneiden koulutustarpeet on pitkälti jätetty huomiotta. Koulutustarpeisiin on pyritty vastaamaan vapaaehtoisjärjestelyin ja osallistujien omin kustannuksin.

(Bitit ja pedagogiikka 1998, 201.) Ikääntyneille suunnattu opetus on yleistynyt viime vuosina ikääntyneiden yliopistoissa, kansalais- ja työväenopistoissa, kansanopistoissa ja muissa oppilaitoksissa sekä erilaisissa opintopiireissä (ks. Sallila 2000). Esimerkiksi kansalais- ja työväenopistoissa ikääntyneille suunnatusta opetustarjonnasta 20 prosenttia on atk-opintoja (Vanhoja koiria, uusia temppuja 2001, 13). Internetiin on tehty suomenkielisiä erityisesti ikääntyneille suunnattuja sivustoja, portaaleja, joihin on koottu muun muassa oppimiseen ja harrastuksiin liittyvää tietoa ja linkkejä esimerkiksi järjestöjen, kansalaispalvelujen ja kirjastojen sivuille. Ikääntyneille on vuodesta 1999 lähtien järjestetty useissa kirjastoissa valtakunnallinen teemapäivä, jolloin opastetaan tietokoneen ja matkapuhelimen käytössä.

Tietotekniikkaa käyttävä ”ihanteellinen” ikääntyvä näyttäytyy ”pienestä rästämisestä” huolimatta itsenäisenä ja aktiivisena toimijana, kuten alla olevan esimerkin Liisa:

Liisa on 78-vuotias leski, joka asuu omissa talossaan maaseudulla Itä-Suomessa. Kaksi lasta perheineen asuu parinsadan kilometrin päässä, yksi lapsista perheineen ulkomailla.

Liisalla on ajoittaisia tasapainohäiriöitä, mistä syystä perhe huolehtii hänen pärjäämisestään. Liisa ei kuitenkaan halua vanhainkotiin, koska tuntee olonsa turvalliseksi omissa kodissaan. Turvallisuuden tunnetta tuovat säännöllinen yhteys kotipalveluun turvapuhelimen, perinteisen puhelimen ja kännykän avulla, helppo yhteydenpito perheenjäseniin, ostosten tilaaminen kotiin sekä kunnan palvelutalon monipuolinen toiminta.

Liisa on käynyt palvelutalossa ikääntyneille suunniteltuja tietokonekursseja ja hän käy palvelutalon tietotuvassa säännöllisesti. Yhteydenpito ulkomailla asuvaan lapseen ja lapsenlapsiin on tiivistynyt sen jälkeen, kun hän sai oman sähköpostiosoitteen. Liisa on myös opetellut palvelutalon henkilökunnan opastuksella hoitamaan pankkiasiansa tietokoneella. Se on hänestä helpompaa kuin asioiminen pankissa. (Rauhala-Hayes, Topo & Salminen 1998, 9.)

Itsenäisyys ja omin avuin toimeen tuleminen on myös ikääntyvän itsensä toive (vrt. Torres 2001). Tietyt tekniset laitteet mitä ilmeisimmin myös tuovat turvallisuuden tunnetta aikuisille lapsille, ovathan monet hankkineet esimerkiksi matkapuhelimen vanhemmilleen ikään kuin turvapuhelimeksi. Tietoteknisten laitteiden käytön opiskelumahdollisuuksia on kuitenkin ollut riittämättömästi kysyntään ja tarpeeseen nähden, eikä ikääntyneillä myöskään ole aina taloudellisia mahdollisuuksia maksaa koulutuksesta tai hankkia laitteita ja internet-yhteyksiä itselleen (Bitit ja pedagogiikka 1998, 201).

Ikääntyneistä puhuminen yhtenä ryhmänä on tietenkin kyseenalaista. Kuten ranskalainen sosiologi Pierre Bourdieu (1987, 129) sanoo, tietynikäisistä puhuminen sosiaalisesti yhtenäisenä kokonaisuutena, ryhmänä, jolla on yhteiset intressit,

on ”melkoinen manipulaatio”. Kronologinen samanikäisyys ei tarkoita samanlaisuutta. Vaikka on eletty yhteistä historiallista aikaa, taustalla on monenlaisia elämänhistorioita. Sitä paitsi ikääntyneisiin luokitellaan ihmisiä, joilla on ikäeroa monta kymmentä vuotta. Yhtä kaiken kattavaa kuvaa ikääntyneestä tietokoneen käyttäjänäkään ei voi eikä tarvitse rakentaa, ei liioin yhtä kuvaa tietynikäisten suhtautumisesta tietotekniikkaan. Kun yksi on yli kuusikymppisenä mukana telealan kansainvälisten kuvioiden suunnittelussa, toinen miettii, mitä televisio-ohjelman lopussa oleva ”www” tarkoittaa tai millaista postia ovat sähköposti ja tekstiviesti ja kolmannen mielenkiintoa tällaiset kysymykset tuskin herättävät.

Östlundin (1999b, 11) mielestä ikääntyviä ja tietotekniikan käyttöä voi kuitenkin nykyisin tarkastella sukupolven näkökulmasta: ikääntyneillä on paljon yhteistä mitä tulee informaatio- ja viestintätieteiden käyttöedellytyksiin. Moni ei ole lainkaan käyttänyt tietokonetta työelämässään tai ainakaan heillä ei ole enää samanlaista kontaktia teknologian kehitykseen kuin työssä olevilla. Jotta voisi sanoa jotakin vivahteikkaampaa ikääntyneistä ja heidän informaatio- ja viestintätieteiden käytöstään, on tarkasteltava vanhoja sisäisesti eriytyneenä ryhmänä ja kuultava heidän omia näkemyksiään. Iästä riippumatta viestintälaitteiden käyttöön vaikuttavat esimerkiksi taloudelliset resurssit, koulutus, asuinpaikka ja sukupuoli. (Östlund 1999b.)

Tutkimukseni alkoi oikeastaan siitä, että mietin, miltä tuntuvat puheet sähköpostista ja www-osoitteista internetistä tietämättömälle ja englannin kieltä osamattomalle. Minua kiinnostivat erityisesti ne ikääntyneet ihmiset, jotka eivät käytä uutta tietotekniikkaa. Heitä harvemmin näkee julkisuudessa, mutta he ovat minulle omasta lähipiiristäni tutuimpia. He eivät välttämättä käy esimerkiksi ohjatuissa harrastuspiireissä, mutta ovat omassa arjessaan monin tavoin aktiivisia ja aikaansa seuraavia. Minua kiinnosti, tuottavatko erilaiset tietoyhteiskuntapuheet ahdistusta ikääntyneille – sanotaanhan hegemonisen diskurssin, vallassa olevan kulttuurin, tuottavan aina marginalisaatiota. Aloin miettiä tietoyhteiskunnan kulttuuria ja tietoyhteiskuntaa tilana, elinympäristönä, joka vaikuttaa monin tavoin esimerkiksi turvallisuuden tunteeseen. Rajut yhteiskunnalliset muutokset merkitsevät turvattomuutta ja vaikeuksia joillekin ihmisryhmille, ja kestää aikansa ennen kuin vaikeudet lieventyvät (Allardt 1997, 56; Niemelä 2000a, 30; Moxnes 1991). Ikäsosiologeista esimerkiksi Chris Phillipson (1998, 53) väittää, että varmuuden saavuttaminen omasta identiteetistä on muodostunut yhdeksi suurimmista vanhemman iän haasteista. On vaikea löytää identiteetin ankkuripaikkaa. Phillipson kysyy, mikä on ikääntyneiden asema ja sijainti – moraalinen ja eksistentiaalinen tila, johon he ovat oikeutettuja – maailmassa, ”jossa prioriteetit ja arvot ovat jatkuvasti avoimia uudelleen arvioinnille ja muutoksille ... ja sosiaalinen integraatio saavutetaan toimimalla markkinoilla”. Lopulta päädyin tarkastelemaan niitä ikääntyneitä, jotka ovat tietotekniikan käytöstä niin kiinnostuneita, että ovat hakeutuneet kursseille opettelemaan sitä. Tutkimani ryhmät kuuluvat sukupolveen, jonka ei ole tarvinnut käyttää tietotekniikkaa laajasti työelämässä. Kuitenkin he ovat nyt halunneet opetella tietotekniikan käyttöä tai uudistaa tietämystään. Miksi?

Kiinnostukseni aihepiiriin oli yleinen, eikä minulla ollut alussa selvästi rajattua tutkimusongelmaa. Näin myös kysymykset olivat yleisiä: ikääntyminen tietoyhteiskunnassa – mitä se on? Millainen ”tila” tai ”toimintatila” ikääntyvillä ja ikääntymisellä on tietoyhteiskunnaksi kutsutussa yhteiskunnassa?

Tutkimusongelma ja tutkimuskysymykset

Tutkimusaiheeni on siis ikääntyneiden (ja ikääntymisen) kulttuuris-sosiaalinen tila tietoyhteiskunnassa. Tilan voi määritellä tässä vaiheessa yksinkertaisesti yhteiskunnallisten mahdollisuuksien ja rajoitusten kentäksi. Tutkimustehtäväni jakaantuu kahteen toisiinsa liittyvään kysymykseen. Ensimmäistä voi luonnehtia teoreettiseksi ja toista empiiriseksi. Molemmista tarkastelen ikääntyneitä Pierre Bourdieun teorioinnin näkökulmasta. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1 Millainen on ikääntyneiden sosiaalinen tila tietoyhteiskunnassa? Vastatakseni tähän teen kirjallisuuden ja haastattelujen pohjalta kulttuurianalyysiä tietoyhteiskunnasta iän ja tietotekniikan käytön näkökulmasta. Käytän sekä tietoyhteiskuntaan liittyvää että ikääntyneistä ja ikääntymisestä tehtyä tutkimusta, joita tarkastelen Pierre Bourdieun teorioinnin, erityisesti symbolisen pääoman ja symbolisen vallan käsitteiden näkökulmasta. Kysymys on ikääntyneiden kulttuurisesta toimintatilasta ja niistä kulttuurisista mielikuvista, joita vanhenemiseen ja vanhoihin ihmisiin liittyy.

Empiirinen kysymykseni ja tarkasteluni liittyy edelliseen. Kohdennan tutkimustehtäväni toisen osan näin:

2 Mikä merkitys tietotekniikalla on niille ikääntyneille, jotka sitä käyttävät? Empiirisenä aineistonani ovat ikääntyvien yliopiston tietotekniikkakurssilaisten ja Ikäihmisten atk-yhdistys Enter ry:ssä vapaaehtoistyötä tekevien haastattelut. Tarkastelen haastateltavieni tietotekniikkasuhteita Bourdieulta lainaamani näkökulman mukaisesti. Bourdieun teoria viitekehystenäni kuvaan ja analysoin haastateltavieni intressejä, käyttäytymistäipumuksia ja pääomia ja sitä kautta tietotekniikan merkitystä heidän arjessaan.

Tutkimukseni on puheenvuoro yhteiskuntatieteellisessä tietoyhteiskunta- ja teknologiatutkimuksessa, jossa on viime vuosina tarkasteltu erilaisten kansalaisryhmien kohtaamista teknologian kanssa ja hahmotettu kuvaa tekniikan/teknologian asemasta arkisen elämän osana. Tutkimukseni on myös puheenvuoro ikätutkimuksen kentällä. Osallistun gerontologisen tutkimuksen keskusteluihin sillä nykyisin ehkä vallitsevalla tavalla, että teoreettinen painotukseni on ”iänsosiologinen” pikemmin kuin ”gerontologinen”. Liitän tarkasteluni gerontologiassa käytyihin ideologis-normatiivisiin keskusteluihin niin sanotusta onnistuneesta vanhenemisestä (*successful aging*) ja aktiivisuudesta. Miten tietoyhteiskunnassa ikäännytään onnistuneesti? Onko onnistumisella uudet ehdot, pyritäänkö sellaisia määrittämään? Vaikka yhteiskunnassa selvästi onkin mahdollista ikääntyä eri tavalla kuin ennen (ks. Kangas & Nikander 1999), ovatko ikääntymisen tavat

monimuotoistuneet vai onko uudesta tulossa normi tai arvo sinänsä? Sosiologista ja sosiaaligerontologista näkökulmaani luonnehdin kriittiseksi.

Empiirinen tapukseni on Suomesta, mutta tarkastelemani kulttuurinen ilmiö koskee laajasti niin sanottuja moderneja yhteiskuntia. Rajatun aineiston vuoksi tutkimukseni ei ole yleistetty kuva Suomessa asuvista ikääntyneistä sen paremmin maantieteellisessä kuin kulttuurisessakaan mielessä, vaan tarkastelen osaa ikääntyneistä yhdestä kiinnostavasta näkökulmasta.

Suuntaudun yhteiskuntaan ja ihmisiin tutkimuskohteenani tavalla, jota kutsutaan kulttuurintutkimukseksi. Vanhuuden kulttuurintutkimusta on tehty toistaiseksi suhteellisen vähän. Gerontologiassa vanhuutta on tarkasteltu enemmän sosiaalisena ongelmana. Ylipäänsä iän sosiologit ovat brittisosioologi Andrew Blaikien mielestä keskittyneet enemmänkin sosiaalisiin kuin sosiologisiin kysymyksiin. Kulttuurintutkimuksessa taas on painotettu etnisyyden, luokan ja sosiaalisen sukupuolen – ei iän – merkitystä epätasa-arvon ja erojen ymmärryksessä. (Blaikie 1999b, 127-131; ks. Saarenheimo 2002.) Kulttuurintutkimuksellinen näkökulma voi olla ikätutkimuksessakin hedelmällinen, esimerkiksi tarkasteltaessa jonkin tulkinnan ylivoimaa ja otettaessa huomioon elämän ja näkökulmien moninaisuus (Blaikie 1999b, 132). Näkökulma ei epäilyistä huolimatta tarkoita vain ”pieniin ja kivoihin” aiheisiin keskittymistä ja esimerkiksi rakenteiden huomiotta jättämistä tai rakenne- ja kulttuurintutkimusnäkökulman pitämistä toisilleen vastakohtaisina. Rajallisista kohteista käsin voi tarkastella myös laajemmin yhteiskuntaa (Alasuutari 1996, 18).

Tila oli tutkimuskysymykseni alusta pitäen, mutta kysymyksenasetteluni ja teoreettinen näkökulmani täsmentyi työtä tehdessä. havaitsin Bourdieun teorian vastaavan pitkälle omaa näkökulmaani. Yhteiskunnalliskulttuurisessa ilmapiirissä minua kiinnostavat erityisesti mukanaolon, poissulkemisen ja syrjäytymisen teemat, joita Bourdieu käsitteellistää muun muassa taloudellisen, kulttuurisen, sosiaalisen ja symbolisen pääoman käsitteellä.

Bourdieuun pääomateoriaa on käytetty ikääntymistutkimuksessa jossain määrin, mutta yleensä siihen on viitattu vain lyhyesti (ks. Marin 2000 ja 2001a; Lumme-Sandt 2003; Vakimo 2001; Blaikie 1999b). Bourdieu (esim. 1984; 1987) itsekin viittaa ikäluokituksiin, vaikka ne eivät olekaan olleet hänen omassa empiirisessä työssään keskeisimmässä asemassa. Hän luokittelee iän vasta toissijaiseksi luokittelijaksi; ensisijaisia ovat esimerkiksi taloudelliset tekijät.

Käytän sosiaalisen tilan käsitteen lisäksi käsitettä kulttuurinen tila. Pidän ”kulttuurista tilaa” laajana ja ilmaisuvoimaisena käsitteenä ja ehkä myös intuitiivisesti sopivana, ellei peräti oikeana, vaikka käsite on mielletty ainakin tieteen sisäisissä käyttöympäristöissä sosiaalista tilaa epäselvemmäksi ja kapeammaksi käsitteeksi. En kykene määrittelemään sitä tyhjentävästi, joten puhun pääsääntöisesti yleisemmin hyväksyttyä sosiaalisen tilan käsitettä käyttäen, ja lähinnä testaan kulttuurisen tilan käsitettä. Sosiaalista tilaa tarkastellessani painotukseni on tässä työssä kuitenkin kulttuurisessa ilmapiirissä. Mainittakoon, että se ei suinkaan näyttäydä vain puheena, vaan myös muuna toimintana. Kulttuurilla tarkoitan laa-

jasti elämäikäkäytäntöjä; suppeammin käytän sitä vain puhuessani haastateltavien kulttuuriharrastuksista.

Aihepiiriini liittyvät monet tutkimuskeskustelut, jotka mainitsen lyhyesti. Sellaisia ovat esimerkiksi teknologian yhteiskunnallinen tutkimus ajatuksineen siitä, että teknologia ei ole omalakinen toimija, vaan aina valinnan tulos eikä koskaan neutraalia. Osittain siihen liittyy toimijaverkkoteoria (*actor network theory*). En syvenny tähän teoriaan, mutta ajatus siitä, että tekniikan ja sen käytön kehittäminen on myös sosiaalisia ja poliittisia valintoja, on selvästi työni taustalla. Toinen tutkimusalue on hyvinvointiteknologian ja vanhojen ihmisten tarpeisiin suunnitellun geronteknologian tutkimus (esim. Fozard, Rietsema, Bouma & van Graafmans 2000) ja etenkin ajatus kaikille sopivasta esteettömästä suunnittelusta (*design for all, universal design, barrier-free design, transgenerational design, assistive design*). Suomalaisia esimerkkejä ovat muun muassa tietotekniikan käyttäminen dementiahoidossa (esim. Mäki, Topo, Rauhala & Jylhä 2000) ja Lapin yliopiston monitieteinen Elämisen välineitä ikääntyneille eli ELVI-hanke.

En halua tutkimuksessani nostaa tietotekniikkaa erityisen tärkeäksi osaamisen alueeksi tai yhdistää hyvää vanhenemista nimenomaisesti siihen. Tämä on kokeukseni mukaan sanottava ääneen, sillä tietotekniikkaa pidetään yhteiskunnassamme tärkeänä osaamisalueena. Sen käyttöä on ikääntyvillä pidetty erityisenä kompetenssina, jopa niin että toisessa yhteydessä (Sankari 2003) olen ironisena heittona kysynyt, pitäisikö puhua tietotekniikan ”ihmevanhoista”. Ihmelapsistahan eri yhteyksissä puhutaan.

Olen valinnut tarkasteluuni kotitietokoneet ja niiden verkkoyhteydet. Sivuan hieman myös matkapuhelinten käyttöä. Juuri nämä laitteet liitetään keskeisimmin tietoyhteiskuntakehitykseen (Tiede ja teknologia 2000, 143). Tutkimustani varten haastattelin ikääntyneitä, jotka olivat juuri ennen ensimmäistä haastattelua käyneet tietotekniikan perus- tai internet-kurssin (ikäntyvien yliopiston opiskelijat) ja lisäksi sellaisia ikääntyneitä, joiden harrastuksiin kuuluu tietotekniikan mahdollisuuksien esiintuominen ikätovereille (Enter ry). Heitä pidetään helposti ainakin jossain määrin ”erityisinä”, ja tilastollisesti he ovat sitä (Mäensivu 2002). Vaikka esimerkiksi henkilökohtaista tietokonetta käyttävien ikääntyvien määrä kasvaakin koko ajan, käyttäjät ovat sekä absoluuttisesti että suhteellisesti pieni ryhmä (ks. Savolainen 2000, 199-200; Mäensivu 2002). Pienuudestaan huolimatta ilmiö on kiinnostava ja tällaisenaan historiallisesti uudenlainen.

Väliin kiihkeätkin keskustelut iästä ja ikäluokituksista viittaavat siihen, että iällä on kulttuurisia merkityksiä. Ikä on sosiologisesti äärimmäisen mielenkiintoinen asia. On myös kiinnostavaa, miten korkea tai korkeahko ikä ja ikääntyminen konstruoidaan suhteessa teknologiaan. Perusnäkökulma tuntuu edelleen olevan, että ikääntyneet eivät yleensä osaa ja halua käyttää tietotekniikkaa. Tätä mielikuvaa käytetään muun muassa mainoksissa, joissa vanhuuttaan höperöiksi ja mitään ymmärtämättömiksi luullut ”mummit” seikkailevat internetissä. Vanhojen osaaminen ja nykyaikaisuus on mainostarinan humoristinen käänne (ks. Vakimo 2001). Lehtiutuissa esitellään ikääntyneitä pätevinä tietotekniikan käyttäjinä,

jotka osaavat ja pystyvät – usein kuitenkin ikään kuin ”iästään huolimatta” (ks. Andersson 1999).

Käytän sanoja *ikääntyneet*, *ikääntyvät* ja *vanhat ihmiset* synonyymisesti tarkkoja ikä määrittelemättä. Tarkat numeeriset ikärajamääritykset eivät ole työssäni olennaisia, sillä tarkastelen ikääntymistä kulttuurisesti määrittävänä ilmiönä. Ikäkäsitteet on tarkoitettu tekstissäni neutraaleiksi, mutta eri asia on, kuinka neutraalisti niitä voi tämän hetkisessä yhteiskunnassa käyttää. Vanhuuteen liittyvät sanat mielletään helposti kielteisinä ja niitä pyritään kiertämään. Virallinen vanhuusikäraja on suhteellisen pitkään ollut kansaneläkeiän mukainen 65 vuotta, mutta nykykäsityksen mukaan ”vanhuus” ei ala lähellekään 65-vuotiaana. Eläkeläisyys ja vanhuus ovat irtautuneet toisistaan. Ihmiset jäävät Suomessa usein eläkkeelle ennen 65 ikävuotta ja entistä hyväkuntoisempina; tosin yhä enemmän on yhteiskunnallisia paineita eläkkeelle siirtymisen venyttämiseen. Silti yhä nuorempia määritellään ikääntyneiksi ja ikääntyviksi (Baars 1998; Julkunen 2003). Esimerkiksi työelämässä ikääntyneisiin työntekijöihin lasketaan yli 55-vuotiaat ja ikääntyviin työntekijöihin 45–55-vuotiaat. Toisaalta vasta yli 80-vuotiaista puhutaan varsinaisesti vanhoina, vaikeivät kaikki sen ikäiset kutsu itseään ainakaan vanhuksiksi. (Esim. Vaarama, Hakkarainen & Laaksonen 1999; Koskinen, Aalto, Hakonen & Päivärinta 1998; Jyrkämä 2001.)

Puheeseeni ikääntyneistä ei liity ajatusta ”ryhmän” homogeneisuudesta. Ikäryhmää ei yhdistä muu kuin eläkkeellä olo tai sen läheisyys.¹ Omassa tutkimusjoukossani ikäjakauma on yli 20 vuotta, mutta selvyuden vuoksi tyydyn niputaviin luokitteluihin (vrt. Lallukka 2003). Ikään liittyvien käsitteiden tarkastelu on teoreettisen tutkimusongelmani kannalta olennaista, joten palaan aiheeseen tuonnempana.

Tietoyhteiskunta- ja *informaatioyhteiskunta-*termejä käytän työssäni jo siksi, että ne ovat tutkimusaiheeseeni keskeisesti liittyviä arkielisiä luonnehdintoja. Nekään eivät ole yksiselitteisen tiukkoja analyttisiä luokituksia, sillä tulkinat ja korostukset vaihtelevat eri kirjoittajilla. Tietoyhteiskunta on sosiaalisesti luotu ja siksi moninainen ja ristiriitainen. Samalla se on kuitenkin myös yhteiskunnallisissa ja poliittisissa keskusteluissa keskeiseksi määritetty näkökulma. Tietoyhteiskunta-sanalla viitataan yleensä yhteiskuntaan, jossa erityisesti erilaisten joukkoviestintävälineiden tarjoaman informaation määrä on suuri ja erilaiset tietotekniset ratkaisut ovat lisääntyneet ihmisten arjessa. Sanalla voidaan viitata myös jatkuvan oppimisen keskeisyyteen.² Tietoyhteiskunnan käytännön määritelmä työssäni on siis yhteiskunta, jossa jatkuva oppiminen ja tietotekniset taidot on nostettu keskeisiksi asioiksi.

Tekniikalla tarkoitetaan taitoa, esineiden suunnittelua ja valmistusta sekä tuotteina syntyviä uusia esineitä, artefakteja, joita voidaan käyttää välineinä tai työkaluina (Niiniluoto 1996; 2000, 27). *Teknologia* on määritelty tavaksi, jolla organisoimme energian ja materiaalit saadaksemme työt tehdyksi (Hacker 1990, 84). Teknologia voidaan jakaa laitteisiin, ohjelmiin ja palveluihin. Usein teknologia-sanaa käytetään puhuttaessa laitteista ja välineistä, mutta etymologisesti teknologia voidaan tulkita ”’taito-opiksi’, joka voi koskea minkä tahansa taidon alan tehostamista” (Niini-

luoto 1996, 50-52). Teknologia-sanaa käytetään yleisesti tekniikkaan liittyvien laitteiden ja järjestelmien sekä nykyisin usein tiedepohjaisten taitojen ja tietojen yleisnimenä (Niiniluoto 2000, 20). Herbert Marcuse (1941/1998, 41) määrittää tekniikan kaikenlaisiksi teknisiksi laitteiksi. Teknologian hän määrittelee sosiaalisiksi prosessiksi, jonka osatekijä tekniikka on. Myös ihmiset – keksijät, soveltajat ja käyttäjät – ovat hänelle osa teknologiaa (ks. Latour 1991). Usein teknologia on myös muodinmukainen sana, jota käytetään silloinkin kun ”tekniikka” riittäisi. Pyrin käyttämään termejä työssäni niin, että laitteista puhuessani käytän tekniikka-sanaa. Tosin monet tietoyhteiskunnasta kirjoittavat useimmiten käyttävät samassa yhteydessä sanaa teknologia, mikä näkyy joissakin lainauksissani.

Työn rakenne

Seuraavassa, työn toisessa luvussa esittelen ja arvioin tutkimuksia, joita ikään-tyneistä tietotekniikan käyttäjinä on tehty. Ne ovat koskeneet lähinnä henkilökohtaisen tietokoneen käyttöä. Tutkimusta, joka liittyisi ikääntyvien arkeen, on niin sanotun uuden tietotekniikan käytöstä kuitenkin tehty vähän. Varsinaisen apuvälinetutkimuksen – tai tutkimuksen, jossa tietokonetta käytetään esimerkiksi dementia-työssä – suuntaan rajaukseni on selvä: sitä en käy tässä läpi. Kolmas luku on teoreettinen ja aikalaisanalyttinen. Siinä luon pohjan aineiston tarkastelulle. Luvun perusta on Pierre Bourdieun sosiaalisen tilan analyysi, johon yhdistän yhteiskuntatieteellistä ikätutkimusta ja tutkimusta suomalaisesta tietoyhteiskunnasta. Tarkastelen sitä, miten (korkea) ikä näkyy sosiaalisessa tilassa yleensä sekä sitä, miten ikääntyminen liittyy puheeseen tietoyhteiskunnasta. Neljännessä luvussa esittelen lyhyesti aineistoni ja kerron tutkimuksen toteutuksesta sekä suhteestani tietoon. Viides luku kertoo omasta empiirisestä tutkimuksestani. Tarkastelen ikään-tyvien yliopiston tietotekniikkakurssien opiskelijoita ja Ikäihmisten atk-yhdistys Enter ry:n edustajia Bourdieun tarjoamasta pääomien ja kentillä käytävien kamppailujen näkökulmasta. Ikääntyvien yliopisto ja atk-yhdistys ovat esimerkkejä siitä, kuinka uudenlaista sosiaalista tilaa muokataan. Haastatteluaineistoni muodostaa yhden tapaustutkimuksen kaltaisen näkökulman tietoyhteiskunnan sosiaaliseen tilaan ja ikääntymiseen. Lopuksi, kuudennessa luvussa, esitän johtopäätökseni ja pohdin tietoyhteiskuntaa ja erityisesti tietotekniikan kenttää ikääntymisen ja ikääntyneiden tilana.

Viitteet

¹ Ikääntyneet ovat ehkä muita ikäryhmiä heterogeenisempia (esim. Lehtinen V. 2000). On tietysti mahdollista, että tiettyä ikäryhmää yhdistää esimerkiksi jokin yhteiskunnallinen tekijä. Silloin tarkastellaan sukupolvea, ei tietynikäisyyttä sinänsä.

Ikäryhmien väliset rajat eivät ole biologisesti tarkasti määrittyneitä ja ikää tarkastellaan eri näkökulmista. Kronologisen kalenteri-ian lisäksi puhutaan esimerkiksi

biologisesta, sosiaalisesta, persoonallisesta ja subjektiivisesta iästä (esim. Laslett 1987; Tikka 1991; Aapola 1999; Rantamaa 2001a). Kirsi Lallukka (2003) käyttää ikäisyyden käsitettä tarkastellessaan kriittisesti iän itsestäänselvyyttä. Hänen mukaansa se on kooste edellä mainituista kronologiseen ikään etäisyyttä ottavista iän ulottuvuuksista ja tarkoittaa näiden ulottuvuuksien yhteenkietoutumista. Se, mitkä ulottuvuudet nousevat keskeisimmiksi, vaihtelee tilanteen mukaan. (Lallukka 2003, 200.)

2 Yhteiskuntatieteilijät ovat vieroksuneet tietoyhteiskunnan käsitettä pitäen sitä ilmaisua erottelukyvyyttömänä, teknologisesti värityneenä, normatiivisena ja kapeana (ks. Anttiroiko, Aro & Karvonen 2000; Lyon 1988; Rahkonen 2000; Stehr 1994). Usein on korostettu termin olevan käännös- ja käsitevirhe ja että informaatioyhteiskunta olisi maltillisempänä ”oikeampi”, koska tiedon pitäisi olla totta ja informaatio, data, voi olla arvoltaan vaihtelevaa sälää (suomalaisesta tietokoneen nimityskeskustelusta Suominen 2000, 56-65). Tosin arkikielessä informaatiollekin asetetaan vaatimuksia totuudellisuudesta. (Niiniluoto 1996, 18-48; ks. Stehr 1994, 95-97, 120; Webster 1995, 26-27.) Karvosen (2000, 82-83) mukaan käsitteet viittaavat yhteiskunnan eri puoliin: teknologiaan ja tietämykseen. Molemmat ovat positiivisia määreitä, mutta erityisesti sana ”tieto” tuottaa myönteisiä mielleyhtymiä. Siksi sitä käytetään monenlaisiin haluttuihin tarkoituksiin. (Ks. Rahkonen 1996, 50; Rahkonen 2000; Allardt 1998.)

Frank Webster (1995, 6-29) erottaa viidentyyppisiä informaatioyhteiskunnan määritelmiä. Kaikissa korostetaan jotakin yhteiskunnan puolta: ensinnäkin *teknologian* kehitystä ja informaatioteknologisten keksintöjen leviämistä kaikkialle yhteiskuntaan, teknologiaa ”uuden järjestyksen” tunnuspiirteenä. Toiseksi, *taloustieteessä* on pyritty jäljittämään informaatioteollisuutta tilastollisesti. Kolmas määritys liittyy *ammattiin*, informaatiotyössä olevien suureen määrään. Neljänneksi tietoyhteiskunnan *tilallisessa* määrittelyssä keskeisiä ovat tietoverkot, jotka mahdollistavat toimintatapojen muutoksia. Viides näkökulma on *kulttuurinen*. Sen Webster sanoo olevan muutoksista kaikkein laajimmin tapahtuneeksi huomattu ja tunnustettu, mutta vähiten mitattu, ja tarkoittaa viestintävälineitä ja viestejä kaikkialla ympärillämme. Tämä näkökulma on ollut oma lähtökohtani.

IKÄÄNTYNEET TIETOTEKNIIKAN KÄYTTÄJINÄ

Ikääntyneiden tietotekniikan käyttöön liittyvää tutkimusta on perusteltu yleisimmin sekä ikääntyvien ihmisten että teknisten sovellusten määrän kasvulla. Taustalla on usein normatiivinen sävy: maailman alati teknistyessä ikääntyneiden kasvava joukko olisi saatava käyttämään uutta tekniikkaa. Tähän on liittynyt huoli tasavertaisuudesta, sillä sosiaalisen integraation ja informaatioteknologian käytön yhteyden ajatellaan voimistuneen. Tietokoneistumisprosessin sosiokulttuurisiin puoliin, erityisesti yhteiskunnan jakautumisen riskiin, alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota 1990-luvun loppupuolella. On kysytty, pystyvätkö vanhat ihmiset liittymään yhteiskuntaan, jota luonnehtivat lisääntynyt monimutkaisuus ja yksilöllisyys. (Esim. Lawhon, Ennis & Lawhon 1996; White & Weatherall 2000; Mollenkopf 1996; ks. Östlund 1995 ja 1999b; Weijers & van Rijsselt 1997.) Osaltaan kiinnostusta ikääntyneiden tietotekniikan käyttöön on lisännyt se, että ikääntyneistä suurin osa ei ole käyttänyt tietotekniikkaa työelämässä, eikä heitä ole otettu millään erityisellä tavalla huomioon uuden tietotekniikan käyttäjinä. (Östlund 1999b.)

Ikääntyviä on pidetty usein riskiryhmänä, jolla on vaikeuksia uuden teknologian kanssa työskentelyssä ja joka siksi on erityisessä vaarassa syrjäytyä. Siinä missä toiset tutkijat pitävät tärkeänä esimerkiksi informaatioteknologian ja televiestinnän kehittämistä niin, että kaikilla on mahdollisuus käyttää sitä, toiset kysyvät, onko informaatioteknologia ylipäänsä hyödyksi kaikille (Karlsson & Östlund 1999b). Teknologiaan asetetaan toiveita ja odotuksia, mutta sen vaikutuksia myös pelätään (ks. Östlund 1999b; Gilligan, Campbell, Dries & Obermeier 1998; Campbell, Dries & Gilligan 1999ab, Pohlsmidt 2001; Glantz 1997; Baldi 1997; White ym. 1999; Kelley & Charness 1995). Huonokuntoisten vanhojen toivotaan voivan jatkaa itsenäistä elämää, ja teknologialla voi kompensoida kykyjen heikkenemistä ja lisätä viestintäkeinoja. Hyväksi voidaan ehkä mieltää sekin, että tietokoneen välityksellä viestiessä ikää ei tarvitse paljastaa, jolloin voi vapautua ikään liittyvistä ennakkoluuloista. Uhkana nähdään muun muassa uusien oppimispaineiden tuoma stressi (Ruoppila 1986, 117) sekä laitteiden, osaamisen ja motivaation puute (ks. Viherä 1999). Vanhoihin ihmisiin liitetyt kielteiset stereotypiat ovat oma lukunsa; niissä vanhat vain pelkäävät eivätkä halua oppia. Kuitenkin monet ihmiset sekä pelkäävät että tavoittelevat uutta samanaikaisesti (Pantzar 2000a, 242; ks. Tuomivaara 2000, 11-22).

Karlsson ja Östlund (1999a) kysyvät, onko tutkijoilla liioiteltu taipumus nähdä joidenkin ryhmien suhde informaatioteknologiaan ongelmallisena. Onko siihen syytä ja saadaanko ”kriittisiä ryhmiä” tarkastelemalla kattavampi kuva teknologian käytöstä? Nähdäkseni sille on perusteensa. Esimerkiksi sukupuolen (*gender*) näkökulma purkaa implisiittisen, rivien väleissä olevan, ja luonnollisena pidetyn yhteyden miehen ja teknologian väliltä ja tuo esiin naiset tekniikan käyttäjinä. Sukupuolinäkökulmaa uudempi ikänäkökulma puolestaan voi purkaa itsestään selvänä pidetyn mielle yhteyden nuoruuden ja teknologian välillä. (Karlsson & Östlund 1999a, 181-191; ks. Vehviläinen 1999.)

Etenkin 1990-luvun lopulta lähtien ikääntyneet on alettu ottaa huomioon tietotekniikan mahdollisina käyttäjinä. On olemassa esimerkiksi tietokoneoppaita, jotka on suunnattu ikääntyneille (esim. Sannikka 2000; Toivanen 2001; Furlong & Lipson 2000). Yleinen uskomus on ollut, että vanhat eivät kykene oppimaan uutta, eivät ole kiinnostuneita uudesta teknologiasta, tuntevat olonsa epämukavaksi sen kanssa ja vastustavat sitä (ks. Karlsson & Östlund 1999a, 140; Hutchison, Eastman & Tirrito 1997; Weijers & van Rijsselt 1997). Suurella osalla ikääntyvistä on tarpeita, jotka liittyvät esimerkiksi heikentyneeseen näköön ja lihaskoordinaatioon, suurempaan varovaisuuteen ja lyhytkestoisen muistin heikkenemiseen. Ruudulta lukeminen tai hiiren käyttö voi olla vaikeaa (Hutchison ym. 1997, 500-512). Lisäksi se, että tietotekniikan käyttö ei ole tuttua monille ikääntyneille, on vaikuttanut siihen, että suunnittelijat eivät ole pitäneet vanhoja kovin todennäköisenä käyttäjäryhmänä eikä heitä ole ajateltu tietotekniikan sovellusten yhteydessä (Morris 1994; Echt ym. 1998; Czaja & Sharit 1998, 329; Seniorwatch 2002; Gilligan ym. 1998, 9). Laitteiden ja ohjelmien monimutkaisuus voi puolestaan huonontaa luottamusta omiin kykyihin (James, Gibson, McAuley & McAuley 1996, 51).

Ongelmia tuottaa käsitys ikääntyneistä pienenä tuottamattomana markkina-ryhmänä sekä se, että valmistajat pelkäävät muiden menettävän kiinnostuksensa tuotteeseen, jos se liitetään mielikuvissa ikääntyneisiin.¹ Lisäksi usein kuvitellaan, että yksi sopii kaikille. (Weijers & van Rijsselt 1997; ks. van Lieshout ym. 1997; Campbell ym. 1999b; Seniorwatch 2002.) Ikääntyneet voisivat kuitenkin olla erityisen herkkä tietotekniikan käyttäjäryhmä: he voisivat esimerkiksi testata uusia tuotteita muiden puolesta ja ehdottaa parannuksia (Ruoppila 1986, 135). Vanhojen osuus käyttäjistä joka tapauksessa kasvaa; monissa länsimaissa he ovat nopeimmin kasvava käyttäjäryhmä (Baldi 1997; Furlong 1997; Nurmela 2001).

Tässä luvussa kerron aiemmista tutkimuksista, joita ikääntyvien tietotekniikan käytöstä on tehty. Tarkastelu jakautuu kolmeen osaan, tutkimusotteen ja näkökulman mukaisesti: 1) oppimisen tutkimukseen, 2) arkisten kokemusten ja sukupolven merkityksen tarkasteluihin sekä 3) ikääntyvien moninaisuuden huomioon ottaviin tutkimuksiin. Alaluvut etenevät kronologisesti kertoen painotusten muutoksista, mutta ne eivät ole täysin toisiaan poissulkevia.

”Oppivatko ne?”

Lähinnä vasta 1980-luvulta alkaen on tutkimuksissa tarkasteltu ikääntyneitä uuden tietotekniikan käyttäjinä, vaikka jo 1970-luvulla tehtiin joitakin ehdotuksia uuden teknologian soveltamisesta ikääntyvien arjessa (Ansley & Erber 1988). Useimmat tutkimuksista ovat olleet luokkahuonetilanteissa tehtyjä kokeita ja liittyneet henkilökohtaisen tietokoneen käyttöön. Joitakin tutkimuksia voi luonnehtia pelkiksi testeiksi. Useimmiten tiedenäkökulma on ollut psykologian ja kasvatustieteen. Tutkimuksissa on tarkasteltu lähinnä oppimista, asenteita ja tietoteknistä suunnittelua. On tutkittu myös tietokoneavusteista oppimista eli jonkin asiasisällön oppimista tietokoneen avulla (McNeely 1991). Varsin vähän on tutkittu vanhojen arkista tietokoneen ja tietoverkkojen käyttöä sekä kokemuksia (esim. James ym. 1996; White & Weatherall 2000) tai vaikkapa ikääntyneiden representaatioita internetissä (Jakobi 1999). (Katsauksia alan tutkimuksiin ovat esimerkiksi James ym. 1996; Baldi 1997; White & Weatherall 2000; Isomäki, Pääkkönen & Sankari 2003.) Geron-² ja hyvinvointiteknologiasta on kirjoitettu enemmän (esim. Fozard ym. 2000).

Se, että ikääntyneet ovat innostuneita oppijoita, oli aluksi ilmeisen yllättävä tieto ja kumosi vanhat stereotypiat. Lähinnä 1990-luvulta alkaen tutkimuksissa on jo lähdetty siitä, että ikääntyvät oppivat ja ovat heterogeeninen ryhmä. Isto Ruoppila (1986) korosti jo varhain, että ikääntynyt pitäisi nähdä yksilönä oppimisresurssineen ja -esteineen. Vanhojen ja nuorten oppimistuloksissa ei ole välttämättä eroa, mutta ikääntyneet tarvitsevat enemmän aikaa ja ohjausta. He myös tekevät usein enemmän virheitä työn kuluessa, mutta virheet liittyvät mahdollisesti enemmän kokemuksen puutteeseen kuin ikään. (Zandri & Charness 1989, 628; Baldi 1997.) Ikääntyneiden ajatellaan olevan itselleen uuden informaatioteknologian kanssa erityisen alttiita vähemmän rohkaiseville tuntemuksille, kuten ahdistukselle tai hämmennykselle, ja he usein jäävät murehtimaan virheitään (ks. Isomäki ym. 2003). Echtin, Morrellin & Parkin (1998, 21-23) mielestä erityistä huomiota pitäisi kiinnittää vanhimpiin vanhoihin, jotka tarvitsevat eniten apua ja aikaa oppimiseen. Ikääntyneet itse pitävät ikäistensä opintoryhmää etuna, sillä opettajan ei tarvitse ottaa huomioon tietokoneista jo tietäviä nuoria eikä päteä heidän edessään (Morris 1994). Iäkkäille toimiva opetuskuvio toimii myös nuoremmille, mutta ei välttämättä toisin päin (Charness ym. 1992).

Tutkimusta Jyväskylän ikääntyvien yliopiston ensimmäisestä tietotekniikkar ryhmästä vuonna 1986 voi pitää alan pioneeritutkimuksena (Ruoppila 1986, ks. myös 2002, 128-129). Se on ensimmäinen Suomessa ikääntyvien tietokoneen käytöstä ja sen oppimisesta tehty tutkimus. Kansainvälisestikään aihetta ei vielä oltu tutkittu kovin paljon. (Samasta aineistosta pro gradu -tutkielman tekivät Kiuru ja Ronkainen 1991.) Nykynäkökulmasta sen voi nähdä olleen aiheensa ja monipuolisuutensa puolesta aikaansa edellä, jopa radikaali tutkimus. Siinä esitettiin muun muassa, että tietokonetta voisi käyttää esimerkiksi muistin harjoittamiseen ja tukena. Tietokone voisi mahdollistaa enemmän sosiaalisia ja kulttuurisia vi-

rikkeitä, ja sitä voisi käyttää terveydenhuollon apuna kotona asumista tuettaessa. (Ruoppila 1986, 128-133.)

Monissa tutkimuksissa tietokoneen käytön on havaittu olevan ikääntyneistä nautinnollista, sosiaalista ja valtauttavaa (ks. Morris 1994; Czaja & Sharit 1998, 329; Morgan 1994, Jay & Willis 1992; Baldi 1997). Jyväskyläläiset opiskelijat suhtautuivat tietokoneeseen alunperinkin melko myönteisesti, joskin hieman epäilevästi ja epävarmasti. Kurssin aikana myönteisyys lisääntyi ja epävarmuus väheni. (Ruoppila 1986, 125-127.) Omaa oppimiskykyään kurssilaiset olivat pitäneet suhteellisen hyvänä ja käsitys vahvistui, vaikka ikääntymisen ajateltiin vaikeuttavan oppimista. Naisia ja miehiä he pitivät yhtä pätevinä. Eräs naisten osaamista kovasti epäillyt mies muutti käsitystään täysin. (Kiuru & Ronkainen 1991.) Jotkut kurssilaisista suunnittelivat oman koneen hankkimista voidakseen laajentaa ja syventää taitojaan, mitä voi 1980-luvun puolivälissä pitää tavallisen käyttäjän näkökulmasta hyvinkin edelläkävijän ajatuksena. Yksi opiskelijoista kertoi ilmoittautuneensa kurssille puolivahingossa. Hän oppi, mutta ei ollut motivoitunut jatkamaan kurssin jälkeen.

Kaikki kielteiset asenteet eivät kokemuksen karttuessa poistu (Morris 1994, 541), ja joitakin ”kielteisiä” asenteita voi pitää rationaalisina tai ainakin nähdä niiden logiikan ja perustan. Esimerkiksi kotikoneen hankkimista suunnittelevaa voi huolestuttaa mahdollisten ongelmatilanteiden hoitaminen. Lisäksi tietokoneen käyttö ei tietenkään ole kiinni vain oppimiseen tai koneisiin liittyvistä asenteista. Kaikilla ei ole esimerkiksi varaa hankkia tietokonetta tai mennä kursseille (Glantz 1997; Echt ym. 1998; Gilligan ym. 1998).

On arveltu, että myönteisiin oppimistuloksiin vaikuttaa se, että tutkimuksiin on valikoitunut alun perin tavallista kiinnostuneemmin ja myönteisemmin teknologiaan suhtautuvia ja resursoituneimpia ikääntyneitä (Morris 1994; Echt ym. 1998, 9; White ym. 1999, 373; ks. Ansley & Erber 1988). Joihinkin tutkimuksiin on pyritty saamaan myös vastahakoisemmin tietokoneisiin suhtautuvia (esim. Kubeck ym. 1999). Tietokoneavusteista oppimista tutkittaessa osa ikääntyneistä myönsi, että he olisivat olleet vastahakoisia, jos olisivat tienneet joutuvansa käyttämään tietokonetta. Lopulta suurin osa oli ylpeitä ja tyytyväisiä osattuaan jotakin, mihin he olivat luulleet olevansa liian vanhoja. (McNeely 1991.) Tutkimukset ovat osin ristiriitaisia esimerkiksi sen suhteen, kuinka halukkaita ikääntyneet ovat käyttämään tietokonetta. Nuorempien on todettu olevan vanhoja kiinnostuneempia tekniikasta. Syistä ei ole selvää näyttöä, mutta tietotekniikkapelosta ei näyttäisi olevan kyse. Vaikka vanhojen suhtautuminen teknologiaan vaikuttaa ristiriitaisemmalta kuin nuorten, se ei välttämättä tarkoita, että he vastustaisivat kaikkea teknistä kehitystä (Ruoppila 1986, 135; Mäensivu 2002). Heidän on tärkeää tietää, miksi tiettyä laitetta kannattaisi käyttää (mm. Ellegård & Jerndal 1999, 41). Kokemus yleensä tekee asenteista myönteisempiä.³ Vanhat kuitenkin joutuvat tietotekniikan kanssa ”luonnostaan” vähemmän tekemisiin⁴, joten sitä voisi esitellä heille tilanteissa, jossa voi tuntea olonsa mukavaksi ja kokea onnistuvansa. (Czaja & Sharit 1998, 339; ks. Morris 1994, 545.) Ongelmallista on myös se, että on tutkittu lähinnä niitä, jotka ovat vasta tutkimuksen aikana tutustuneet tietokoneen käyttöön. Sillä

ei ehkä ole tavoitettu olennaista ikääntyneistä tietokoneen käyttäjinä, vaan vasta oppettelijoina.

Mikä motivoi ikääntyneen oppimaan tietotekniikkataitoja? Motivaatiota lisää opittavan asian luonteva liittyminen omiin kiinnostuksen kohteisiin. Uuden informaatioteknologian käyttäminen saattaa merkitä sitä, että ikääntynyt tuntee olevansa osa modernia maailmaa. Tietokoneet on tutkimushavaintojen mukaan liitetty nuorekkuuteen, erityisesti lapsiin ja lapsenlapsiin ja tulevaisuuteen. Yhteisellä kiinnostuksen kohteella lasten ja lastenlasten kanssa on merkitystä, ja käyttötaidon oppimisen on arveltu kohentavan itsetuntoa (James ym. 1996, 56). On arvioitu, että ikääntyneiden teknologiavastahankaisuus liittyy elämän ja tulevaisuuden perspektiiveihin pikemmin kuin ikään: osa vanhimmista vanhoista suhtautuu epäillen uuden teknologian hyödyllisyyteen itselleen, kun kerran ilmankin tullaan toimeen (Östlund 1995; 1999a; ks. Mäensivu 2002).

Uutuus sinänsä ei välttämättä vie vanhoja mukanaan. Heillä ei ole erityistä tarvetta kokeilla jotain, mutta ei myöskään kieltäytyä siitä vain uutuuden tähden. (Ruoppila 1986, 133; Östlund 1995 ja 1999b; van Lieshout, Weijers & van Rijsselt 1997.) Ikääntyneet ovat yleensä kiinnostuneita tuotteista, jotka liittyvät heidän omiin perustarpeisiinsa ja lisäävät mahdollisuuksia itsenäiseen elämään sekä fyysisen ja henkisen hyvinvoinnin tunnetta. He eivät kuitenkaan halua tulla luonnehdituksi erityisiksi vanhoiksi käyttäjiksi eivätkä ole kiinnostuneita ”vanhustekniikasta”, iän perusteella leimaavista ”vanhentavista” ja imagoltaan negatiivisesti latautuneista tuotteista. (Östlund 1999b, 70.) Sen vuoksi geroteknologiaakin pitänee suunnitella mahdollisimman paljon kaikille sopivan suunnittelun ajatuksella.

Laboratorioista kohti arjen käyttäjä

Oppimista tarkastelleet tutkimukset on pääosin tehty keinotekoisissa olosuhteissa lyhyen ajan kuluessa. Vaikka laboratoriotutkimukset ovat hyödyttäneet esimerkiksi opetusta, sosiologisesti kiinnostavampi tutkimus on ollut käytännönläheisempää. Jostakin syystä se on ikääntyneiden tietotekniikan käytön tutkimuksessa tarkoittanut toistaiseksi yleensä kvalitatiivista tutkimusotetta.

Hyvä esimerkki siirtymisestä käytännönläheisempään suuntaan on irlantilainen tutkimus, jossa näkyi aiemmista tutkimuksista oppiminen: siinä otettiin huomioon, että motivoituaakseen opettelusta ikääntyneiden on nähtävä tietokone hyödyllisenä ja käyttökelpoisena. Tutkimuksessa ikääntyneet opettelivat tekstinkäsittelyä omaa elämänhistoriaansa kirjoittaessaan. Kurssin lopettaminen ei ollutkaan ihan helppoa: joku oli esimerkiksi jo ostanut porukalle kahvimukeja ”ensi vuotta varten”. (James ym. 1996, 50-52.)⁵

Erityisen kiinnostava on myös uusiseelantilaisten Whiten ja Weatherallin (2000) paikallisten SeniorNet-jäsenten parissa tekemä tutkimus.⁶ Merkittävää tutkimuksessa on keskittyminen tietokonetta käyttävien ikääntyneiden kokemuksiin, aja-

tuksiin ja tekemisiin. Osoittautui – paradoksaalisesti tosin se oli tutkimuksessa erikseen todettava – että ikääntyneet eivät pelkästään käyttäneet tietokonetta ohjeiden mukaan, vaan käyttivät sitä oma-aloitteisesti ja itseään kiinnostaviin asioihin. Tietokone ei ollut heille itseisarvo, vaan työkalu, joka liittyi muihin kiinnostuksen kohteisiin (ks. Eriksson, Oksanen-Särelä & Pantzar 1998). Tietotekniikan pariin hakeutumiselle oli erilaisia syitä. Sellaisia olivat mielikuva teknologian liittymisestä nykyaikaiseen elämään, omakohtaisen hyödyn huomaaminen sekä ajatus siitä, että teknologian käyttötaito oli tarpeellinen sukupolvien välisten suhteiden hoidossa. Henkiset ja sosiaaliset virikkeet sekä viestintä läheisten kanssa olivat tärkeitä. Tutkijat päättelivät myönteisen asenteen vaikuttavan käyttöön, mikä taas lisäsi käyttöä entisestään. Kielteinen asenne vaikutti siihen, että tekniikan mahdollisuuksia ei huomattu. (White & Weatherall 2000, 371-379.)

Tietokoneiden käytön oppimisen on arveltu olevan erityinen taakka niille, joille sofistikoitunut teknologia ei ole tuttua nuoruudesta (Morris 1994). Esimerkiksi Tielastokeskuksen julkaisuissa jaottelua alle ja yli 30-vuotiaisiin tietokoneen käyttäjiin on perusteltu mannheimilaisesta sukupolvinäkökulmasta, jossa nuoruuden herkyyskautta pidetään elämänsä kannalta keskeisenä. Vanhimmatkin nuorempaan ryhmään kuuluvista ovat olleet 1980-luvun puolivälissä ensimmäisten kotitietokoneiden tullessa markkinoille vasta 20-vuotiaita ja ”eläneet aikuisuutensa alkuaikojen tietotekniikan nopean kehityksen vaiheessa” (Nurmela 1997, 25; ks. Mannheim 1928/1997). Erojen tarkastelu sukupolvien näkökulmasta on perusteltua, koska ihmiset vievät huomattavan osan nuoruudessaan ja työikäisinä omaksumistaan tavoista ja tottumuksista eläkepäiviinsä (Nurmela 1997, 13; ks. Könni 2001).

Reinhold Sackman ja Ansgar Weymann (Sackmann 1996; Weymann & Sackmann 1993) ovat hahmottaneet entisen Itä- ja Länsi-Saksan asukkaista neljä teknologiasukupolvea: esiteknologinen sukupolvi (ennen vuotta 1939 syntyneet), 1950- ja 1960-luvun kotitalouden vallankumouksen sukupolvi (1939–1948 syntyneet), teknologian yleisen leviämisen sukupolvi (1948–1964 syntyneet) ja tietokonesukupolvi (1964–1978 syntyneet).⁷ Ennen toista maailmansotaa syntyneet mainitsivat useimmin polkupyörän ja radion, sodan aikana ja pian sen jälkeen syntyneet auton ja pesukoneen. Seuraavalle sukupolvelle kehitys merkitsi kaiken teknologian yleistä lisääntymistä. Tietokonesukupolven ”päivittäinen elämä on digitalisoitunut”. Pelkästään syntymävuosi ei ratkaise tiettyyn sukupolveen kuulumista, vaan siihen vaikuttavat myös yhteiskunta ja kulttuuri. Idässä mainittiin useammin vanhempia teknisiä laitteita kuin lännessä. (Sackmann 1996, 294-297; ks. Roos 1987.)

Sukupolven käsitettä käytetään tutkimuksissa usein suhteellisen löyhästi (vrt. esim. Alanen 2001) tai vain mainiten, kuten Östlund (1995), joka kutsuu haastattelemiensa yli 80-vuotiaiden sukupolvea puhelinsukupolveksi. Heidän teknologiasuhteensa, esimerkiksi se, millaisiksi he ajattelivat teknologian toiminnan ja toimintahäiriöt, muodostui suhteessa puhelimeen. Esimerkiksi korttiautomaatit he saattoivat kokea vieraksi ja pelottaviksi, sillä niissä tekniikan käyttötapa oli uusi, ja omat taidot epätarkoituksenmukaisia ja vanhentuneita. Kaikesta ei myöskään tunnu olevan itselle hyötyä. (Östlund 1995, 86, 143-157; ks. Ellegård & Jerndal 1999,

42; Östlund 1999ab.) Östlund huomauttaa sukupolvieroista myös siinä suhteessa, että tekniikka on aiemminkin luonut konflikteja sukupolvien välille. Ward ja Smith (1997) näkevät sosiaalisen vaihdon näkökulmasta teknologiassa mahdollisuuksia paitsi sukupolvien välisen kuilun levenemiseen myös sen kaventamiseen. Yhteyttä voi pitää sähköpostilla, vanhat voivat uuden tekniikan avulla kertoa elämästään nuoremmille: kirjoittaa elämäkertaa tai vaikkapa näyttää olemassa olevia videoita elämänsä aikana tapahtuneista historiallisista käänteistä. Nuoret saavat hoivaa ja huomiota sekä aineksia oman historiansa ymmärtämiseen. Toisaalta nuoret voivat usein auttaa tietotekniikan käytössä. (Ward & Smith 1997; ks. Jokinen 2002.)

Jo puhetta ”uudesta teknologiasta” tai ”uusmedian” käsitettä voi pitää sukupolvittuneena, sillä nuorimmille sukupolville tietokone – sekä matkapuhelin ja internet – ovat olleet aina olemassa (esim. Oksman & Rautiainen 2001, 25). Sanna Taljan (2003) tutkimuksen yliopistotutkijoista moni kuvasi kuuluvansa sukupolveen, joka on myöhään elämässään alkanut käyttää tietotekniikkaa ja joille se sen vuoksi on vaikeampaa kuin niille, joille ”se on jo peruskoulussa opetettu”, puhumattakaan niistä, jotka ”ovat syntyneet tähän maailmaan”. Kun omaa tietotekniikkasuhdetta selvitetään sukupolven käsitteellä, ajatuksena on, että kaikki lapset ja nuoret tottuvat tietotekniikkaan pienestä pitäen ja ovat taitavia tietokoneiden käyttäjiä alle kouluikäisinä. Vanhimpien sukupolvien taas ajatellaan olevan vaikeuksissa jo pankkiautomaatin ja matkapuhelimen kanssa. Tietotekniikan käyttö nähdään joko–tai-asiana: joko osataan tai sitten ei; se on joko helppoa tai tuskallista. (Talja 2003.)

Monenlaiset ikääntyneet tietokoneen käyttäjät

Thea Weijersin ja René van Rijsseltin (1997, ks. van Lieshout ym. 1997) tutkimusnäkökulma on ollut poikkeuksellisen laaja. Heidän mielestään olisi tärkeää tarkastella muun muassa informaatiotekniikan käytön lisääntymisen vaikutusta päätöksenteon keskittämiseen tai hajauttamiseen sekä yksilön ja julkisen sektorin suhteeseen. Weijers ja van Rijsselt keräsivät aineistonsa paneeleissa, joihin osallistui eri aloilla ikäpolitiikasta vastanneita ihmisiä. Kysymykset liittyivät ikääntyneiden asemaan ja väestön jakautumiseen informaation saannin suhteen. Weijersin ja van Rijsseltin mukaan kielteinen mielikuva vanhoista näkyi siinä, että vanhoja ihmisiä tarkasteltiin neljällä tavalla ilmenevän ”puutosmallin” kautta: vanhojen ei enää tarvitse osallistua, he eivät kykene osallistumaan, he eivät enää halua tai saa osallistua. Toisaalta on ikääntymisprosessin myönteisiä puolia korostavia näkemyksiä: vanhojen täytyy osallistua, he kykenevät siihen ja he myös haluavat ja saavat osallistua. (Weijers & van Rijsselt 1997; ks. Östlund 1999b, 20-21; Sankari 2003; ks. Jyrkämä 2003.)

Laajimmin tietotekniikkaa ikääntyvien arjessa on tarkastellut ruotsalainen Britt Östlund. Väitöskirjassaan hän tutki yli 80-vuotiaiden puhelimen, television ja menestykseksi ounastellun kaupapäättien käyttöä. He eivät juuri liikkuneet kodin

ulkopuolella liikkumisvaikeuksiensa vuoksi, joten tekniikan merkitys oli kasvanut kontaktien ylläpitäjänä ja informaatiokanavana. Televisio, puhelin ja turvahälytin liittivät kodin muuhun maailmaan. Toisaalta ne antoivat tilaa olla itsekseen ja ilman vaatimusta osallistumiseen, mikä oli vanhoille tärkeää. Tekniikan avulla he pystyivät yhdistämään turvallisuuden ja avun tarpeen tarpeeseen olla enemmän itsekseen, kontrolloida ja säännöstellä läheisyyttä ja etäisyyttä sekä säilyttää oman tilansa suhteessa omaisiin ja ystäviin. (Östlund 1995, 139-142; 1999a.) Nuorten ja keski-ikäisten mielestä televisio oli vanhoille sosiaalisen elämän korvike ja uusi teknologia liian monimutkaista, jotta vanhat hyväksyisivät sitä. Monet vanhat tähdensivät kyvyn ja motivaation eroa ja sanoivat uusien asioiden oppimisen olevan vanhana vaikeampaa, koska ei ole kiinnostusta eikä motivaatiota. Elämänperspektiivin muuttuessa ajatus hyödyllisestä muuttuu ja vaikuttaa siihen, halutaanko aikaa käyttää opetteluun. Kiinnostuksen puuttuessa muutos on vastenmielinen, vaikei periaatteesta vastustaisikaan tekniikkaa. (Östlund 1995, 176-188, 217; Östlund 1999b, 20-27; ks. Gilligan ym. 1998, 10; Mäensivu 2002.)

Östlund (1999b) ei niputa vanhoja yhdeksi luokaksi niin kuin ehkä päinvas-
taisesta tarkoituksesta huolimatta tutkimuksissakin usein tehdään. Östlundin
tutkimuksissa on ollut mukana muun muassa laitoksissa asuvia vanhoja, vam-
maisia vanhoja, tietotekniikkakurssilaisia ja kirjastossa tietokonetta käyttäviä,
aloittelijoita ja edistyneitä. Tutkitut ikääntyneet pääsivät tai joutuivat viestintä-
teknologian⁸ kanssa tekemisiin eri ”rooleissa”: liikuntaesteisenä (jolloin laite on
korvike tai kompensoija), hoivansaajana (jolloin ainakin näkee sitä käytettävän),
eläkeläisjärjestön jäsenenä (kurssit), isovanhempana (yhteinen viestintäväline ja
puheenaihe) ja kansalaisena (itsepalveluautomaatit, informaatiopisteet jne.). 1990-
luvulla vanhoista tuli muun muassa Euroopan Unionin ja kansallisten hallitusten
it-politiikan kohde. Uuden tekniikan odotetaan mahdollistavan entistä useamman
ihmisen itsenäisen toiminnan. (Östlund 1999b, ks. Gilligan ym. 1998; Campbell
ym. 1999a.)⁹ Vaikka vammaiset ja vanhat usein rinnastetaan teknologisissa asi-
oissa, heidän teknologian käyttöönsä on esimerkiksi eri järjestöissä suhtauduttu
eri tavalla. Vammaistoiminnassa eri osapuolet ovat olleet vakuuttuneita siitä, että
tekniikka lisää itsenäisiä toimintamahdollisuuksia ja sosiaalista osallistumista.
Uuden tekniikan saamista liikuntavammaisten käyttöön on Östlundin mukaan
pitkään pidetty yhtenä vammaisten yhteiskunnallisen statuksen mittarina. Elä-
keläisjärjestöissä lisäteknikan on pelätty tekevän hoivaa epäinhimilliseksi.
Toinen selitys kiinnostuksen puutteelle voi olla ajatus fyysisten rajoitteiden kuu-
lumisesta normaaliin vanhuuteen. (Östlund 1999b, 37-44.)¹⁰

Arjen ympäristö ja yksilölliset edellytykset vaikuttavat tietotekniikan käyt-
töön ja muotoilevat sen ehtoja. Östlund (1999b) on jakanut niin sanotun uuden
teknologian käyttäjät kolmeen ryhmään muun muassa tietokoneen käyttömah-
dollisuuden, kykyjen, odotusten, minäkuvan sekä arkisten rajoitusten mukaan:
riippuvaisiin, aktiivisiin ja edistyneisiin käyttäjiin. Riippuvaiset käyttäjät ovat
useimmiten vanhimpia ikääntyneitä, jotka saavat laitteet apuvälinekeskusten ja
vanhustenhoidon kautta. Aktiiviset käyttäjät käyvät kursseilla tai opettelevat käytön
tuttavien avulla. Pääasiallinen syy osallistua kurssille oli kehityksessä mukana

pysyminen. Tärkeintä tuntui olevan tietokonesanastoon tutustuminen ja jonkinlaisen käsityksen saaminen siitä, mistä tietokoneissa on kyse. Sen, että muillakin kuin asiantuntijamiehillä on mahdollisuus käyttää tietokoneita, he kokivat suurena ja erityisenä. He eivät halunneet vanhoille suunnattua teknologiaa; he olivat kurssilla oppiakseen sitä mitä nuoremmat taisivat. Edistyneet käyttäjät pyrkivät pysyttelemään uusimman kehityksen mukana. Tyypillinen edustaja oli korkeasti koulutettu hyvätuloinen mies, joka oli käyttänyt tietokonetta työssään. He eivät olleet erityisen vanhoja, raihnaisia tai riippuvaisia muitten avusta. Ongelmana oli tukihenkilön ja viestintäkumppaneiden puute, sillä ikäistensä joukossa edistyneet käyttäjät olivat harvinaisia. He suhtautuivat kärsimättömästi niihin, jotka eivät olleet samalla tavalla kehityksessä mukana. Heidän mielestään moni vanha ei ole kiinnostunut, vaan pelokas ja suhtautuu tekniikkaan liian kunnioittavasti – tai hänellä ei ole kenen kanssa viestiä. (Östlund 1999b, 70-73.) Lisäksi on ”passiivisten” ryhmä, jolla ei ole erityistä tarvetta tai kiinnostusta kaikkein uusimpaan teknologiaan. Heitä ei kuitenkaan ollut tutkimusryhmässä: he eivät ole julkisesta hoivasta osallisia, käy tietotekniikkakursseilla tai kuulu edistyneimpiin käyttäjiin, vaan he ovat jossain määrin näkymättömissä. ”Passiivinen” ei tarkoita, että he eivät käyttäisi lainkaan tietotekniikkaa. He käyttävät lähinnä jo vakiintunutta tekniikkaa, puhelinta ja televisiota. Östlund arvioi suurimman osan eläkeläisistä kuuluvan tähän joukkoon. (Östlund 1999b ja 1995.)

Suomessa ikääntyvien teknologian käyttöä niin sanottua hyvinvointiteknologiaa (ks. Saranummi, Kivisaari, Särkikoski & Graafmans 1997) lukuun ottamatta on tutkittu yhteiskuntatieteellisellä otteella varsin vähän. Pro gradu -töitä edustavat muun muassa Arja Aula-Matilan (2000) sosiaalipsykologian ja Pirkko Hyvösen (2002), Pirjo Könnin (2001) ja Anna-Leena Vierumäen (2001) aikuiskasvatustieteen tutkielmat.¹¹ Kaikkien niiden aineiston muodostivat tietotekniikkakurssilaiset. Aula-Matila (2000) tutki työssään kuuden tamperelaisen työläis- ja toimihenkilöammateissa toimineen ikääntyneen tietotekniikalle antamia merkityksiä osana heidän elämäkokonaisuuttaan. Myös Anna-Leena Vierumäki (2001) haastatteli viittä tamperelaista. Pirkko Hyvösen (2002) tutki eläkkeellä olleiden seitsemän rovaniemeläisen ja oululaisen peruskoulun opettajan tietokoneen käyttöä. Pirjo Könni (2001) havainnoi ohjaamaansa kurssia ja haastatteli viittä kurssilla ollutta Kemian ja Tornion seudun ikääntynyttä sekä toista ohjaajaa. Tutkimusten ote ja viitekehys olivat keskenään erilaisia, mutta niiden empiirinen sisältö – ikääntyneiden motiivit, tuntemukset ja esimerkiksi kannustuksen saaminen tulivat lähelle omaa tutkimustani tai esimerkiksi Whiten ja Weatherallin (2000) ja Östlundin (1999b) tutkimuksia.

Esimerkiksi Aula-Matilan haastateltavat pitivät tietotekniikkaa mielekkäänä haasteena. Tietokone oli kuitenkin elämäkokonaisuudessa toissijainen. Sillä ei ollut moniin muihin elämän alueisiin rinnastettavaa suurta merkitystä, vaan tietokoneen käyttö liitettiin osaksi jo olemassa olevia rutiineja. Tietokoneella tehtävät asiat voisi tehdä muutenkin. Toisaalta näkövammaisella haastatellulla tietotekniikka oli edellytys arjen sujumiselle. (Aula-Matila 2000, 54.) Myöskään Hyvösen haastateltavat eivät kokeneet tietokonetta kovin tärkeäksi, vaikka tekivätkin sillä

itselleen merkityksellisiä asioita. Joku toteutti itseään harrastuksissaan; sähköposti toi ihmiset lähelle ja omatoiminen yhteiskunnallisten tapahtumien ja päätösten seuraaminen tai esimerkiksi pankki- ja kirjastoasioiden hoito internetissä antoivat Hyvösen mukaan tunnetta elämänhallinnasta. Opiskelu oli monelle elämäntapa. Kun suhde tietokoneeseen oli arkistunut, oli helpompaa suhtautua muuhunkin uuteen. (Hyvönen 2002, 57; ks. Könni 2001.)¹²

Tilastokeskuksen tutkimuksissa kohdejoukkona ovat yleensä olleet 15–74-vuotiaat ei-laitoksissa asuvat suomalaiset. Monet ikääntyneet puuttuvat joukosta, mutta silti ikääntyneiden tietotekniikan omistuksesta ja käytöstä voi niiden perusteella sanoa jotakin. Isoissa talouksissa on todennäköisimmin tietoteknisiä laitteita ja mitä vanhempiin ikin mennään, sitä enemmän on yhden hengen talouksia. Jo kahden hengen ikääntyvissäkin talouksissa kaikkia laitteita on enemmän kuin yksin asuvilla. (Nurmela 1997, 14–17.) Yleisimmin kotitietokonetta käyttävät nuoret ja miehet, vaikka 1990-luvulla naisten ja iäkkäiden käyttäjien määrä lisääntyi eniten. (Minkkinen, Pääkkönen, Liikkanen 2001.) Tietokoneita ja tulostimia on vanhoilla vähän; muita tietokoneeseen liittyviä laitteita ei tilastollisesti katsoen lainkaan.¹³ Tietokoneilla ja -verkoilla ei ole ollut ihmisten arjessa yhtä luontevaa paikkaa kuin matkapuhelimella. (Nurmela 1998, 99; 2001, 50.) Vuoden 2003 keväällä 60–74-vuotiaat käyttivät internetiä eritoten sähköpostiin ja pankkiasiointiin. Yli 60 prosenttia ikääntyneistä myös katseli tuotetietoja ostamatta mitään, selaili valtion tai kunnan sivuja ja matkailuun liittyviä palveluja. (Nurmela & Parjo 2003.) Kuutta Euroopan Unionin jäsenvaltiota tilastojen ja käytännön kokeilujen valossa tarkastelleen tutkimuksen (Campbell ym. 1999ab) mukaan vain pienellä osalla yli 55-vuotiaita eurooppalaisia on kokemusta tieto- ja viestintäteknikasta ja mahdollisuus käyttää sitä. Osuus on pienempi kuin muissa ikäryhmissä, mutta vaihtelee sekä maittain että taloudellisen aseman, koulutuksen ja sukupuolen suhteen.¹⁴

Vesa Mäensivun (2002) ikääntyvien viestintävalmiuksia ja digitaaliseen palvelukulttuuriin suhtautumista tarkastelleen tutkimuksen mukaan koulutustasolla, pääasiallisella ammattitoiminnalla ja asuinpaikalla oli merkitystä eri-ikäisten yli 45-vuotiaiden tietotekniikan käytössä, mutta ei sukupuolella. Koulutustason noustessa ikäryhmien väliset erot vähenivät: korkeakoulututkinnon suorittaneiden välillä tietotekniikan käytössä ei ollut eroja. Oppimisvalmiuksia ja -haluja oli niilläkin, jotka tietotekniikkaa eivät osanneet käyttää (ks. Nurmela 1998; 2001). Tutkimukseen osallistuneet olivat varsin yksimielisiä siitä, että internet ei saa olla ainoa palveluväylä, pakko. Asenne internetin välityksellä asiointia kohtaan oli pääosin myönteinen, etenkin periaatteessa. Suurin osa kuitenkin mieluummin asioi perinteisemmin, eikä internetiä nähty itselle tuiki tarpeelliseksi. Ikääntyvien internet-asiointiin esteenä oli sen tarpeettomaksi kokeminen sekä jossain määrin pelot, kielitaidon puute ja epävarmuus omasta oppimiskyvystä. (Mäensivu 2002.) Noin 10 000:lle 50–90-vuotiaalle eurooppalaiselle tehdyn kyselyn mukaan eniten tietotekniikan käyttäjiä oli miehissä, koulutetuissa ja hyvätuloisissa sekä niissä, joilla muutenkin oli aktiivinen, ei-vetäytyvä, elämäntyyli. Ikääntyneet tuntevat jääneensä huomiotta kohderyhmänä ja heidän mukaansa informaatio- ja viestintäteknologia liitetään mediassa nuoriin. Likimain samaa mieltä olivat sekä niin

sanotun uuden teknologian käyttäjät että ne, jotka eivät sitä käyttäneet. Maaseudun ja kaupunkien välillä ei ollut kovin suurta eroa. (Seniorwatch 2002.)

Tarkastelin tässä luvussa ikääntyneiden tietotekniikan käytöstä 1980–2000-luvuilla tehtyjä tutkimuksia. Tarkasteluni painottui uudempaan, tietotekniikan arkiseen käyttöön ja yhteiskuntatieteellisesti suuntautuneeseen tutkimukseen, mutta yleisesti ottaen tutkimusasetelmissa ja -tavoissa on tapahtunut selvä muutos. Yhteiskuntatieteilijät ovat saapuneet kentälle kasvatustieteilijöiden ja psykologien joukkoon, ja eri tieteissä tutkimuksen tekemisen tavat ovat monipuolistuneet. Edelleen tehdään erilaisia ”luokkahuonetutkimuksia”, mutta nyt jo yleensä vahvasti aiemmalle tutkimukselle rakentuen; aluksi tutkimukset toistivat usein samaa. Lisäksi monissa kvantitatiivisella otteella tehdyissä tutkimuksissa otos oli hyvin pieni, mikä tarkoitti, että niistä ei saatu kvantitatiivisen tutkimuksen etuja. Vasta aivan viime vuosina on tehty kyselyjä todella isolla otoksella (Seniorwatch 2002). Muuten nykyisin on tehty aiempaa enemmän kvalitatiivista tutkimusta ikääntyneiden arjesta – muun muassa monia opinnäytetöitä. Pääosassa ovat olleet tietotekniikkakurssilaiset. Tutkimukseni jatkaa tätä suuntausta, mutta samalla tarkastelee ilmiötä uudesta näkökulmasta.

Viitteet

- ¹ Weijers ja van Rijsselt (1997) puhuvat DAF-imagosta. Hollantilaisauto DAF tuli markkinoille 1960-luvulla samaan aikaan kuin monet iäkkäät, erityisesti naiset, hankkivat ajokortin. Ajamaan oppiminen oli helpompaa automaattivaihteisella autolla ja monet iäkkäät ajoivat DAFilla. Se ei enää ollut kiinnostava nuoremmille tai ”machommille” kuljettajille.
- ² Geronteknologiassa (nykyisin myös geroteknologia) ajatuksena on ikääntyneiden yhteiskuntaan integroitumisen sekä itsenäisen ja täysipainoisen elämän helpottuminen teknologian avulla (Kaakinen & Törmä 1999, 16). Geronteknologiaksi kutsutaan vanhoille suunnattua apuvälineteknologiaa, kuten turvarannekkeet, rollaattorit tai ikääntyneiden älykkäät kodit. Usein ajatuksena on kaikille sopivuus (*design for all*), se että helppo-käyttöisyydestä on hyötyä kaikille.
- ³ Myönteinen asenne on yhteydessä asemaan töissä, koulutukseen ja tietokonekokemukseen (mm. Kubeck, Miller-Albrect ja Murphy 1999; Seniorwatch 2002). Siteerattua tutkimuksesta riippuen ikääntyneiden asenteiden voidaan sanoa olevan joko kielteisempiä tai samanlaisia kuin muilla ikäryhmillä (Morris 1994). Tämän hetkinen käsitys tosin on, että asenne vaikuttaa suoritukseen vain heikosti. Ainakaan pelko tai kielteinen ennakoasenne ei määrää tulosta ennalta, vaan siihen vaikuttavat oppimistilanne ja sen vuorovaikutus. (Charness ym. 1992; Baldin katsaus 1997, 463.) Myönteinen asenne kuitenkin vaikuttaa halukkuuteen käyttää laitetta. Oppimista ja myönteistä asennetta edesauttavat nopea palautteen saanti, tutkiva asenne ja omat tavoitteet, aktiivinen osallistuminen ja omatahtisuus. Pareittain toimiminen on usein hyväksi, koska silloin opitaan myös kumppanilta. (Kooste Hollis-Sawyer & Sterns 1999; McNeely 1991; Jones & Bayen 1998; mm. tahdista Charness, Schumann & Boritz 1992; Baldi 1997; Zandri & Charness 1989, 627-628.) Mitatut älykkyyss- tai persoonallisuuserot puolestaan eivät ole vaikuttaneet oppimiseen (Hollis-Sawyer & Sterns 1999).

- 4 Lisäksi kouluttautuneet tekevät töitä vanhemmiksi kuin vähemmän koulutetut ja siten ovat pidempään yhteydessä uuteen kehitykseen osana arkista toimintaansa (van Lieshout ym. 1997; ks. Julkunen 2003).
- 5 Kurssilaisille tärkeitä asioita olivat sosiaalisuus, itsensä toteuttaminen, opastuksen selvyys sekä tietokoneiden hyöty- ja hupiarvo. Jamesin ja kumppaneiden raportti on todenmakuinen. Siihen on kirjattu pieniä, mutta esimerkiksi jatkotutkimusten suunnittelun kannalta hyviä huomioita, jotka useimmista raporteista uupuvat. (James ym. 1996, 55.)
- 6 Tutkimukseen osallistui Wellingtonissa kuusi 59–77-vuotiasta (White & Weatherall 2000, 374).
- SeniorNetin perustaja Mary Furlong kuvaa sitä voittoa tavoittelemattomaksi organisaatioksi, joka syntyi tarpeesta saada yli 55-vuotiaille koulun ja työn ulkopuolella oleville aikuisille mahdollisuus opetella tietokoneen. Toiminta aloitettiin vuonna 1986 Kaliforniassa San Fransiscon yliopiston tutkimushankkeena. Kaksi vuotta myöhemmin ikääntyvät alkoivat itse tuottaa materiaalia hankkeen verkkosivuille (<http://www.seniornet.org>). SeniorNetiin liittymisen syitä ovat olleet tiedon lähteille pääseminen sekä ”ajassa”, tekniikan kehityksessä ja erityisesti lasten ja lastenlasten maailmassa mukana pysyminen. Suosituinta on ollut muiden kanssa viestiminen, vaikka harvat sanovat liittyneensä SeniorNetin sosiaalisuuden vuoksi. (Furlong 1989ab.) Alussa jäseniä oli Yhdysvalloissa 22; vuonna 1998 maailmanlaajuisesti 22000 (White & Weatherall 2000, 372-373).
- 7 Aineisto sisälsi elämäkertahaastatteluja, ryhmäkeskusteluja sekä suuren kyselyn (N=2000). Kriittisenä huomiona mainittakoon, että esiteknologinen-käsitettä voi pitää kielteisesti arvottavana.
- Tietokonesukupolvi ei päättynyt vuonna 1978 syntyneisiin, mutta he olivat nuorimpia tässä tutkimuksessa mukana olleita.
- 8 Östlund (1999a) puhuu useita tutkimuksia sisältävässä raportissaan suhteellisen yleisistä laitteista: televiestintävälineet, kuten puhelimet; tietokoneet ja verkkoyhteydet; kirjaston informaatiosteemit; näkövammaisille tarkoitettut välineet, turvahälyttimet ja joukkoviestimet kuten radio ja televisio.
- Tutkimuksessa käytettiin tilastotietoja, haastatteluja, havainnointia, osallistuvaa havainnointia, puhelinhaastatteluja, päiväkirjoja ja kyselyjä sekä erilaisia dokumentteja. Mukana oli 184 ihmistä. Östlundin raportoimassa kyselytutkimuksessa ei ollut yläikärajaa (alikärajaa 60 vuotta) ja myös laitoksissa ja erilaisissa muissa iäkkäiden asuinmuodoissa asuvia oli mukana, myös niitä, jotka eivät pystyneet täyttämään kyselykaavaketta yksin. Osa tutkimuksista myös kesti suhteellisen pitkän aikaa. Esimerkiksi edistyneitä tietokoneenkäyttäjiä seurattiin vuosi. (Östlund 1999b, 28-29.)
- 9 Osa vanhoista kertoi digitaalisten informaatiotaulujen postissa ja apteekkeissa osaltaan vaikuttaneen siihen, että he eivät halunneet itse toimittaa asioitaan. Heidän oli vaikea nähdä numero ja ehtiä oikealle kassalle.
- 10 Östlundin mukaan Ruotsin paikalliset apuvälinekeskukset eivät ole myöntäneet tietokoneita vanhoille niin paljon kuin nuoremmille. Taustalla on kielteisiä käsityksiä vanhojen kyvyistä ja tietämättömyyttä siitä, kuinka tietokoneita sovitettaisiin vanhojen kokemuksiin. Tietty apuväline myönnetään tiettyyn fyysiseen vaivaan, mutta tietokoneissa kyse olisi usein sosiaalisista tarpeista. Vanhat eivät ole priorisoinnissa muutenkaan korkealla, koska tietokonetta ei vielä ole kaikkien työssäkävienkään kotona. (Östlund 1999b, 48.)
- 11 Lisäksi Pirjo Vainio on tehnyt Helsingin yliopistossa sosialipolitiikan pro gradun *Vanhuus ja Internet: Mitä Internet tuo ikääntyvän ihmisen elämään* (2002) ja Tove Johansson

- Åbo Akademiassa etnologian pro gradun *Pensionärer och Internet – en möjlig kombination? Vilka förutsättningar har dagens pensionärer att hänga med i Internetsamhällets utveckling?* (2001). Eija Utriainen on tehnyt Helsingin yliopistossa kasvatustieteen pro gradun *Matkapuhelin ikääntyvän henkilön kommunikaatiövälineenä* (2002).
- ¹² Aula-Matilan haastateltavat olivat 62–83-vuotiaita, 1916–1936 syntyneitä. He opiskelivat vapaaehtoistyökeskuksen ilmaisella ikääntyneille tarkoitettulla kurssilla. Kurssille tulon syinä olivat kertauksen tarve ja hyvän opetuksen saaminen: omia lapsia ei pidetty parhaina mahdollisina opettajina. Sähköposti koettiin näppäräksi ja edulliseksi tavaksi pitää yhteyttä ulkomaille. Laskunmaksu internetissä oli joillekin itsestäänselvyys, toiset luottivat maksupalveluun. Mainittakoon kiinnostava yksityiskohta: ”eräälle haastateltavalleni yksi eläkkeellelähentämisen syy oli tekniikassa”. (Aula-Matila 2000, 29.) Hyvösen haastateltavat olivat 62–72-vuotiaita. Aineistonsa Hyvösen keräsi haastattelujen lisäksi sähköpostikirjeenvaihdolla. (Hyvönen 2002, 34–35.)
- ¹³ Keväällä 2003 kolme neljäsosaa 15–74-vuotiaista suomalaisista oli käyttänyt tietokonetta viimeisten kolmen kuukauden aikana. 57 prosentilla kotitalouksista oli tietokone ja 47 prosentilla internet-yhteys. (Nurmela & Parjo 2003, ks. myös Nurmela ym. 2000, 11.) Internetin käyttömahdollisuus on 80 prosentissa yleisistä kirjastoista. Puolet suomalaisista käyttää yleisten kirjastojen palveluita ylipäänsä. Myös esimerkiksi erilaisissa tietotuvissa internetiä voi käyttää tietyn aikaa ilmaiseksi. (Ks. Tiede ja teknologia 2000.)
- ¹⁴ Pääesteiksi ikääntyneen tietotekniikan käytölle osoittautuivat kustannukset, tiedonpuute (tietotekniikan ei ajatella hyödyttävän itseä), itseluottamuksen puute, kieliongelmat, lukutaito (yleinen koulutustaso vaihtelee eri maissa), käyttökelpoisen sisällön ja sopivien laitteiden puute. Eri maissa on erilaisia ikääntyneille tarkoitettuja hankkeita, mutta ei juuri niiden välistä yhteistyötä, tiedon jakamista ja seurantaa. (Campbell ym. 1999, 8–9.)

IKÄÄNTYMINEN, SOSIAALINEN TILA JA TIETOYHTEISKUNTA KENTTÄNÄ

Kronologisella iällä on merkitystä. Sen merkitys ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, vaan vaihtelee eri tilanteissa. Kirsi Lallukka (2003, 22) kutsuu kronologisen iän käyttämistä keskeisenä yhteiskunnallisena ja kulttuurisena kriteerinä iällistämiseksi. Esimerkiksi laissa meitä luokitellaan kronologisen iän mukaan, millä puolestaan on vaikutusta moniin elämänalueisiin (ks. Arber 1996, 74; Marin 2001b). Kronologiseen ikään liitetään myös monenlaisia mielikuvia, jotka ovat sekä kestäviä että – hitaasti – muuttuvia. Kaikki vaikuttaa välillä olevan mahdollista iästä riippumatta, mikä kulutusyhteiskunnan näkökulmasta onkin tarpeellista. Ikään liittyvät rooliodotukset ja rooleihin liittyvät ikäodotukset ovat väljentyneet, mutta silti joissakin tilanteissa tietty ikä herättää toista enemmän huomiota. Roolit ja normit tulevat esiin erityisesti silloin, kun niistä poiketaan, kuten tekevät vaikkapa vanha alkeisratsastaja ja ”nettinörtti”. (Rantamaa 2001b.)¹ Ikääntyneet itse ovat tuoneet esiin erilaisia tapoja nähdä vanhuus. Sellaisia ovat esimerkiksi yleisesti nuorempaan ikään liitettyjen asioiden tekeminen, uteliaisuus uusia asioita kohtaan, aktiivisen elämäntavan korostaminen ja humoristinen suhtautuminen ikääntymiskäsityksiin. Usein vaikuttaa siltä, että vaikka kronologisella iällä sinänsä ei olisi erityistä merkitystä ikääntyneille, heidän täytyy ottaa siihen tietoisesti kantaa ja kuvata esimerkiksi tutkijoille minkälaisia he ovat – etteivät he ole ikäisistään vallitsevien stereotyyppien kaltaisia. (Esim. Nikander 1999 ja 2000; Jolanki, Jylhä & Hervonen 2001; Julkunen 2003; Featherstone & Hepworth 1990; Yläne-McEwen 1999; lapsuudesta ks. Lallukka 2003.)

Tässä luvussa esittelen teoreettiset lähtökohtani. Tarkastelen sosiaalista vanhenemista sekä ikääntymisen reunaehtoja siinä sosiaalisessa tilassa, jota kutsutaan tietoyhteiskunnaksi. Tutkimustani ohjaa Pierre Bourdieun teoria sosiaalisesta tilasta. Yhdistän Bourdieun teorian esittelyn yhteiskuntatieteelliseen ikätutkimukseen ja keskeiseen suomalaiseen tietoyhteiskuntaan liittyvään tutkimukseen. Nämä tutkimukset voivat olla hyvinkin eri lähtökohdista tehtyjä, mutta otan ne esiin Bourdieun tarjoamissa kehyksissä.

Sosiaalinen vanheneminen on ajassa ja paikassa, ympäristön ja yksilön vuorovaikutuksena, tapahtuva prosessi. Vuorovaikutus tapahtuu historiallisesti muuttuvina sosiaalisina toimintakäytäntöinä. (Jyrkämä 1995b, 246-248.)² Samaan aikaan, kun esimerkiksi aikakauslehdissä kerrotaan elämän vasta alkavan 60-vuotiaana,

ja sen ikäiset aletaan nähdä esimerkiksi vakavasti otettavana mainonnan kohde-ryhmänä, työelämässä ikääntyneet kohtaavat syrjintää ja ennakkoluuloja (Jylhä 2000; Vaahtio 2002). Sitä, että ihmiset elävät pitempään ja terveempinä, mutta määritetään nuorempana vanhoiksi, on Jan Baars (1998, 73) kutsunut nuortuvien vanhusten paradoksiksi: ”ihmisten mahdollisuuksia on rakenteellisesti rajoitettu puhumalla prosessin legitimoimiseksi epämääräisesti ”ikäntymisestä””.

Minua kiinnostaa millainen ”kulttuurinen ja sosiaalinen tila” nyky-yhteiskunta on vanhoille ihmisille. Tosin korkeintaan kulttuurisena kategoriana tietynikäisistä voi puhua yleisesti – siis voidaan puhua esimerkiksi vanhuuden kulttuurisesta asemasta ja vanhuuteen liitetyistä mielikuvista. Vanhuus on usein nähty ristiriitaisen kaksijakoisesti. Tutkimuksessakin siitä on puhuttu sekä korostuneen kurjana aikana että yltyömyönteisesti ihannoiden tai kaunistellen. Kun haluttiin välttää vanhuuden näkeminen pelkästään ongelmana, mentiin toiseen ääripäähän. Nykyisin kumpaakin äärimmäistä puhetapaa pyritään välttämään.³ Edelleen vanhoihin ryhmänä liitetään usein kielteisiä stereotyyppioita, ja tuttu virkeä vanha mielletään poikkeukseksi vanhoista yleensä (esim. Uotinen 1995, 168). Kun julkisuudessa puhutaan vanhoista, eniten näkyvät yhtäältä hyvin aktiiviset ja toisaalta erityisiä vanhus- tai hoivapalveluja tarvitsevat vanhat. Heidän ensimmäinen, olennaisimpana mainittava, ominaisuutensa on ikä: he ovat puheessa usein jonkinlaisia joko ”vanhuudesta huolimatta” tai juuri sen vuoksi – reippaita ja uutta kokeilevia tai liikuntaesteisiä ja hoivattavia. (Ks. Sankari & Häkkinen 2001; Andersson 1999; Vakimo 2001; Kangas & Nikander 1999; Kostianen 1985; Hjelt 1992; Heinoja 2000; Koivisto 1998; Rantamaa 2001b; Leinonen & Rantamaa 2001; Hohenthal-Antin 2001.) Kaikista saman ikäisistä ei kuitenkaan puhuta ensisijaisesti vanhoina, vaan heitä ajatellaan enemmän esimerkiksi akateemikkona, liikenaisena ja kulttuuripersoonana.

Moninaisuuden mielessäni pitäen minua edelleen kiinnostaa vanhoja ihmisiä ympäröivä sosiaalinen ja kulttuurinen tila. Millaista on vanheta nyky-yhteiskunnassa? Miten erilaiset diskurssit, keskustelut, määrittävät sosiaalista tilaa? Jyrkämä tarkastelee sosiaalista tilaa *ympäristönä*, joka muotoutuu historiallisena kokonaisuutena neljällä ulottuvuudella: sosiokulttuurisella (käsitukset, arvostukset, merkitykset), institutionaalisella (jollakin tapaa kiteytyneet toimintajärjestelmät, usein säädöksiin perustuvat), toiminnallis-normatiivisella (”kiteytymättömät” mahdollisesti ristiriitaiset säännöt ja normit) ja fyysis-toiminnallisella (fyysiset paikat, reitit jne.). Sosiaalinen tila koostuu näiden ulottuvuuksien suhteista, ja ne taas riippuvat konkreettisista toimijoista. (Jyrkämä 1995b, 246-248.)

Yksi keskeinen keskustelun ja kiistan aihe vanhuustutkimuksessa on ollut vanhojen yhteiskunnallinen asema ja sen muutos. Nykyinen tietämys ei tue ajatusta, että joskus olisi vallinnut ”vanhuuden kulta-aika” (Oittinen 1991; Pitkänen 1991; Troyansky 1997; Vakimo 2001, 29). Vanhojen ihmisten valta ei ole aiemminkaan liittynyt ikään sinänsä, vaan enemmänkin sosiaaliseen asemaan. Jyrkämän mielestä ikääntyneiden yhteiskunnallista asemaa ja sen muutoksia on hedelmällistä tarkastella eritellen väestöllistä asemaa, sosiaalis-taloudellista asemaa, asemaa kansalaisyhteiskunnassa ja sosiaalisissa verkostoissa, asemaa

yhteiskunnan valtajärjestelmissä, kulttuurista asemaa ja subjektiivis-kollektiivista asemaa.⁴ Oma painopisteeni on kulttuurisen aseman, ja sen mitä kutsun kulttuuriseksi ja sosiaaliseksi tilaksi, tarkastelussa. Kulttuurisessa asemassa on kyse siitä, ”millaisena vanha väestönosa nähdään ja koetaan, millaisena vanhuus näyttäytyy niin tiedollisesti kuin kokemuksellisestikin” (Jyrkämä 2001, 304, 306). Kulttuuriset käsitykset siitä, mikä on sopivaa, suotavaa ja hyvää vanhoille, vaikuttavat ikääntymisen yksilölliseen kokemiseen. Yhtäältä vanhuus nähdään uutena aktiivisuuden ja uudenlaisten elämis- ja kulutusmahdollisuuksien aikakautena ja toisaalta uhkakuvina vaikkapa dementiaa. Mikään kuvista ei ole yleistettävissä ja eri tavat, joilla ikääntymisestä puhutaan, ovat selvästi keskenään ristiriitaisia. (Jyrkämä 2001, 304-307; Vakimo 2001).

Phillipsonin (1998) mukaan ikääntymiseen liittyvät kaikki nyky-yhteiskunnan monimutkaisuudet: myös vanha ikä on elämänvaihe, jonka yksilö ”neuvottelee” itse (ks. Jylhä 2000, 45). On esitetty ajatus – tai kysymys – ”yhdenikäisyyden kulttuurista”, jossa kronologisen iän merkitys vähenee, ja ihmisen identiteetti määräytyy enemmänkin hänen valitsemansa elämäntyylin, kulutustottumusten ja harrastusten mukaan (esim. Nikander 1999). Eräs näkemys on, että kun eläkeläiset aletaan nähdä kulutuskykyisinä, myös heidän statuksensa kulutusyhteiskunnassa nousee (Turner 1988). Kriitikkojen mielestä kulutuskeskeinen ajattelutapa päinvastoin lisää vanhojen marginalisoitumista: ”onnistunut ikääntyminen” riippuu kulutuskulttuurissa liiaksi tuloista, kulttuurisesta pääomasta ja terveydestä. Sitä paitsi jos ”kaikki” luovat identiteettiään kulutuksen kautta, ei ole tilaa, joka liittyisi juuri vanhuuteen samastumiseen, vanhuuteen omanlaisena elämänvaiheena. (Phillipson & Biggs 1999, 161-167; Phillipson 1998, 10, 50; ks. Conrad 1992; Isin & Wood 1999, 80.)⁵

Tässä yhteydessä on kiinnostavaa tarkastella niin sanottua ”onnistuneen vanhenemisen” näkökulmaa.⁶ Siihen liittyvä tutkimus on kriittistä huolimatta ollut gerontologian ydinalueita, ja käytännössä ideaa ovat käyttäneet esimerkiksi poliitikot ja virkamiehet. (Torres 2001, 14, 24-27.) Väestön ikääntyminen on lisännyt kiinnostusta ikääntymisen ”onnistumiseen” muun muassa siksi, että terveet ja yhteisön jäseninä toimimaan kykenevät vanhat tulevat yhteiskunnalle halvemmiksi (esim. Bowling 1993, 449).

”Onnistuneen vanhenemisen” käsite on kaikkea muuta kuin yksiselitteinen, mutta usein siihen liitetään aktiivisuus, jota pidetään liki universaalina elämän onnistumisen symbolina.⁷ Stephen Katzin mukaan siihen, että aktiivisuus on osa laajempaa arkielämän hallinnan keskustelua, on kiinnitetty vähän huomiota. Katz kysyykin, mitä aktiivisuuden käsite kertoo yhteiskunnasta: kuinka ”asiantuntijat” ovat muotoilleet aktiivisuudesta arkipäivän hallinnoinnin, arvioinnin ja koodauksen välineen kaikilla elämänalueilla? (Katz 2000, 135-136; Ekerdt 1986; vrt. Tornstam 1994.) Aktiivinen ei määriy vanhaksi, vaan ”todelliseksi” vanhuudeksi määritetään toimintakyvyttömyys ja epäitsenäisyys. Kulttuurissa, jossa aktiivisuutta ja siihen liittyvää lupausta itsenäisestä elämästä arvostetaan, hävetään ja pelätään raihnaisuutta. (Rantamaa 1995, 73-74.) Aktiivisen vanhenemisen sukulaiskäsitteenä voi pitää ”kolmatta ikää”. Kolmannen iän käsitteellä on haluttu osoittaa

ikäntyneiden monenlaisuutta ja välttää vanhojen leimaamista ikänsä perusteella raihnaisiksi, sairauksiksi, köyhiksi ja surkeiksi. Kolmas ikä kuvaa erityisesti nuoria hyväkuntoisia vanhoja, jotka ovat aktiivisia, virkeitä ja tarpeeksi hyvin toimeentulevia voidakseen ylläpitää tiettyä elämäntyyliä. Vanhat ”bodyt” ja elämät nähdään riippuvuusalttiina ja riskitapauksina (Katz 2000). Vasta neljännessä iässä, likimain joskus 80 vuoden jälkeen, tulee mahdollinen vanhuuden raihnaisuus. Neljättä ikää voi ajatella myös juuri raihnaisuutena, ikää tarkemmin määrittelemättä. Vaikkei Peter Laslettin (1989) muotoilu ollutkaan kulutuskulttuurin ylistystä, kolmas ikä ja aktiivisuus liittyvät nykyisin ikään kuin itsestäänselvästi kuluttamiseen ja sosiaalinen identiteetti yhä enemmän riippuu siitä, miten kuluttaa; kuinka esimerkiksi pukeutuu, mitä harrastaa tai minne matkustaa (esim. Blaikie 1999a, 59; Sankari & Häkkinen 2001).⁸

Katz väittää aktiivisuudesta tulleen yleislääke kaikkii hyvinvointivaltioon ja sen riskiryhmien hallintaan liittyviin poliittisiin huolenaiheisiin. (Katz 2000, 147; ks. Unruh 1983, 15-25.) Kaikista ”riippuvaisista” eli palkkatyön ulkopuolella olevista – työttömistä, vammaisista ja eläkeläisistä – on tullut aktivoinnin ja valtauttamisen (empowerment) kohteita, näin myös tietoyhteiskuntavisioidissa.

Suhteellisia asemia suhteiden tilassa

Marjatta Marin (2001a) on tarkastellut ikääntymistä Pierre Bourdieun pääomakäsitteistön valossa. Marinin mukaan onnistuneeseen ikääntymiseen tarvitaan sekä sosiaalista että kulttuurista pääomaa. Nyky-yhteiskunnassa kuitenkin usein vietään arvoa ikääntyneiden elämäkokemukselta ja tiedolta, kerätyltä kulttuuriselta pääomalta ja habitukselta. Jopa vanhojen ihmisarvoa kyseenalaistetaan monin tavoin, esimerkiksi puheessa hoidon kalleudesta. Vanhojen symbolinen valta sosiaalisena ryhmänä, siis valta vaikuttaa tärkeisiin sosiaalisiin keskusteluihin, on vaarassa huveta. Marin on huolestunut kielteisen itseidentiteetin muotoutumisesta ja perheen ulkopuolisista mielekkäistä sosiaalisista suhteista poissulkemisesta. Symbolisen pääoman mekanismit tuntuvat arvottavan myönteisesti pääasiassa työhön liittyviä aktiivisia keski-ikäisiä asemia ja toimintoja. Vanhojen sosiaalisen pääoman arvo laskee, kun heidän sosiaalisille toimilleen ja verkostoilleen annetaan vain vähäistä symbolista arvoa. Sukupolvien sisällä on kuitenkin suuria eroja: samankaltaisuus sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman suhteen koskee ehkä vain hyvin vanhoja. (Marin 2001a, 149-158.)

Myös oma teoreettinen kulmakiveni on Bourdieun teoria sosiaalisesta tilasta ja siihen liittyvistä pääomista. Käytän tilaa konkreettisena, mutta samalla vahvasti metaforisena käsitteenä. Jari Aro (1999, 143-144) on tarkastellut metaforien tasolla eri teorioiden tuottamia käsityksiä yhteiskunnasta. Bourdieun näkemystä yhteiskunnasta hän pitää vähäulotteisempänä kuin mitä Bourdieu väittää sen olevan. Aron metaforatarkastelu on oivallinen ja olen samaa mieltä hänen kanssaan muun muassa siitä, että käytetty teoria ohjaa näkemistä eri tavoin ja eri tasoilla.

Kuitenkin Bourdieun suhteen kantamme selvästi eroavat. Pidän Bourdieun teoriaa moniulotteisempänä kuin Aro. Miellän sosiaalisen tilan perustaviksi ulottuvuuksiksi pääomien kokonaismäärän, eri pääomalajien osuuden ja pääomien ajallisen kehityksen – enkä kolmea pääomaa sinänsä. En täysin niele Aron (1999, 143-148) Bourdieuhun kohdistamaa rakenneteorian kritiikkiä, koska en näe Bourdieun teorian puhuvan staattisesta rakenteesta ja korostavan vain käsky- ja määräysvaltasuhteita. Kentän metafora toki korostaa kilpailua ja kamppailua, mutta ei läpikotaisin tietoisena toimintana. En väitä, kuten ymmärtääkseni ei Bourdieukaan, yhteiskunnallisen elämän olevan jatkuvaa tietoista kamppailua. Bourdieun mielestä täydellistä pyyteettömyyttä ei ole, koska kaikki teot johtavat johonkin tai ovat seurausta jostakin. Mielestäni Bourdieun teorian hyödyntäminen ei kuitenkaan sulje pois esimerkiksi ymmärrystä yhteistyöstä, hyväntahtoisuudesta ja toisetkin huomioon ottavista yhteisöllisen hyvän pyrkimyksistä (ks. Massey 1994). Vaikka puhun Bourdieun kamppailu- ja valtakorostunein termein, en vähättele ihmisten yhteistoimintaa. Kumppanuuden, vastavuoroisuuden ja vapaaehtoisuuden havaitseminen ja huomioon ottaminen ei mielestäni edellytä esimerkiksi verkostoteoriaa (ks. Aro 1999, 146-148). Korostaisin mieluummin esimerkiksi Bourdieun teorian ja toimijaverkkoteorian yhtymäkohtia, onhan molemmissa keskeisesti kyse suhteista ja yhteiskunnan muotoutumisesta tehtyinä valintoina, ei jonkin luonnonlain perusteella. Bourdieun teoria tarkoittaa itselleni yhteiskunnassa vallitsevien ristiriitaisuuksien ja resurssien jakautumisen moniulotteista näkemistä ja analysoimista – ei harmonian ja yhteistoiminnan mahdottomuutta. Teorian käytössä on toki se ongelma, että sitä käyttävä tutkija mielletään helposti vain ristiriitoja hakevaksi, etsiväksi ja näkeväksi.

Olen valinnut Bourdieun teorian, koska se antaa kokonaisvaltaisen havainnoinnin tukirangan juuri siihen, mitä käsitteellistän sosiaalisena (tai kulttuurisena) tilana. Se, miten liitän Bourdieun ikätutkimuksen perinteeseen, liittyy erityisesti symbolisen pääoman ja vallan käsitteisiin, muun muassa arvostuksiin ja ajatukseen diskursseista symbolisen vallan välikappaleina. Mainitsin luvun alussa ikääntymisen mielikuvien muuttuvan hitaasti. Ne ovat esimerkki symbolisesta vallasta, ja kuten Bourdieu on todennut, symbolisen pääoman jaoilla on taipumus olla sitkeitä. ”Symboliset vallankumoukset vaativat perusteellista tiedon välineiden ja havainnon kategorioiden vallankumousta” (Bourdieu 1998, 167). Tutkimukseni voi sikäli nähdä liittyvän ikätutkimuksen perinteeseen: symbolisen vallan tarkastelu voi liittyä esimerkiksi olemassa olevien asioiden paljastamiseen, tiedostamiseen tai esiin nostamiseen (ks. Bourdieu 1989, 23). Toisaalta tutkimukseni liittyy sosiologisen ikätutkimuksen nykykorostuksiin. 1980-luvun lopulla James Birren ja Vern Bengtson moittivat ikätutkimusta teoriattomuudesta. Siitä saakka moitetta on toisteltu ja siihen on myös vastattu; asioihin on pyritty ottamaan teoreettisempi ote (ks. Jyrkämä 2001, 288). Tähän viittaa myös iän sosiologia -termin käyttäminen sosiaaligerontologian sijaan tai rinnalla.⁹ Tämänkin tutkimus sijoittuu tähän ei vain ikääntymisen teoriaa käyttävään tutkimusaaltoon.

Minua kiinnostaa sosiaalinen tila, joka liittyy vahvasti kulttuuriin käsityksiin, mielikuviiin ja ilmapiiiriin – millainen tila on ja mille on tilaa? Kulttuurista

ilmapiiriä voi ajatella aistittavan samoin kuin yksittäisissä tilanteissa tunnustellaan ilmapiiritilaa ja herkistytään sille.¹⁰ Tilan analyysi on kulttuurisen ilmaston analyysiä. Tilan käsite on Bourdieulle ajattelun apuväline; tila on jotain mitä yksiselitteisesti ei ole käsin kosketeltavissa ja jonka vaikutukset kuitenkin ovat hyvin konkreettisia, todellisia ja toimijoiden käytäntöjen kautta myös näkyviä. Bourdieulle sosiaalinen tila tarkoittaa, että ihmisten välillä on perustavia eroja, joiden mukaan heitä luokitellaan. Luokittelu ei välttämättä ole tietoista tai pahan-
tahtoista.¹¹ Bourdieun pyrkimyksenä on selvittää, miksi asiat tapahtuvat *todennäköisemmin* tietyllä tavalla kuin toisella – siis ”muuttumatonta”, ”rakennetta”. (Bourdieu 1985, 195-199; 1998, 20; Painter 2000, 254; ks. myös Vanttaja 2002, 26.)¹² Tilaa rajaavat esimerkiksi erilaiset normit. Sitä määrittävät, uusintavat ja uudistavat ehkä näkyvimmin poliitikot, virkamiehet ja julkisuuden henkilöt, mutta myös muut ihmiset jokapäiväisissä toimissaan. Hahmotukseeni liittyy myös ajatus siitä, tunteeo itselleen, omalle ryhmälleen tai tietynlaisille asioille olevan tilaa ja oikeutusta. Tämä on verrannollinen usein tutkimuksissa esitettyyn kysymykseen: kuuluuko ääni tai kenen ääni kuuluu? Hyvä kysymys voisi olla myös: mitä ja miten ihmiset ymmärtävät sitä, mitä näkevät ympärillään? Esimerkeiksi voisi nostaa englanninkielen runsaan käytön tai internet-osoitteet.

Bourdieun mukaan sosiologiaa voi osin kuvata sosiaaliseksi topologiaksi, eri asioiden keskinäissuhteiden tarkasteluksi. Bourdieun ajattelussa onkin monia yhtymäkohtia nykyiseen ihmismaantieteeseen. Siinäkin tilan ajatellaan olevan rakentunut sosiaalisten suhteiden moninaisuudesta. Tilaa ei tuoteta vain makrotason poliittisissa, taloudellisissa ja kulttuurisissa prosesseissa, vaan myös arkielämän käytännöissä ja valtasuhteissa, ja identiteetit rakentuvat yhteydessä toisiinsa (Koskela 1999; Massey 1994, 122). Tila ei ole staattinen, vaan muuntuva, prosessi. Koska tilaa luovat sosiaaliset suhteet ovat luonteeltaan dynaamisia, tila on luonnostaan täynnä valtaa ja symboliikkaa; se on dominoinnista, alistuksesta, solidaarisuudesta ja yhteistyöstä muodostuvien suhteiden verkko. (Massey 1994, 256.) Myös Bourdieulle keskeistä on tilan muodostuminen ihmisten suhteissa, sosiaalisesti.¹³ Se on aina jonkinlainen kamppailujen ja ristiriitojen lähde. Kaikki kamppailut eivät ole helposti näkyviä tai edes kamppailuiksi miellettyjä, vaan ne näyttäytyvät luonnollisina asiantiloina.

Miksi minusta on välttämätöntä ja oikeutettua lisätä sosiologian sanastoon käsitteet sosiaalinen tila ja vallan kenttä? Ensinnäkin siitä syystä, että pääsisimme taipumuksesta ajatella sosiaalista maailmaa substantialistisesti. Tilan käsite itsessään sisältää periaatteet, jonka mukaan sosiaalinen maailma koostuu suhteista: käsite ilmaisee, että koko sen merkitemä 'todellisuus' perustuu todellisuuden muodostavien elementtien erillisyyteen. Välittömästi havaittavat oliot säilyvät ja ovat olemassa, olipa kyse ryhmistä tai yksilöistä, erossa ja eron avulla, siis sikäli kuin niillä on suhteellisia asemia suhteiden tilassa, joka on todellisin todellisuus. ... Suhteiden tila on yksilöiden ja ryhmien käyttäytymisen todellinen alkuperä, vaikka se onkin näkymätön ja aina niin vaikea saattaa empiirisesti ilmi. (Bourdieu 1998, 43.)

Läheisyys sosiaalisessa tilassa ei takaa hengenheimolaisuutta ja sympatiaa, mutta toisaalta etäiset kohtaavat toisensa yleensä korkeintaan ohimennen ja vahingossa, eivätkä he ”käsitä toisiaan”. (Bourdieu 1985, 196; 1989, 15-16; 1998, 15.) Kukin väistämättä erottuu, vaikkei suoranaisesti pyrkisikään erottautumaan. Esimerkiksi kulutus aina näkyy, erottelee ja herättää huomiota. Vaikka yhteiskunnan väitetään samankaltaistuvan ja demokratisoituvan, erot näkyvät Bourdieun mukaan kaikkialla ja eri yhteiskunnissa. Hierarkkisessa yhteiskunnassa kaikki paikat/tilat ovat hierarkkisia ja ilmaisevat sosiaalisia etäisyyksiä, jotka lisäksi näyttäytyvät ”luonnollisina” – joskin jotkin, lähellä olevat, rajat voivat olla myös jännitteisiä. (Bourdieu ym. 1999, 124.)

Bourdieun mukaan myös nuorten ja vanhojen keskinäisessä jaottelussa on kyse vallanjaosta. Jaotteluissa asetetaan rajat ja tietty järjestyks, jossa jokaisella on paikkansa (Bourdieu 1987, 128; ikäkategorioiden Marin 2001b). Vanhuus onkin kiistelty kategoria. Vanhuuden nimityksistä käydyssä keskustelussa käydään luokituskamppailua vanhenemisen ja vanhuuden merkityksistä ja määrittelmästä (Jylhä 2000; Arber 1996). Ikääntyvät eivät yleensä katso olevansa vanhoja tai ainakin he haluavat määritellä ”vanhuuden” sisällön itse. Vanhukset ovat joitakuuta muita, vanhempia ja erityyppisiä ihmisiä (Jyrkämä 1995a; Vaarama ym. 1999). Sinikka Vakimon (2001, 313) mukaan yksi selitys tälle on tiettyjen ”suurten vanhuusdiskurssien kulttuurinen valta, itsestäänselvyys ja historiallinen vakiintuneisuus: [myöhäis]vanhuus määritetty julkisissa puheissa ei-ihmisyden leimaamaksi ajaksi, poikkeukselliseksi tilaksi ja alentavaksi toisista riippuvaisuudeksi”.

Toimijat ja tilat/paikat muodostavat keskenään suhdekuvion, jossa sosiaaliset identiteetit muodostuvat. Läilliset – tai sukupuoliset ja etniset – identiteetit eivät ole riippumattomia diskursseista, jotka samanaikaisesti kuvaavat ja rakentavat niitä. Ihmisen ikääntymässä hänen paikkansa yhteiskunnassa muuttuu Glenda Lawsin (1997) mukaan sekä materiaalisesti että metaforisesti. Paikat, joissa eletään, asutaan ja harrastetaan, ovat ikäluokiteltuja, ikälajisia: vanhuus on sijoitettu erikseen reuna-alueille, ja nuoruus on kaikkialla. (Laws 1997, 91-93; Rantamaa 2001b.) Sosiaalisten ja tilallisten asemien välillä on vahva linkki. Meillä on maantieteellisiä stereotyppejä ihmisistä, koska meillä on yhtä voimakkaita stereotyppejä paikoista – esimerkkinä vaikkapa ”Pihtiputaan mummo”. (Ks. Vakimo 2001, 80-81; Bourdieu ym. 1999, 128-130.) Esimerkiksi nykyiset amerikkalaiset Sun City -eläkeläisyhteisöt viestittävät ”onnistuneesta” eläkkeellä olosta ja ”viisaista työelämänaikaisista investoinneista” ja tuottavat aktiivista imagoa. Ne eivät koske kaikkia, mutta niillä on asukaskuntaansa laajempi kulttuurinen merkitys. (Laws 1997, 94-99; ks. Karisto 2000.)

Naistutkimuksessa puhutaan sukupuolierosta ja sukupuolijärjestelmästä, kun tarkastellaan yhteiskunnan ja kulttuurin järjestymistä sukupuolittain tiettyjen periaatteiden mukaisesti. Vaikka sukupuoli ja ikä ovatkin erilaisia käsitteitä, voidaan puhua myös ikäjärjestyksistä.¹⁴ Ikä- ja sukupuolijärjestykset ohjaavat yksilöihin liitettyjä kulttuurisia käsityksiä ja sosiaalisen aseman muodostumista. Käsitteen monikollisuus tarkoittaa, että järjestykset eivät ole yksiselitteisesti hierarkkisia ja samansuuntaisia kaikilla kulttuurin ja yhteiskunnan tasoilla. (Vakimo 2001.)

Ikäjärjestys voidaan ymmärtää rakenteeksi, joka määrittää eri ikäryhmien mahdollisuuksia ja toisaalta se voidaan nähdä moraalisen koodina siitä, kuinka eletään ja käyttäydytään eri ikäisinä (Rantamaa 1997). Vakimon (2001, 219) mukaan ikäjärjestysten ”sisällöistä ja määräävyydestä neuvotellaan erilaisissa arkisissa kohtaamistilanteissa ja institutionaalisissa diskursseissa. Jotkin diskurssit ovat pitkäkestoisempia ja vahvempia kuin toiset; jotkut niistä mielletään luonnollisiksi niitä lainkaan kyseenalaistamatta, kun taas toisten sukupuoli- ja ikäjärjestysten rajoilla käydään vilkastakin sovittelua”. Ikäjärjestykset vaikuttavat, mutta niitä on vaikea hahmottaa. Se liittyy symbolisen pääoman ”toimintatapaan”, jota luonnehdin tarkemmin edempänä. (Vakimo 2001, 310-311; ks. Bourdieu 1977, 191-192; Bourdieu ym. 1999; Rantamaa 1997 ja 2001b.)

Kenttä

Bourdieuille yhteiskunta ei ole yhden yleisen logiikan sääntelemä kokonaisuus, vaan sosiaalinen tila on joukko kenttiä. Se, millainen kenttä on, riippuu pääomien hallinnasta, niiden jakautumisesta ihmisten kesken ja kunkin ihmisen kokonaispääoman koostumuksesta. Kentät ovat suhteellisen autonomisia; jokaisella on oma logiikkansa. Bourdieuon mukaan jokaisella kentällä on esimerkiksi omat vanhenemisen lakinsa. Tietotekniikan kentällä ainakin laitteista tulee nopeasti vanhoja.

Kentät ovat hierarkkisissa suhteessa keskenään ja autonomiasta huolimatta kentän ulkoisetkin tekijät vaikuttavat niihin. Kentällä merkitykset – pääomien jakautuminen ja painoarvot – muuttuvat jatkuvasti. Muutoksen suunta riippuu kentällä olevien intresseistä, mutta myös siitä, missä tilassa esimerkiksi ”tyyllillisten mahdollisuuksien järjestelmä” on eli mitä tietyllä kentällä voi tietyssä ajankohtana tehdä tai ajatella. (Bourdieu 1985, 195-211; 1987, 129; 1998, 54-58, 139; Bourdieu & Wacquant 1995, 37-38, 131; Bourdieu ym. 1999, 125; Sanaksenaho 2002.)

Jokainen ihminen toimii monilla kentillä. Asemastaan riippuen kentän toimijat yrittävät joko muuttaa tai säilyttää sen rajoja ja muotoja. Yhteiskunnallinen asema kuvaa eri pääoman lajien jakautumista ja arvostusta. Asema ja valta tietyllä kentällä riippuvat ensisijaisesti siitä, missä määrin toimijalla on juuri sillä kentällä olennaista pääomaa. (Bourdieu 1984, 113.) Raija Julkusen (2003) tutkimuksessa ikääntyvät työntekijät sanoivat nuorten olevan nopeita ja osaavan käyttää tietotekniikkaa. Haastateltujen oli vaikea osoittaa työtä, joka ei sopisi heidän ikäisilleen, mutta it-sektoriin ja yleensäkin tietotekniikkaan saattoi liittyä kunnioitettavaa mystiikkaa (Julkunen 2003, 171). Astuessaan kentälle, peliin, ihminen hyväksyy sen pakot ja mahdollisuudet, ja jos habitus – olemisen tapa – on kentälle sopiva, pelisäännöt näyttävät luonnollisilta ja välttämättömiltä. Sekään, joka haluaisi mullistaa kentän voimasuhteet, ei ole välinpitämätön pelin kuvioille.

Nykyistä Suomea on luonnehdittu sisällöltään moninaisella ja monenlaisia intohimojakin herättäneellä tietoyhteiskunta-käsitteellä.¹⁵ Tietoyhteiskunta on näyttäytynyt niin jo olemassa olevana kuin tulevaisuuden visioina, jopa utopiana

ja dystopiana. Kun ajatellaan suomalaista (tieto)yhteisikuntaa sosiaalisena tilana, tietotekniikkaa ja sen käyttöä voidaan analyttisessä mielessä ajatella jossain määrin autonomisen kenttänä.¹⁶ Tietotekniikan ja tietoyhteiskuntapuheen kentän täsmällinen kuvaaminen vaatisi oman tutkimuksensa, joten tyydyn tässä hahmottelemaan sitä ikääntymisen ja korkean iän näkökulmasta aiemman tutkimuksen perusteella. Ikänäkökulma ei kerro kaikkea, mutta se on kuitenkin näkökulmana mielekäs, liittyhän ikä hyvin leimallisesti sekä moniin arkisiin tilanteisiin¹⁷ ja keskusteluihin että virallisiin strategiapuheisiin ja niiden kautta symboliseen pääomaan ja valtaan. Esimerkiksi mediassa esiin tulevat tietotekniikkapelot liittyvät Virpi Oksmanin (1999) mukaan lähinnä vanhoihin ihmisiin (eritoten naisiin, esim. Pantzar 2000a). Muuten mediakuvat keskittyvät nuoriin taitaviin tietokoneiden käyttäjiin, ja muutenkin varsin yleisesti ajatellaan nuorten osaavan (Oksman 1999; 2003). Tekninen viestintäosaaminen näyttäytyy kulttuurihyvänä (ks. Talja 2003; Gehrke 2000) ja moneen perheeseen tietotekniikkaa hankitaan ”lasten parhaaksi”.

Jaakko Suomisen mukaan tietokoneesta muotoutui nykyajan symboli vähitellen toisen maailmansodan jälkeen, ja symboliarvo on edelleen vain korostunut (Suominen 2000, 247-262). David Glantz (1997) on pohtinut teknofiiliseksi kutsumaansa innostusta, jota on sekä monien ikääntyneiden että ”ikäammattilaisten” tulevaisuudenkuviissa. Glantzin mielestä tietokone- ja internet-puhe ikääntyvien teknologisen pelastuksen edustajana on romantisoitua ja juontaa juurensa siihen, että tutkijat, sosiaalialan ammattilaiset, valtion hyvinvointiviranomaiset ja ylipäänsä keskiluokka elää yhä enemmän tietoyhteiskunnassa sähköpostiosoitteineen ja kannettavine tietokoneineen. Glantz arvelee, että ajatuksella ”tuottavasta ikääntymisestä”¹⁸ on yhteys siihen, että ikääntyneiden tietokoneen käyttöä pidetään kannatettavana. Tietokone on nykyisin ehkä keskeisin uuden ajan ja tuottavuuden symboli, joten tietokonetta käyttävät ikääntyneet ovat väistämättä jollakin tavalla ”tuottavia”. (Glantz 1997, 74-75; myös Östlund 2002.)¹⁹ Pelkästään koneen omistaminen voi jollakin tavalla profiloita ikääntynyttä sitä kautta, että se ei mielly vanhan ihmisen välineeksi – riippuen myös hänen tai katsojan habituksesta (ks. Vierumäki 2001).

Jari Aro (1997) luonnehtii tietoyhteiskunta-sanaa poliittisen ja hallinnollisen retoriikan välineeksi: tietoyhteiskunta näkyy julkisuudessa erittelemättömänä yhteiskunnallisena muutostekijänä ja ”edellyttää” mitä erilaisimpia yhteiskunnallisia ja valtiollisia toimenpiteitä. Aron mukaan tieto- ja informaatioyhteiskunta ovat olleet sekä poliittinen puheenaihe ja termi että ratkaisu yhteiskuntapoliittisiin ongelmiin. (Aro 1997, 22, 32; ks. Ahonen 1997.) Juuri asioiden ja toimenpiteiden ”välttämättömyyden” korostaminen edustaa Bourdieun symboliseksi väkivallaksi nimeämää vallankäytön strategiaa, joka voi olla piilevää ja joka usein on tiedostamatonta: olennaista on saada ihmiset hyväksymään tietyt tavoitteet ja mieltämään ne omiksi tavoitteikseen (Blom ym. 2001, 184-185). Tähän liittyy tietoyhteiskunnan teknosentrismi, teknologian näkeminen arvoista ylimpänä ja pelkästään edistystä ja hyvinvointia tuovana (Lehtonen 1998, 65-66; Tiainen 2002; ks. Pantzar 2000a, 230; Blom ym. 2001, 206).

Nykyistä yhteiskuntaa kuvaavat tarjolla olevan informaation runsaus ja asiantuntijatiedon rooli. Tietoyhteiskuntaa voi ainakin joltakin osin pitää pienen piirin, niin sanottujen asiantuntijoiden, rakentamana, ylläpitämänä ja hallitsemana. Aro (1997, 30) kuvaa ihmisten elävän sellaisten (teknisten) asioiden kanssa, joiden toimintamekanismeja he eivät tiedä: monissa arkielämän rutiineissa ihmiset ovat maallikkoja asiantuntijatietoon verrattuna. Kyse on symbolisesta vallasta, yhden tiedon toista arvostetummasta asemasta. Erik Allardtin (1998, 85) mukaan

[n]yky yhteiskunnan sosiaaliset ominaisuudet ja prosessit ovat suuressa määrin teknologisten ratkaisujen ja sosio-teknisten järjestelmien ohjaamia. Järjestelmät ovat jatkuvien muutosten alaisia ja ovat siten monimutkaisia, että kansalaisilla on selviä vaikeuksia hahmottaa, mitä on tapahtunut ja on tapahtumassa. Hahmottamisen vaikeudet eivät suinkaan johdu vain puhtaasti teknisistä ratkaisuista vaan ehkä jopa pikemminkin siitä kielenkäytöstä ja metafysiikasta, joka on kehittynyt teknisten keksintöjen ja innovaatioiden saatteeksi. On kehittynyt eräänlainen teknologiaretoriikka, jonka pauloissa yhä enemmän olemme ja toimimme.²⁰

Tietotekniikan kenttä on näyttäytynyt erityisesti nuorten, miesten, koulutettujen ja työssäolevien kenttänä. Esimerkiksi tietotekniikan suunnittelijoiden näkökulma kaventuu helposti, kun lähiympäristökin on taitava. Se näkyy tuotteissa ja niiden käyttöohjeissa, sillä osaajan voi olla vaikea ottaa huomioon käyttäjä, joka ei ole tietoteknisesti näppärä tai kiinnostunut tekniikasta sinänsä (Isomäki 1999). Naisten tietotekniikkasuhteita tutkinut Marja Vehviläinen (1999) on esittänyt tilasta kysymyksen, joka on lähellä omaani: millainen on naisten toiminnallinen tila tietoyhteiskunnassa, jossa elektroniset verkot risteävät arkeen joka suunnalta? Vehviläisen (1999, 196) mukaan ”verkot ja tietotekniikka eivät ehkä sinänsä ole naisten elämän keskiössä, mutta ne kietoutuvat heidän kansalaisuuteensa heidän olemisessaan ja toiminnassaan”. Vehviläinen pitää verkkoja ja tietotekniikkaa tärkeinä kansalaisoikeuksina, jotka antavat mahdollisuuksia naisten toimijuudelle kentällä, sille, että naiset voivat opetella ”luomaan tilaa omista lähtökohdistaan” niin, ettei tietotekniikka toisi vain tunnetta kykenemättömyydestä (Vehviläinen 1999, 196; 1997, 158). Monet naistutkimuksen kysymyksenasettelut sopivat vanhuustutkimukseen, sillä jossain suhteissa ja tilanteissa naiset ja ikääntyneet ovat marginaalissa (ks. Vakimo 2001; Blaikie 1999b, 133). Toisinaan sekä naiset että ikääntyneet unohtetaan aktiivisina toimijoina, ja he ovat saattaneet itsekin sisäistää itseään väheksyvän ajattelutavan.

Populaarijulkisuudessa, muun muassa aikakauslehdissä, on alusta pitäen tuotettu tietotekniikkaa (kenttää) siinä missä laitteistojen rakentajatkin ovat sitä tuottaneet. Jaakko Suomisen näkemyksen mukaan kaikki populaarijulkisuuden toimijat ovat pyrkinet omalta osaltaan ja vaihtelevin keinoin hallitsemaan tai ymmärtämään tietoteknistä toimintaympäristöä. (Suominen 2000.)²¹ Viestintäkulttuurin muutos ei kosketa samalla tavalla koko kansaa (Viherä 1999; 2000). Puhetta tietoyhteiskunnasta edelleenkin hallitsevat pitkälle koulutetut symbolityöntekijät, kuten Pasi

Pyöriä Manuel Castellsia tulkiten kirjoittaa: ”avautumassa oleva uusi informaation aika on symbolityöntekijöiden valtakunta, jossa tiedon ja osaamisen hallinta jakaa niin ihmiset, organisaatiot kuin maantieteelliset alueetkin uudella tavalla voittajiin ja häviäjiin”. (Blom ym. 2001, 25; ks. Cronberg 2001.) Tieto on osa valtasuhteita, ja ihmisten elämänmahdollisuudet, tyylit ja yhteiskunnallinen vaikutusvalta (asemat kentillä) riippuvat heidän informaation saannistaan (Stehr 1994; ks. myös Heiskanen 1999, 118). Se, joka tuntee eri toimintojen mekanismit ja pystyy olemaan aktiivinen, voi osallistua yhteiskunnan kehitykseen (esim. Gehrke 2000).

Risto Heiskala (1996, 216) näkee tekniikan kehityksen vasta demokratian mahdollisuutena, ja ongelmia liittyy esimerkiksi ”viestintäverkoston kehitystä luonnehtivaan rakenteelliseen epätasa-arvoon, joka on symbolisen väkivallan karkein ja helpoimmin tutkittavissa oleva puoli”. Eli yksillä on laitteita ja taitoja enemmän kuin toisilla ”ja näin verkosto muodostaa välttämättä sellaisen ’pelitilan’, joka suosii toisia ja syrjii toisia”. (Heiskala 1996, 216.) Tärkeimmät jaot liittyvät Heiskalan (1996) mukaan luokka-asemaan, sukupuoleen, ikään ja mahdollisesti asuinpaikkaan.²² Toisaalta Suomessa on ominaista pitkälle viety tasaveroisuuden korostus: uutuudet sallitaan kaikille kohtuullisen helposti. Uudet ajatukset leviävät nopeasti yhteiskunnassa, jossa erilaiset ihmiset voivat periaatteessa olla tekemisissä keskenään. Tässä näkyy selvästi se, miten Suomi ei ole *samalla tavalla* hierarkkisesti rakenteistunut kuin Bourdieun kuvaama Ranska. Lisäksi se, että verraten suuri osa väestöstä luottaa yleensä ihmisiin, vaikuttaa esimerkiksi erilaisten sähköisten järjestelmien käyttöön ja kaupankäyntiin. (Pantzar 2000a, 251-254; 2000b, 120.)²³

Ruotsissa yhteiskunnallisena hankkeena on ollut saada mukaan myös ne tietokonetta käyttämättömiin sukupolviin kuuluvat vanhat, jotka eivät ole käyneet kouluja ja eivätkä ole varakkaita. Kyse on kulttuurisesti vahvasta johonkin kuulumisen ideologiasta – miltei niin, että tietokoneen käyttäminen on jotain, mitä pitää oppia. (Östlund 2002.) Ruotsalaisen Seniorsurf-projektin tuhannelle 55–79-vuotiaalle teettämän kyselyn mukaan informaatiotekninen kehitys oli kuitenkin epätasa-arvoista. Ikääntyneet tietotekniikan käyttäjät olivat määrältään muita pienempi ryhmä, mutta heidän joukkonsa oli valikoitunut selvästi paitsi sukupuolen (enemmistö miehiä), erityisesti sosioekonomisen taustan mukaan (Olofsson & Skidén 2001).

Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutus on iso tekijä, kun ajatellaan kykyä toimia itsenäisesti ja ”olla mukana”, päättää asioistaan, tulla toimeen itsellisesti ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Weijers ja van Rijsselt (1997) määrittelevät syrjäytymisen prosessiksi, jossa tämä itsenäisyys rajoittuu. Sen vakavuus riippuu rajoitteista, niiden syistä ja kestosta. Yhteiskunnan ja yksilön välinen dynamiikka muodostuu ihmisten kykyjen ja toisaalta ympäristön muutoksista. Muutokset voivat olla empiirisiä, kuten uutta teknologiaa, politiikkaa ja uudenlaista terveydenhoitoa, jotka vaikuttavat tavoitteisiin ja rajoituksiin, tai ideologisia, kuten käsitykset vanhojen ihmisten kyvyistä ja siitä, kuinka yksilöiden työntekijöinä, kuluttajina ja kansalaisina pitäisi vastata tietoyhteiskuntamuutokseen. (Weijers & van Rijsselt 1997; van Lieshout ym. 1997.)

Blomin, Melinin ja Pyöriän (2001) mukaan tietotyön yleistymiseen liittyy riski, että yhteiskunta jakautuu yhä jyrkemmin voittajiin ja häviäjiin ja että muodostuu selviytyjien maailma, jossa heikoille on yhä vähemmän tilaa ja jossa ”selviytymisen eetos on taipumista markkinoiden logiikkaan” (Blom ym. 2001, 18-20).²⁴ Näin on siitä huolimatta, että 1990-luvun loppupuolella alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota tietokoneistumisprosessin sosiokulttuurisiin puoliin, erityisesti siihen, että tietoyhteiskunta ei automaattisesti tuokaan tasavertaisuutta. Eri ryhmät osallistuvat toimintaan samalla kentällä, mutta asemastaan riippuen pelaavat eri pelejä (Siisiäinen 2003).

Erilaisissa tietoyhteiskuntaraporteissa tulee esiin toiveita, mahdollisuuksia ja uhkia, kuten aina teknologiakeskusteluissa (Aro 1997, 33; Pantzar 1996; Suominen 1997, 21), esimerkiksi huolta medialukutaidosta, epätasa-arvosta ja demokratian näennäisyydestä.²⁵ Aidon (tieto)yhteiskunnan ajatellaan sisältävän kaikki ihmiset, ei vain nuoria, tekniikkalukutaitoisia ja varakkaita: välineiden ja taitojen tulisi olla saatavilla ja sopivia sekä ihmisten tietoisia niiden hyödyistä (Promise... 1998, 8, 18; Nurmela 1998, 90; ks. Rauhala-Hayes, Topo & Salminen 1998; Vehviläinen 1999; Aro 2000). Eri pelejä pyritään sovittamaan samalle kentälle. Myönteisiä kehitysnäkymiä ovat helppokäyttöisempi teknologia ja kokonaan uudella tavalla ajatellut tuotteet ja palvelut sekä oletus, että ikääntyneitä ei voida tulevaisuudessa pakottaa passiiviseen rooliin (Weijers & van Rijsselt 1997).

Intressi

Intressi on välinpitämättömyyden vastakohta. Toimijalla on intressi, jos hän kykenee näkemään erot ja on kiinnostunut tekemään eroja, jotka ovat kentällä merkittäviä. Intressi on mukana olemista ja sosiaalisen pelin tärkeyden myöntämistä: tapahtumilla on merkitystä ja panokset tavoittelemisen arvoisia. Intressin lajeja on yhtä paljon kuin kenttiä ja toisen kentän näkökulmasta jokin intressi voi vaikuttaa jopa absurdilta (Bourdieu 1985, 203-204; 1998, 58, 131-140; ks. Siisiäinen 1986, 67). Itselle tärkeät pelit ovat kiinnostavia sen vuoksi, että ne on ruumiillistettu omaan habitukseen, omiin käyttäytymistapahtumiin; ne ovat osa itseä.

Toimijat voivat käyttäytyä järkevästi ja heillä on syy tekoihinsa, mutta useimmiten he eivät toimi tietoisesti rationaalisesti laskelmoiden. Habituksensa mukaisesti toimiessaan he vain ovat ”omassa elementissään siinä mitä he tekevät”, eivätkä aina tiedä tai myönnä keräävänsä pääomia. Toisaalta tietynlainen taloudellinen laskelmointi koskee Bourdieun mukaan *kaikkea*, mikä kyseisessä sosiaalisessa tilanteessa esittäytyy harvinaisena ja hankkimisen arvoisena, olipa kyse sitten kädenpuristuksesta, hymystä, kiitoksesta, huomiosta, juurusta tai tieteellisestä tiedosta. (Bourdieu 1977, 177-183; 1989, 21; 1998, 130.)

Vehviläisen (1999) mukaan tietoyhteiskuntastrategioiden tavoite ”kansalaisten yhtäläisestä pääsystä tietotekniikan käyttäjiksi näkee kansalaiset yksilöinä, joiden ’intressinä’ on tietotekniikan käyttö”. Ajatuksena on siis, että kunhan julkisia tiloja

varustetaan tietokoneilla, ihmiset alkavat käyttää niitä. Vehviläisen mukaan ajatus yksilöllisiin intresseihin perustuvasta kansalaisuudesta jättää rakenteellisen syrjinnän huomiotta. Tietotekniikan ja -verkkojen pääosin nuorten ja keski-ikäisten miesten maailmaa pidetään neutraalina kaikille sukupuolesta, iästä, etnisyydestä tai asuinpaikasta riippumatta. (Vehviläinen 1999, 187-188.) Vehviläinen (1997) puhuu tietotekniikasta maailmana ilman naisia, ja yhtä hyvin voidaan sanoa sen olevan maailma ilman vanhoja (ks. Aula-Matila 2000). Myös ikääntyneiden on kehiteltävä itselleen sopivia käytäntöjä ”yhtäläistä tietoyhteiskuntaan pääsyä” varten ja käytännöissä ja diskursseissa tarvitaan tilaa heidän omille määritelmilleen. Teknisellä kielellä ja stereotyyppisillä asenteilla heitä pikemmin työnnetään pois kuin vedetään mukaan (esim. Ellegård & Jerndal 1999.)

Tekniikka itsessään määritellään kulttuurikriittisessä ja poliittisessa puheessa yleensä neutraaliksi välineeksi ja ratkaisuksi ongelmiin ehdotetaan sen ”oikeaa käyttöä”. Tietotekniikan ”hyvän käytön” on ajateltu vahvistavan demokratiaa ja rohkaisevan kansalaisia vaikuttamaan. (Aro 1997, 33-34.) Työttömät, vammaiset ja ikääntyneet mainitaan strategioissa erikseen ja pyritään saamaan mukaan kehitykseen – valtauttamaan heidät (ks. Katz 2000). Uhkana puhutaan marginalisoinnista tai vahvemmin syrjäytymisestä, vähäosaisuudesta tai osattomuudesta yhteiskunnassa keskeisiksi käsitetyistä asioista.²⁶ Toki on myös kysytty: jos ollaan syrjäytymisvaarassa, mistä ollaan vaarassa syrjäytyä? Tähän ei ole annettu mitään yksiselitteistä vastausta (esim. Helne 2002, 101) – silloin kun ei puhuta työmarkkinoilta syrjäytymisestä – mutta sitä voi tietoyhteiskunnan ja tietotekniikan suhteen ainakin osin avata ymmärrettäväksi esimerkiksi turvallisuuden käsitteen kautta. Laajaan turvallisuuskäsitykseen kuuluu oikeus tietoon ja puolueettomaan tiedonvälitykseen. Useimmat ihmiset haluavat jollakin tavalla ymmärtää ja jäsentää ympäristöään, elämäänsä ja maailmaa, tapahtuipa tiedonsaanti koulutuksen, median tai jonkin muun välityksellä. Tietoyhteiskunnassa jos missä tiedonsaannin oletetaan toteutuvan. (Niemelä 2000a, 29-33.) Hieman epämääräinen tarkentumaton huoli tietoyhteiskunnassa syrjäytymisestä liittyy juuri tähän tiedonsaannilliseen huoleen (joka on samalla huolta vallankäytöstä) ja siihen, että tietotekniikan henkilökohtainen hallinta on nostettu arvostetuksi tai itsestään selväksi asiaksi.

Habitus ja itsestäänselvydet

Habitus tarkoittaa käyttäytymistaipumusta ja toisaalta käytännöntajua, vaistomaista ymmärrystä siitä, mitä tiettyssä tilanteessa tehdään. Habituksen kuuluu tieto niin omasta kuin muidenkin paikoista kentällä. Urheilussa sitä kutsutaan pelisilmäksi: hyvä pelaaja ennakoii ja liikkuu pelin edellä. Säännönmukaisuudet sisäistänyt on pelin kanssa yhtä, eikä hänen tarvitse tietoisesti tietää mitä hän tekee. (Bourdieu 1998, 136-138, 159-160; 1989, 19).

Sosiaalinen asema tuottaa habituksen ja kääntyy sen välityksellä valinnoiksi.²⁷ Suhde ei ole mekaanisen deterministinen, muttei myöskään arvaamaton. (Bourdieu

1998, 16, 18; ks. Sanaksenaho 2002.) Toimijaluokkien sisällä on yhtäläisyyksiä, mutta kahta täysin samanlaista habitusta ei ole, vaan jokainen ihminen on yksilöllinen. Habituksen käsite selittää toimijan tyylin yhtenäisyyttä. Bourdieun mukaan toimijat suuntautuvat valitsemaan ”kaikkien mahdollisten” joukosta tutut strategiat, mikä vaikuttaa niin osallisuuden kuin osattomuudenkin uusintamiseen – valinnat vaikuttavat tietyn tulevaisuuden todennäköisyyteen (Bourdieu 1986, 243, 246-247; Siisiäinen 1988, 158-159; myös esim. Willis 1984.)

Bourdieun mukaan kaikki vakiintuneet järjestykset näyttävät luonnollistavan itsensä. Tärkein ja parhaiten piilossa oleva mekanismi on hänen näkemyksensä mukaan objektiivisten mahdollisuuksien ja toimijoiden halujen välinen dialektiikka, josta nousee rajoitusten, ”realiteettien”, taju. Juuri habitus on tämän niin sanotun terveen järjen (jota siis voi olla monenlaista) perusta. Habitus on historiallisesti muotoutunut, mutta näyttäytyy luonnollisena tai saa yhteiskunnallisesti muotoutuneet asiat näyttämään luonnonjärjestykseltä. Siihen liittyvät sisäistetyt sosiaalisen maailman havainnoinnin kategoriat – siis se, miten kukin maailmaa katsoo ja luokittelee. Niiden myötä toimijat ovat taipuvaisia hyväksymään sosiaalisen maailman sellaisena kuin se on, ottamaan sen annettuna. Tunne omasta paikasta tunteena siitä, mitä voi tai ei voi ”sallia itselleen”, merkitsee oman paikan hiljaista hyväksymistä (”se ei ole meikäläisille” jne.) tai pidettävien etäisyyksien taju. Havainnon taipumukset ovat usein mukautuneita positioon, ja myös huonossa asemassa olevat toimijat ovat taipuvaisia havaitsemaan maailman luonnollisena ja hyväksymään sen. (Bourdieu 1977, 78, 95; 1985, 201; 1989, 18.)

Mitä vakaammat objektiiviset rakenteet määrättyssä sosiaalisessa muodostelmassa ovat ja mitä täydemmin ne uusiutuvat toimijoiden taipumuksissa, habituksessa, sitä suurempi on itsestäänselvänä pidetyn eli doksan alue kyseisen ryhmän osalta.²⁸ Tietty yhteiskunnallisten rakenteiden sisäistäminen tapahtuu jo lapsuudessa. Keskeisin osa sisäistämisestä on tiedostamatonta ja heijastelee kyselemättä hyväksytyä doksaa, joka noudattaa vallitsevaa ”todellisuuden tajuja”. Doksan alue edustaa Bourdieulle hallitsevan luokan kulttuurin ja ideologian mielivaltaisuuden voimaansaattamista, siis sitä, että luoduista arvotuksista ja luokituksista muotoutuu kyseenalaistamattomia, ”luonnollisia”, hyvä tyyli ja niin edelleen.²⁹ (Bourdieu 1977, 166-167; Siisiäinen 1986, 106-114.) Doksa voi kuitenkin muuttua vähitellen tai yhteiskunnallisissa kriisissä.

Helsingin Sanomien juttu *Nettibisnes luontuu isoäidiltäkin* (28.2.2000) on mainio esimerkki ikään ja sukupuoleen liittyvistä mielikuvista ja doksasta. Ikämielikuvista ollaan siinä hyvin tietoisia.

Internet nostaa mieleen kuvan nuorista atk-nörteistä, jotka liikkuvat arjen ulkopuolisissa virtuaalisfääreissä.

Euro-Sparin nettiruokakauppaa pyörittävä Ritva Söderström-Anttalainen ei ihan sovi siihen muottiin. Vuosia on pyörähtänyt 60, vaikkei sitä uskoisi. Hänellä on lisäksi kolme poikaa ja kolme pojanpoikaa. Ihka oikea isoäiti nettikaupassa!

Söderström-Anttalainen vonkaisee tittelille nettimummo.

”Hui. Ei. Se kuulostaa liian vanhalta. Nehän tekee näin”, hän sanoo mummoista ja virkkaa rinnan päällä tyhjillä käsillä.

Katkelmasta voi lukea monia ikään ja tekniikkaan liittyviä oletuksia. Nuorten oletetaan olevan tietotekniikan aktiivikäyttäjiä, vanhat naiset eivät sellaisia ole. Mummot ovat yleistävä nimitys tietyistä ihmisjoukosta (kuten papat, tädit, nuoriso). Mummo viittaa isoäitiin, mutta on tietyissä yhteyksissä myös kenen tahansa vanhan ja samalla vähäpätöisen naisen kuva. Sukulaisuusasemaa korostettaessa käytetään isoäiti-sanaa (Vakimo 2001, 195-199, 307). Haastateltava liitetäänkin ”oikeaan” (biologiseen) isoäitiyteen, muttei kulttuuriseen ”mummouteen”, mummotteluun. Ei yhtään mummomainen on nuorekas: hän näyttää ikäistään nuoremmalta ja hänellä on ikäryhmälleen epätyypillinen, ehkä myös enimmäkseen ”maskuliiniseksi” mielletty (tietokoneeseen liittyvä) harrastus – tai tässä esimerkissä työ, vaikkakin se liittyy tiiviisti kuvaan arjesta ja naiseudesta. Nettibisnes-sana on mielikuvaltaan nuorekas. Mummomaisuudesta poliittisesti korrektissa tekstissä puhutaan vain leikkiliseen sävyyn. Otsikon ”-kin” viittaa ikääntyneen erityisyyteen. Kun Bourdieun sanoo habituksen vihjaavan oman paikan, mutta myös muiden ihmisten paikkojen tajusta, hieman eri vivahteella ja tasolla samasta on mielestäni kyse esimerkiksi juuri ”mummomaiseksi” luokittelussa. Toimijat luokittelevat itseään ja antautuvat – tai eivät antaudu – luokituksille valitsemalla esimerkiksi erilaisia asioita, toimintoja ja tavaroita.

Tietoyhteiskunta ei näyttäydä kaikille ikääntyneille samalla tavalla, vaan kronologisesti samanikäisillekin sosiaalinen tila on erilainen. Ikääntyneet sijoittuvat sosiaalisessa tilassa oman habituksensa mukaisesti, ja jokaiselle on muotoutunut elämänsä myötä omanlaisensa habitus. Silti jotkin asiat todennäköisemmin koskevat tietynikäisiä kuin muita – kuten tietotekniikan uutuus. Vaikka kaikki eivät olisi kokeneet samoja asioita samassa järjestyksessä, ”jokainen saman luokan jäsen todennäköisemmin kuin kukaan toisen luokan jäsenistä kohtaa tilanteita, jotka ovat kaikkein yleisimpiä juuri tämän luokan jäsenille” (Bourdieu 1977, 85). Bourdieusitaatin luokka tarkoittaa tässä nimenomaan luokitusta, kategoriaa. Tietotekniikan yhteydessä habituksen voi ajatella olevan jossain määrin sukupuolvisidonnainen – ikäluokkien sisäisistä eroista huolimatta.

Pääoman lajit

Sosiaaliseen tilaan – kentille, suhteisiin – ihmiset sijoittuvat siis elämäntyyliinsä ja omistamiensa pääomien määrän ja laadun mukaan. Sosiaalinen tila järjestyy kolmen perustavan ulottuvuuden mukaan: ensinnä pääomien kokonaismäärän, toiseksi eri pääomalajien osuuden ja kolmanneksi pääoman ajallisen kehityksen mukaan. Pääomat ovat toimintaresurseja: tiettyjen ominaisuuksien yhdistelmiä ja

aktiivisia voimavaroja (Lehtinen A. 2000, 43). Pääoman peruslajit ovat taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen. Pääoma on sosiaalinen suhde, joten ne liittyvät aina tiettyihin kenttiin. Pääomien vuoksi yhteiskunnallisissa peleissä kaikki ei ole kaikille tasavertaisesti mahdollista tai mahdotonta – niin kuin onnenpyörässä. Pääomat ovat hidasliikkeisiä ja niiden kerääntyminen kestää yleensä kauan, joskin ne voidaan välittää sukupolvelta toiselle.

Taloudellinen pääoma on rahaa, omistusoikeuksia ja muuta suoraan rahaksi vaihdettavaa. Muut pääoman lajit ovat tiettyin ehdoin muunnettavissa taloudelliseksi pääomaksi ja jossain määrin muutenkin toisikseen. (Bourdieu 1986, 243, 253-254; ks. Sanaksenaho 2002.) Eri kentillä pääomilla on erilainen painoarvo, mutta Bourdieun mielestä nyky-yhteiskunnissa painavimmat ja tehokkaimmat erottelun periaatteet ovat juuri taloudellinen ja kulttuuripääoma. (Bourdieu 1989; 1998; Bourdieu ym. 1999.) Myös Raymond Murphyn mielestä tietyt sosiaalisen sulkemisen tavat ovat eri yhteiskunnissa toisia ensisijaisempia, vaikuttavampia. Murphyn (1988) mukaan pelkästään koulutus harvoin avaa tiet kaikkein etuoikeutetuimpaan luokkaan. Se on todettu myös monissa suomalaisissa koulutustutkimuksissa; varallisuus on sitä vaikuttavampi sulkemisen muoto.

Kulttuurinen pääoma ilmenee kulttuurisena pätevyytensä ja kanssaihmisistä erottautumisen kykyä. Sitä on kolme lajia: mielen ja ruumiin taipumuksiksi eli habitukseksi ruumiillistunutta; erilaisiksi kulttuurituotteiksi, kuten kirjoiksi, kuviksi tai koneiksi, objektiivoitunutta ja koulutuksella hankituiksi pätevyyksiksi institutionalisoitunutta. Ruumiillistunut, sisäistetty, kulttuuripääoma on parhaiten piilossa oleva pääoman periytymisen muoto, sillä se muotoutuu ikään kuin huomaamatta, vähitellen, tiettyyn yhteiskuntaan ja ryhmään sosiaalistuttaessa. (Lehtinen A. 2000, 43; Bourdieu 1986, 243-247.)

Ikääntyneiden habituksissa näkyy heidän kulttuurinen perimänsä – tässä näkyvät paitsi yksilölliset erot, myös sukupolven samankaltaisuus. Tietystä perhekulttuurissa kasvaminen on jollakin tavalla vaikuttanut heidän elämänkulkunsa. Mitä on arvostettu ja millaiset ovat olleet esimerkiksi mahdollisuudet ja suhtautuminen koulunkäyntiin? Koko elämänhistoria sosiologisine ja psykologisine tekijöineen vaikuttaa siihen, millaista on elää vanhana. Esimerkiksi opinto- tai muita harrastusmahdollisuuksia ei käytetä hyväksi, jos siihen ei ole totuttu (ks. Kauppila 1996) tai ei ole motivaatiota.

Tietoyhteiskuntavisioiden ja niistä esitettyjen arvioiden mukaan vallitsee suhteellisen suuri yksimielisyys siitä, että tiettyjen tietoyhteiskunnan perustaitojen, kuten tiedonhankinnan, tiedonhallinnan ja verkkoviestinnän, tulee olla osa kansalaisten perussivistystä. Tietoyhteiskunnassa olennaisten ja riittävien taitojen sisältö ja määrä eivät ole yksiselitteisiä, mutta pelkkä tietotekniikan taitaminen ei riitä, vaan ne pärjäävät, jotka osaavat käsitellä symboleja ja merkkejä (Cronberg 1999, 215). Viime vuosina aikuisten monipuolista lukutaitoa on tarkasteltu yksilön elinikäisen oppimisen ja tietoyhteiskunnan kehittymisen avaintekijänä. (Tiedolla... 2001, 79-80; Linnakylä, Malin, Blomqvist & Sulkunen 2000, IX; Gehrke 2000; vrt. Lehtonen 1998, 65; Aro 1997.) Tilastollisena ryhmänä ikääntyneet ovat esimerkiksi peruskoulutuksen suhteen muita heikommassa asemassa. Samoin tietotekniikka-

osaamisensa suhteen ikääntyvät sijoittuvat yhteiskunnallisissa hierarkioissa alas (Linnakylä ym. 2000; Nurmela 2001; Sanaksenaho 2002).³⁰

Tietotekniikan käyttö voi olla monelle pelottavaa ja arveluttavaa. Uuteen paikkaan tai kulttuuriseen tilaan mennessä on riski ulkopuolisuuden tunteesta: olisi oltava sopivaa kulttuuripääomaa. Tämä liittyy Bourdieun ajatukseen habituksesta: sisäistetyt toimintatavat vaikuttavat siihen, mikä tuntuu kotoisalta.³¹

Sosiaalisella pääomalla ei ole samanlaista ruumiillistunutta tai esineellistynyttä olemassaoloa kuin taloudellisella ja kulttuurisella pääomalla, joten sitä on vain osallistumaan kykenevällä ja sosiaalisesti aktiivisella.³² Sosiaalinen pääoma liittyy keskinäiseen tuntemiseen ja tunnustuksen saantiin. Se on olemassa olevia ja mahdollisia sosiaalisia resursseja, sosiaalisia suhteita ja kykyä mobilisoida ihmisiä. Sosiaalinen pääoma luultavasti vähenee aktiivisuustason laskiessa, mikä puolestaan vaikuttaa kulttuuriseen ja taloudelliseen pääomaan (Marin 2001a, 155-158). Sikäli ei ole ihme, että aktiivisuudesta ja aktiivisesta imagosta halutaan pitää kiinni – se on suoraan yhteydessä vanhaksi leimautumiseen.

Siisiäisen (1988, 159) mukaan sosiaalisen pääoman hallintaerot saattavat selittää sitä, että samanlaisilla taloudellisilla tai kulttuurisilla resursseilla varustetut ihmiset saavat eri tavoin vaikutusvaltaa ja ”voittoja”. Sosiaalista pääomaa voi muodostua monenlaisissa ryhmissä, mutta se voi näyttäytyä kulttuurisesti eri arvoisena. (Bourdieu 1986, 243-248; Marin 2001a; Siisiäinen 1988; ks. Lehtinen A. 2000.) Yksi tyyppi sosiaalisen pääoman muodostumiseen osallisia tekijöitä ovat ikä, sukupuoli ja etninen tausta. Sosiaalisina luokituksina niille on usein varattu tietty paikka yhteiskunnallisessa hierarkiassa. Ryhmän ”jäsenyys” – sukupuoli, ihon väri, ikä – voi joissakin tilanteissa moninkertaistaa tai nollata muut pääomat. Jonkin ryhmän jäsenenä voi esimerkiksi saada paremmin lainaa tai tulla vakavammin otetuksi. (Marin 2001a, 150-151; Bourdieu 1977, 184; 1986, 243, 248; Siisiäinen 1988, 158.)

Vanhat ihmiset eivät välttämättä ole sosiaalisesti eristyneitä, vaan heillä on usein läheisiä verkostoja (Mollenkopf 1996; ks. Routasalo & Pitkälä 2003). Kuitenkin vanhojen sosiaalinen integroituminen nyky-yhteiskuntaan on Heidrun Mollenkopfin mukaan entistä vaikeampaa: yhteiskunnissa, joissa osa-alueet ovat hyvin erilaistuneita sekä elämäntyylyt ja elämänkulut monenlaisia, sosiaalisia suhteita on vaalittava entistä tietoisemmin. Viestintä ja itsenäinen liikkuvuus muodostuvat kaikille, eikä vähiten yksin asuville ikääntyville, entistä tärkeämmiksi aktiivisen sosiaalisen integraation ja yhteiskuntaosallisuuden varmistajiksi. Monille liikuntaesteisille ikääntyneille ne ovat mahdollisia vain teknologian avulla. (Mollenkopf 1996, 16-17.)

Symbolinen pääoma

Taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman lisäksi Bourdieu erottaa symbolisen pääoman, joka on keskeinen yhteiskunnassa tapahtuvassa luokittelussa,

eräänlainen ”pääomien pääoma”. Symbolinen pääoma ei ole neljättä pääomaa, vaan sitä on mikä tahansa pääoman laji tai ominaisuus, joka muuttuu symbolisesti tehokkaaksi sosiaalisten toimijoiden huomattaessa sen ja antaessa sille arvoa. Symbolinen valta on määritysvaltaa: muiden pääomien arvo riippuu siitä. Symbolinen valta on tietyllä tavalla se pääoman muoto, joka ulottuu kuvaamaan sosiaalista tilaa kokonaisuudessaan, muut pääoman muodot ovat sen osia. Juuri symbolisen pääoman voi ajatella olennaisesti kuvaavan sitä, mitä kutsun ”kulttuuriseksi tilaksi”.³³ Toisenlaisella termillä ilmaisten symbolisessa pääomassa ja vallassa on kyse merkityksistä. Merkityksillä on ”politiikkansa”, yhteiskunnallista ja yksilöllistä vaikutusta, eikä kaikilla ole yhtäläistä pääsyä merkitysten maailmaan (Lehtonen 1996, 23-24; Massey 1994, 149-150; ks. Bourdieu ym. 1999, 128).

Symbolisessa vallankäytössä taistellaan luokista, luokitteluista, rajankäynteistä ja nimeämisistä. Symbolista valtaa voi luonnehtia ”mielivaltaisuuden voimaansaattamiseksi” (Bourdieu 1977, 164; 1998, 119), jolloin yhteiskunnalliset jaot ja luokitukset näyttäytyvät luonnollisina tai esimerkiksi biologisilla eroilla perustellaan kulttuurisia käytäntöjä. Tietotekniikka sekä informaation suuri määrä ja vaikutus ihmisten elämään on nostettu tietoyhteiskunnassa keskeiseksi vaikuttavaksi tekijäksi. Informaatio- ja viestintäteknologiaa ajatellaan välineenä parempaan elämäntilaan, demokratiaan ja kilpailukykyyn. Tietoyhteiskunnassa sosiaalisena tilana on tietyt odotukset ja normit, ja se voi näyttäytyä jopa määrittelijänä: mitä tulee osata ja tehdä (Aro 2000). Kyse on hegemoniasta, hallitsevan kulttuurin doksan ja sen edustajien habituksen tyylillisestä paremmuudesta. Tietotekniikan kentällä doksaa, kulttuurista itsestäänselvyyttä, ei missään määrin edusta vanhuus – doksaa on se, että vanhat eivät tietotekniikkaa käytä eivätkä ole siitä kiinnostuneita.

Symbolinen pääoma vaatii tietynlaisia yhteiskunnallisesti luotuja havainnon kategorioita sekä toimijoita, jotka ovat perillä siitä, mitä heiltä edellytetään. Havainnon kategoriat, erilaiset havaitsemisperiaatteet ja luokittelujärjestelmät, ovat ainakin osittain tulosta kyseisen kentän objektiivisten rakenteiden, arvotettujen jakojen, sisäistämisestä. Niitä ovat esimerkiksi vahva/heikko, suuri/pieni, rikas/köyhä, korkea/matala, maskuliininen/feminiininen ja sivistynyt/sivistymätön (Bourdieu 1998, 167-168; ks. Galtung 1990, 291-292). Juuri havainnon kategorioista on puhe esimerkiksi Marjatta Marinin (2001a) kysyessä ”mitä symbolisia merkityksiä on ikääntymisdiskursseissa: onko ikääntyminen niissä ongelma, uhka vai haaste; nähdäänkö vanhat raihnaina, köyhinä ja konservatiivisina vai kyvykkäinä, viisaina ja tuotteliaina”. Diskursseissa tämä tai esimerkiksi hoivan ja palvelujen tarkasteleminen taloudelliselta tai moraaliselta kannalta piilottaa (tai siitä voi nostaa esiin) epäsuorasti ilmaistuja ikäerontevoja ja ikääntyneiden asemointia.³⁴ Marin kysyy myös, kenellä on symbolinen valta ”vanhuusasiassa” ja mitä ideologioita ja mielikuvia diskurssi pitää sisällään? Hänen mukaansa esimerkiksi ammattirakenteen muutos ja monen ennen arvostetun ammatin suhteellisen arvostuksen väheneminen on vähentänyt nykyisten vanhojen ihmisten symbolista ja kulttuurista pääomaa (Marin 2001a, 150-151; ks. Sanaksenaho 2002).

Sinikka Vakimo käyttää Stuart Halliin ja Anne Leonora Blaakildeen nojauten ”suurten” ja ”pienien vanhuusdiskurssien” käsitteitä. Suuret diskurssit ovat itses-

täänselviksi arkikäsitteiksi muuttuneita diskursseja, joiden edustamia puheta-
poja ja vakiintuneita väittämiä ei juuri enää kyseenalaisteta tai epäillä – ”niiden
olennaisena piirteenä on se, että ne käsittelevät pelkistettyä ja yksinkertaistettua
toisetta, joita niiden tulkitsijat edelleen pelkistävät käytössään”. Tätä voi kutsua
Bourdieuin käsitteellä doksaksi. Pieniksi vanhuuskertomuksiksi Vakimo kuvaa
vakiintumattomampia tai julkisuudessa vähemmän näkyviä puheta-
poja, jotka ai-
nakin osittain kyseenalaistavat negatiivisia suuria vanhuusdiskursseja, vaikka osin
ehkä myös myötäilevät niitä. Ne ovat vaihtoehtoisia tulkintoja ja ajattelumalleja.
(Vakimo 2001, 312-313.)

Kun taistellaan symboleista, merkityksistä, legitimoidun nimeämisen mono-
polista ja siitä millainen virallinen, eksplisiittinen ja julkinen kuva sosiaalisesta
maailmasta luodaan, toimijat käyttävät aiemmin saamaansa symbolista pääomaa.
(Bourdieu 1985, 205-208; ks. Vanttaja 2002, 25.) Keskeistä on sen keskittyminen
tunnustetulle auktoriteetille samalla kun se on yhteistä kaikille ryhmän jäsenille
sikäli, että kaikki tunnistavat sen. (Bourdieu 1998, 141-168; 1985, 195, 204; 1989,
20-21; Siisiäinen 1986, 112; Painter 2000, 246.) Symboliseen valtaan voi liittää
Murphyn (1984) ajatuksen sosiaalisesta sulkemisesta. Se tarkoittaa sitä, että pääsy
resursseihin on rajoitettua; eri prosesseissa pyritään lisäämään tai puolustamaan
tietyn ryhmän osuutta palkinnoista tai resursseista. Murphyn mukaan ulossulke-
vat, eksklusiiviset, kriteerit ovat sekä individualistisia että kollektiivisia, minkä
vuoksi samalla kertaa voi löytää todisteita niin luokkien uusintamisesta ja kuin
siitäkin, että luokat ovat avoimia ja sukupolvien välillä tapahtuu luokkakiertoa
(Murphy 1984, 548, 550).

Esimerkiksi kieli kertoo symbolisesta vallasta. Kieli kertoo tilasta, se on tilaa
ja se muodostaa tilaa. Samalla kertaa voidaan sanoa, että ”sosiaaliset suhteet ovat
vain sosiaaliseen rakentamiseen perustuvia sosiaalisia kertomuksia ja että ne ovat
todella olemassa, koska ne tunnustetaan yhdessä” (Bourdieu 1998, 119; ks. An-
dersson 2002). Luokittelevaa käsitettä käytettäessä sitoudutaan samalla kuvailuun
ja suositukseen, joka kuitenkin ei näyttäyty suosituksena, vaan selvionä, koska
se hyväksytään lähes universaalisti. Sanat tuottavat yhteisymmärrystä asioiden
olemassaolosta ja merkityksestä, niin sanotusta terveestä järjestä, doksasta.
(Bourdieu 1998, 120.) Symbolisessa järjestyksessä epäedullisessa asemassa ole-
vat voivat vain tunnistaa vallassa olevan luokittelun legitimaation ja neutraloida
omille intresseilleen epäedullisimmat vaikutukset taipumalla niihin – voidakseen
käyttää niitä. Bourdieu kuvaa symbolista väkivaltaa sensuroiduksi, kaunistelluksi,
lempäksi ja näkymättömäksi. (Bourdieu 1977, 164-165, 191-192; ks. Blom ym.
2001, 185.) Sitä ei aina havaitse väkivallaksi; se on siis tavallaan tunnistamatonta.
Juuri näkymättömyys on symbolisen järjestyksen ja sen vaikutusten tärkeä raken-
neosa. (Bourdieu ym. 1999, 126-127.) Myös Galtung (1990) puhuu siitä, miten
myös kielen ”sanitaatio” ja esimerkiksi vakavien asioiden kutsuminen entistä
lempäimmillä sanoilla – eufemismit – on esimerkki kulttuurisesta väkivallasta.

Jos vanhat ihmiset kokevat, että heitä ei yhteiskunnassa huomioida tarpeeksi,
miksi eivät he sitten liittoudu yhteen? Siksi, että vanhat ovat erilaisia. Tietty ikä
ei edusta yhtenäistä sosiaalista kokemusta sen kummemmin kuin sukupuoli tai

ihonväri. (Blaikie 1999b, 130.) Murphyn mukaan hierarkioissa alimpien luokkien pirstaleisuus selittyy ainakin osin sillä, että sosiaalinen sulkeminen tapahtuu monin eri perustein ja eritasoisesti: poissulkemisen muodot leikkaavat toisiaan ristiin. Kukin ryhmä näkee oman ulossulkemisen epäoikeudenmukaisuuden helpommin kuin toisten ryhmien, etenkin jos he hyötyvät muista sulkemisen säännöistä. (Murphy 1984, 562-563; Siisiäinen 1986, 208.)³⁵ Alan Walker (1998) kuitenkin uskoo Euroopan eläkeläisten aktiivisuuden kasvavan ja ikääntymisen politiikan radikalisoituvan. Uusissa ikääntyneiden itsensä perustamista ruohonjuuritason organisaatioissa ikääntyneet haluavat edustaa itse itseään. Walker luonnehtii ilmiötä kokoluokaltaan pieneksi, mutta kulttuurisesti tärkeäksi. (Walker 1998, 18-25.)³⁶ Sitä voi luonnehtia oman tilan ottamiseksi ja haluksi vaikuttaa symboliseen pääomaan. Blaikie (1999b) puhuu ikätietoisuudesta viitaten Meluccin ajatuksiin ”uudesta politiikasta”, jossa muutoksiin pyritään muuttamalla kulttuurisia konventioita. Ikätietoisuus tarkoittaa tässä ”tietoisuutta omasta asemasta kulttuurisessa ja kansalaisympäristössä”, sitä ettei olla vain numeroita poliittisessa prosessissa. Oikeuksien ja resurssien lobbaamisen sijaan monet organisaatiot, kuten ikääntyvien yliopisto, ovat etsineet ”kansalaisreitit”, joka suuntaa kulttuuriseen uudistumiseen. Symbolisen vallan haltuunottaminen ei ole yksinkertaista, ja Blaikie arveleekin, että vanhojen ihmisten vastarinnan kulttuurit vesittyvät joukkoviestimissä ja että neljäskäläisillä ne eivät ollenkaan pääse esiin, koska ne tapahtuvat kotona tai laitoksissa. (Blaikie 1999b, 133-134.)

Vaikka ainakin vielä vaikuttaa siltä, että ikään perustuvia puolueita tai muuta poliittista liikehdintää ei suuresti kaivata, se ei tarkoita, etteikö iällä olisi merkitystä poliittisena kysymyksenä. Walkerin mielestä vanhojen jääminen päätöksenteon ulkopuolelle ei ole ollut tietoista syrjintää, mutta tuloksena on yhtä kaikki poliittinen paradoksi: suuri määrä, vähän vaikutusta. Iäkkäiden valtiojohtajien olemassaolo vain korostaa paradoksia ja kuvaa sitä, että ikä itsessään ei ole yhtenäinen perusta poliittiselle liikehdinnälle. (Walker 1998, 15, 28.) Jossain tapauksissa puhe ikääntyneiden heterogeenisuudesta voi tosin toimia myös itseään toteuttavana ennusteena (Leinonen 2003, 14).

Viitteet

- ¹ Rooleihin liittyviä ikäodotuksia puolestaan ovat esimerkiksi opiskelijan nuoruus ja johtajan ei-ihan-nuoruus (Rantamaa 2001b). Myös sukupuolieroja on. Vakimon (2001) mukaan tärkeillä paikoilla ja julkisuudessa toimiva mies ei yhtä helposti edusta poikkeuksellista vanhuutta kuin nainen (ks. myös Sankari & Häkkinen 2001; mainosten ikärooleista Vakimo 2001, 167- 199, 306-307 ja Hirsjärvi 2003).
- ² Bourdieukin (1984, 110-111) on määritellyt sosiaalista vanhenemista, joskin mutkikkain sanakääntein.
- ³ Ks. Vakimo (2001, 47-65, 300). Conrad huomauttaa, että sosiaalisena ongelmana on 1800-luvun lopun jälkeen pidetty monia ikäryhmiä. Tiettyjen elämäntilanteiden konstruointi ongelmaksiksi on Conradin mukaan ollut yhteiskunnan näkökulmasta normaali tapa hoidella niitä. (Conrad 1992, 81-83.)

- 4 Ikääntyneiden väestöllinen asema muuttuu väestörakenteen vanhetessa. Jyrkämän mukaan vanhojen vaikutusvalta voi kasvaa heidän määränsä kasvaessa. Sosiaalitaloudellinen asema (toimeentulo, omistukset, palvelut) on keskimääräisesti katsoen parantunut. Ikääntyneiden asema kansalaisyhteiskunnassa ja sosiaalisissa verkostoissa on muuttunut, mutta sitä on tutkittu vähän. Esimerkiksi ikääntyneiden tekemä palkaton työ ja antama apu ja hoiva jäävät helposti huomaamatta (ks. Arber 1996, 76). Ikääntyneiden kokemassa arvostuksessa on eroja jopa paikkakunnittain; samoin siinä, miten he haluavat muiden suhtautuvan itseensä. (Jyrkämä 2001, 304-308; 1995a, 2000, 34.)
- 5 Phillipson ja Biggs pelkäävät, että kuulluksi tullakseen pitäisi olla tietynlainen ääni ja tietynlainen identiteetti. He kritisoivat muun muassa sitä, että rakenteellisia eriarvoisuuksia ja epävarman sosiaalisen ympäristön tuomia identiteetin uhkia ei oteta huomioon, vaan muutos esitetään usein pelkästään mahdollisuuksina ylittää riippuvuuden rajoitukset. Blaikien (1999b, 137) mukaan gerontologiassa ”poliittisen taloustieteen harjoittajat ovat painottaneet rajoitteita kun taas kulttuuriteoreetikot hehkuttavat moninaisuutta ja valinnanvapautta ... refleksiiviset gerontologit taas pitävät nykyistä kulutuskulttuuria maisemana, joka tarjoaa mahdollisuuksia henkilökohtaiseen kehittymiseen”.
- 6 ”Hyvän vanhenemisen” (*successful aging*) merkityksiä alkoivat gerontologit pohtia Yhdysvalloissa 1940-luvulla. Keskustelua sekä termin merkityksestä että käyttökelpoisuudesta on käyty kovasti (esim. Dorfman & Walsh 1996; Fisher 1992) ja jo varhain: vuodelta 44 eKr on Ciceron essee, *De Senectute*, hyvästä vanhenemisestä (uusin suomenkielinen painos vuodelta 2000). Cicero kirjoitti, että ikääntyessä on mahdollisuuksia moniin myönteisiin muutoksiin ja tekemisiin, eikä ikääntymistä suinkaan pitäisi yhdistää vain sairauteen. Gerontologian alkuajoista saakka tutkimus on kuitenkin keskittynyt heikkenemiseen ja menetyksiin, vaikka enemmistö vanhoista on varsin terveitä ja monet vanhat ovat jopa nuoria tyytyväisempiä elämäänsä (esim. Bowling 1993, 450; Baltes & Carstensen 1996, 398; Torres 2001, 17.) Toisaalta Katzin (1999) mukaan gerontologialle luotiin alusta alkaen optimismin inspiroima pohja: ikääntyneiden poliittisia liikkeitä on valtuutettu ja positiivisia imagoja tuotu esiin (ks. Rantamaa 1995). Monien gerontologien mielestä ylipositiiviset näkemykset myös rajaavat vanhojen vapautta luodessaan heille epärealistisia odotuksia. Köyhät, yksinäiset ja huonokuntoiset unohdetaan helposti. Historioitsija Thomas Colen näkemyksen mukaan ageismia vastaan suunnatuilla positiivisuusiskuilla on taipumus pikemmin tuottaa uudelleen kuin kumota suvaitsemattomuutta ja kunnioituksen puutetta. Katz toteaaakin, että ”*positiivinen ei välttämättä tai luonnostaan ole negatiivisen vastakohta, vaan ne ovat pikemmin vanhaa ikää ja elämänkulkua kulttuurisesti eriyttävän imagojatkumon osia*”. (Katz 1999, 2.)
- 7 Puhun nyt diskursseista: siitä miten hyvästä vanhuudesta ja aktiivisuudesta puhutaan. En määritä jonkinlaista vanhuutta onnelliseksi, saati tulkitse mitattavissa olevaa aktiivisuutta onnellisuuden osoittimeksi. Elämäkokonaisuus kaikkine toimintoineen ei missään iässä mahdu standardoituihin mittareihin ja määrittämisrytyksiin. En kritisoi jotakin aktiivisuuden muotoa tai optimismia, vaan Katzin (1999, 4-11) tavoin sitä iättömien kuluttajien esiin nostamista, jossa ei nähdä tiettyjä elämiseen, vanhenemiseen ja kuolemaan liittyviä sekä kielteisiä että myönteisiä realiteetteja.
- 8 Myös kolmannen iän käsitteestä on keskusteltu paljon. Pitäisin sitä Antti Kariston (2002) tavoin teknisenä käsitteenä, joka viittaa tietyn ikävaiheen olemassaoloon, ei sen laatuun, tarkoista ikärajoista puhumattakaan. Näin ollen myös minun haastateltavani edustavat kolmatta ikää.
- 9 Tämä liittyy tietysti myös kamppailuihin tieteen kentillä: Bourdieun sanoin ”täydellistä pyyteettömyyttä ei ole”. Tietyissä yhteyksissä voi olla hyödyllistä painottaa tutkimuksen olevan sosiologian osa-alue, ei ”sosiologiantonta” gerontologiaa.

- ¹⁰ Koulusta on näin kirjoittanut Kaarlo Laine (2000, 35). Tietoyhteiskuntapuheeseen liittyy paljon tilallisia metaforia, kuten. ns. digitaalinen kuilu, tietäjän positio tai esimerkiksi kysymys siitä, annetaanko asiantuntijoille tai ”sankareille” (esim. Lehtimäki 1999, 57) enemmän puhe- ja toimintatilaa. Marginalisoituminen ja syrjäytyminen ovat tilallisia metaforia (ks. Helne 2002, 170-172); samoin tila itsessään on metaforinen käsite. George Lakoff (esim. Lakoff & Johnson 1980) korostaa metaforien arkipäiväisyyttä ja kokemusten ruumiillisuutta: käsitteelliset järjestelmät rakentuvat pitkälti sen mukaisesti, onko jokin ylhäällä, alhaalla, lähellä, kaukana, keskellä, syrjässä ja niin edelleen (ks. Aro 1999, 139-143). Kiinnostavaa on yleensäkin, miten kielenkäytöllä ja (mieli)kuvilla määritetään tilaa: ovatko esimerkiksi ”vanhuksen”, ”ikäntyvän”, ”seniorikansalaisen” tai ”harmaan pantterin” tilat erilaiset? Mihin heidät ajatellaan kykeneviksi? Metafora toimii valikoiavana ja suodattavana ajattelua ohjaavana tekijänä kahdella tavalla: määrittelee jotakin toistaiseksi tuntematonta tiedon tai kokemuksen aluetta osoittaen samankaltaisuutta jonkin tutun kanssa. Toisaalta tuttua voidaan jäsentää uudella metaforalla, jolloin siitä paljastuu uusia piirteitä – voidaan korostaa joitakin ja peittää näkyvistä toisia. (Aro 1999, 140.) Tällaisesta metaforasta esimerkki on ikääntyneitä kuvaava ”harmaat pantterit”.
- ¹¹ Oikeanlaisesta habituksesta oikeassa paikassa kirjoittaa Julkunen (2003, 38). Esimerkiksi eri etniset ryhmät ovat usein jonkinlaisessa hierarkkisessa järjestyksessä. Tällaiset ryhmittelyt ovat tavallisesti yhteydessä eroihin eri pääomien hallinnassa (Bourdieu 1985, 199). Tilan käsitettä voi konkretisoida arkisella esimerkillä. Helsingin Sanomat 18.1.2001 uutisoi poliisin esitteestä, jolla halutaan rekrytoida maahanmuuttajia: ”Esite muistuttaa, ettei etnisellä taustalla ole merkitystä poliisikoulun valinnoissa. Siinä myös toivotaan, että hakijan lähipiiri tukisi hakijaa, sillä edelläkävijän täytyy ylittää henkisiä kynnyksiä.” (Ks. myös Massey 1994, 186.) Myös eri ikävaiheisiin liittyvässä tutkimuksessa on tilan käsitettä käytetty. Esimerkiksi Jukka Relander (2000, 292) kirjoittaa nuorten perinteisesti hankkivan aikuisuuden vaatiman oman *tilan* kapinoimalla ja uusi suhde traditioihin luodaan saavutetusta uudesta *tilasta* käsin. Tilan käsite on hyvin läheinen poliittisen mahdollisuusrakenteen käsitteelle. Mahdollisuusrakenne tarkoittaa toimintatilannetta kussakin vallitsevassa yhteiskunnallisessa suhdanteessa (Siisiäinen 1986, 110). Sillä viitataan poliittisen ympäristön ulottuvuuksiin, kuten parantuneisiin osallistumismahdollisuuksiin tai liittolaisten saamisen todennäköisyyksiin. Kaj Ilmonen (1998) käyttääkin mieluummin toimintatilan käsitettä. Ilmosen mukaan erityisesti julkisuudella vaikuttaa olevan suuri merkitys toimintatilan luomisessa. Yksilöllinen toimintatila on kasvanut, kun monet taloudelliset, sosiaaliset ja poliittiset rajoitteet ovat väljentyneet (Ilmonen 1998, 17-21).
- ¹² Käytän lainausmerkkejä, sillä rakenne usein mieltyy staattiseksi ja determinoiduksi, jossa mitään muutosta ei voi tapahtua. ”Muuttumaton” on pikemminkin hitaasti tai mahdollisesti muuttuvaa. Bourdieuta usein moititaan deterministiksi (vanhuustutkimuksessa Blaikie 1999b, 130), mitä Bourdieu ei ymmärtääkseni ole. Hänet tosin on helppo sellaiseksi tulkita. Bourdieu ei kuitenkaan puhu väistäämättömyyksistä, vaan toisia todennäköisemmistä tapahtumista ja asiainiloista. Sosiaaliset käytännöt eivät synny pelkästään ulkoisten objektiivisten lakien sen paremmin kuin pelkästään vapaitten ihmisten subjektiivisten päätöstenkään perusteella. (Esim. Bourdieu 1989; 1998; Painter 2000, 241-242.) Bourdieu toteaa itsekkin, että sosiaalisen tilan moniulotteisuutta on usein vaikea kuvata tai ajatella niin, että monimuotoisuus, ristiriitaisuus ja erilaiset näkökulmat säilyisivät näkyvissä (Bourdieu ym. 1999, 3-4).

Toinen peruskritiikki on kohdistunut Bourdieun teorian soveltamiseen Ranskasta poikkeaviin yhteiskuntiin (vrt. Sanaksenaho 2002). Bourdieu (1985, 199) sanoo itse var-

sin selvästi, että ”jokaisella kansallisella sosiaalisella tilalla on spesifi rakenteensa”. Hän kehottaa ylittämään niin sanotun partikularisoivan lukutavan (erikoisuuksiin ja irrallisiin empiirisiin yksityiskohtiin kiinnittymisen) ja keskittymään suhteisiin (Bourdieu 1998; 1985, 195). Bourdieu ohjeistaa, että suhteita tai rakenteita koskevia analyysejä ei pitäisi lukea ”substantialistisesti” tai ”naiivin realistisesti”, jokaista käytäntöä (esim. urheilulaji tai jokin tietty tuote) itsessään, sillä käytännöt ovat korvattavissa toisilla. Sosiaalisten asemien, makujen ja käytäntöjen välinen vastaavuus ei ole suora yhteiskunnasta toiseen. Olennaista ei ole yhteiskunnallisten jakojen identtisyys vaan se, että eri yhteiskunnissa eri ilmenemismuodoissa toimivat monet samanlaiset periaatteet. (Bourdieu 1998, 11-13.) Ihminen kuitenkin alkaa helpommin ajatella substantialistisesti (yksittäisiä sisältöalueita, kuten kuka eri yhteiskunnissa golfaa, keilaa, ratsastaa ja kalastaa) kuin suhteita – se on helpompaa, sujuu luontevammin, sanoo Bourdieu itsekin (1989, 16), koska sitä on helpompi havainnoida.

Lisäksi esimerkiksi kamppailu-termissä kuultaa ranskan- ja suomenkielen ilmaisun erilaisuus. Kamppailua ei ole yleensä syytä mieltää selvästi ja konkreettisesti nähtäväksi taisteluksi.

- ¹³ Michel Callon (1991, 133-135) puhuu teknistaloudellisesta verkostosta kuvatessaan sitä, miten teknisen keksinnön tekniset, taloudelliset, poliittiset, sosiaaliset ja kulttuuriset seikat punoutuvat yhteen alusta alkaen. (Ks. Latour 1991, Law 1991, Pantzar 2000b, Leskinen 2000, lisäksi esim. Foucault 1980.)
- ¹⁴ Ikäjärjestyksellä on myös arkipäiväisempi merkitys, esimerkiksi sisarusten ikäjärjestys.
- ¹⁵ Tietoyhteiskunta on ollut Suomessa virallinen termi, joka asiakirjojen englanninkielisissä versioissa on käännetty *information society*ksi. (Termin käytöstä ks. Aro 1997; 2000; Rahkonen 1996; Anttiroiko, Aro & Karvonen 2000, 24-25; Tapper 1998, 13; käsiteanalyysistä Karvonen 2000; Niiniluoto 1996, 67; 2000.)
- ¹⁶ Kentän sisällä on erilaisia alakenttiä liittyen esimerkiksi koneisiin ja ohjelmiin ja kamppailuja muun muassa siitä, kenen käyttöjärjestelmä, selain ja prosessori koneeseen asennetaan. Työssäni keskityn kuitenkin mikrotasoon, käyttäjänäkökulmaan. Tietotekniikan kenttää eri asiantuntijoiden osalta ovat tarkastelleet tutkimuksissaan ansiokkaasti muun muassa Jaakko Suominen (2000; 2003), Petri Paju (2002) sekä sukupuolinäkökulmasta Marja Vehviläinen (esim. 1997).
- ¹⁷ Esimerkiksi tietokonemyyjä todennäköisesti olettaa seurueen miehen naista taitavamaksi ja nuoremman vanhaa osaavammaksi (esim. Ellegård & Jerndal 1999). Se ei tarkoita, etteikö iäkäs nainen voi saada hyvää palvelua – siitä kertovat myös haastattelutani.
- ¹⁸ Onnistunut ikääntyminen -termin variaatio, *productive aging*, vanhat resurssina, jossa ajatus on, että sekä yhteiskunta että vanhat itse hyötyvät voidessaan olla sosiaalisesti integroituneita (tekemällä töitä).
- ¹⁹ Östlundin (2002) mukaan Ruotsissa IT-yhteiskuntaa pidetään tärkeänä poliittisena projektina. Niin kauan kuin viestintäteknologia on vain mahdollisuus, on vara valita käyttääkö sitä vai ei. Niin ei kuitenkaan jatkune loputtomiin. Entä ne, jotka haluavat olla rauhassa, tietotekniikassahan kyse on asioiden tekemisestä tehokkaasti (ks. Östlund 1995, 207)?
- ²⁰ Teknologia/teknikka näyttäytyy usein itseriittoisesti ja omalakisesti kehittyvänä. Ihmisillä on taipumus ottaa se annettuna asiana, johon on sopeuduttava. Onnistuneet tai kamppailun voittaneet ja yleisesti hyväksytyiksi tulleet teknologiset ratkaisut pyrkivät piilottamaan historiansa, sen että ne eivät ole itsestäänselviä. (Mm. Bijker & Law 1992, 2; Leigh Star 1991.) Puhe valinnoista ja toisin tekemisen mahdollisuuksista ei silti

tarkoita naiiviutta: kaikilla ei ole samanlaisia mahdollisuuksia vaikuttaa teknologiseen kehitykseen. (Bijker & Law 1992, 3-4; Law 1991; Lyon 1988, 25-26; Stehr 1994, 226.) ”Käännöksen” peruuttamattomuuden aste riippuu siitä, kuinka mahdotonta on palata tilanteeseen, jossa ratkaisu oli yksi muiden joukossa sekä siitä, missä määrin se muo-
vaa ja määrittää tulevaa – siis siitä, kuinka se normalisoituu. Käännöksessä tapahtuva yhteiskunnallinen muutos ei ole tekniikan määräämä, vaan ihmisten tekemiä valintoja. (Callon 1991, 149-153; ks. Leskinen 2000, 178.) Valinnan ja sopimuksen näyttäytyminen totuutena ja standardina tarkoittaa, että siitä tulee hyvin vakaa, muokkaava ja muutosta estävä (Leigh Star 1991, 40). Yhden elämänosan muuttuminen vaikuttaa muihin: jääkaappien määrä vähensi lähikauppojen määrää, ja mitä useammalla on matkapuhelin, sitä tarpeellisemmaksi se ikään kuin tulee (Pantzar 2000b, 120-121). Latourin (1991) artikkelin otsikko *Technology is society made durable* kiteyttää ”sosiaalisen” ja ”teknologisen” välisen yhteyden: teknologialla tiettyjä yhteiskunnallisia muotoja tehdään muutoksia vastustaviksi.

- 21 Tietotekniikan populaarijulkisuutta 1950-luvulta 1970-luvulle tutkineen Suominen mukaan kyse oli useista julkisuuksista, joissa keskeiset toimijat, mediat, tavoitteet ja yleisö olivat erilaisia. ”Virallisessa julkisuudessa” puhuivat tietokoneammattilaiset ja käyttäjäorganisaatiot tarkoituksenaan esittää objektiiviseksi nähtyä tietoa tai korostaa omaa erityisomaansa. ”Vastajulkisuus” muodostui tietokoneisiin kriittisesti suhtautuvien toiminnassa. Julkisuuden hallintakeinot vaihtelivat esimerkiksi kunkin toimijan toimintaympäristön, koulutuksen ja suhdeverkoston mukaan. (Suominen 2000.)
- 22 Vaikka Suomi on viimeisten 20 vuoden aikana keskiluokkaistunut nopeasti, se ei tarkoita, etteikö luokkia edelleen olisi. Luokka-asema määrittää yksilöiden ja perheiden elämän ehtoja. Niin koulutus, työttömyysuhka kuin tulotkin jakaantuvat pitkälti sen mukaan. (Blom ym. 2001, 59-60.) Pohjoismaita on pidetty korkean sosiaalisen liikkuvuuden maina, mutta nykyisin Suomessa keskiluokkaan rekrytoidutaan aiempaa useimmin keskiluokasta (ks. Blom ym. 2001, 200-208; Blom & Melin 2002, 47-49; Jäntti 2002, 205, 219).
- 23 Teknisten uutuuskien nopeaan leviämiseen on haettu selitystä ”erityisestä suomalaisesta sosiaalisesta kudelmasta”, sillä suomalaisten teknologiamyönteisyys ei ole välttämättä erityisen suurta. Muihin eurooppalaisiin verrattuna suomalaisten teknologiasuhdetta voi kuvata lähinnä avoimeksi ja välinpitämättömäksi. Pantzarin mukaan voi olla, että Suomen ja Ruotsin voimakas tietoyhteiskunta johtuu kulttuuristen vastavoimien puutteesta, sivistysoptimisista ja siitä, että teknistä osaamista pidetään sivistyksenä yhtä lailla kuin lukeneisuutta. (Pantzar 2000a, 252.)
- 24 Yleisellä tasolla kuvattuna informaatioteknologian käyttäjät eivät työelämässä eroa toisistaan kovinkaan jyrkästi iän tai sukupuolen perusteella. Blomin, Melinin ja Pyöriän (2001, 172-173) mukaan tasa-arvon kannalta suurempi ongelma on työttömyys. Toisaalta tietotyöläiset eroavat muista työntekijäryhmistä. He rekrytoituvat muita useammin keskiluokasta ja heillä on eniten pääomia – palkkatuloilla, koulutuksella, harrastuksilla ja yhdistysaktiivisuudella mitattuna. (Blom ym. 2001, 35, 200-208; Blom & Melin 2002, 47-49; ks. Pantzar 2000a, 229-230.)

Kuitenkaan pelkästään vanhempien varattomuus ja kotitietokoneen ja nettiyhteyden puuttuminen eivät automaattisesti syrjäytä nuorta tietoyhteiskunnasta. Olennaista on sosiaalinen verkoston kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma. Syrjäytymisvaarassa olevalla ei useinkaan ole koulutusta eikä hänen sosiaalisessa verkostossaan tietoyhteiskuntaan hyvin kiinnittyneitä ihmisiä. Myös tietoverkkosukupolvi tarvitsee tietoa siitä, mihin tietokonetta voi ja kannattaa käyttää. (Heikkinen 1998, 51-53.)

- 25 Tietoteknisissä keskusteluissa esiintyy erilaisia uhkakuvia, jotka voi jaotella yksityiseen ja yhteisölliseen. Yksityinen liittyy konkreettiseen kohteeseen, kuten tietokoneeseen tai toisiin tietokoneen käyttäjiin. Yhteisöllisen pelon kohde on abstraktimpi ja liittyy laajemmin ja pidemmällä aikavälillä koko yhteiskuntaan, kuten epätasa-arvoistuminen, yksityisyyden menetys, kontrolliyhteiskunta tai esimerkiksi kansalaisten jaottelu osaa-viin ja ei-osaa-viin iän, asuinpaikan, koulutuksen tai ammatin vuoksi. (Suominen 1997; 2000.) Tieteen ja teknologian kasvu on aikaansaanut paradoksin: varmuuden sijaan on kasvanut epävarmuus (esim. Rahkonen 2000, 39). Puhutaan riskiyhteiskunnasta. David Mickin ja Susan Fournieurin mukaan tietoteknisiin tuotteisiin liittyviä jännitteitä ovat esimerkiksi tarpeen tyydytys – uusien tarpeiden synty, osaaminen – taitamattomuus, uusi teknologia – vanhentuva teknologia ja sosiaalinen integraatio – eristäytyminen (Pantzar 2000a, 242.). Pantzarin (2000a) mukaan teknologia-ahdistus liittyy tämän kaksinaisuusluonteen havaitsemiseen – samoin tilannesidonnaiset turvallisuuden ja turvattomuuden kokemukset (ks. Niemelä 2000a, 23-27; Moxnes 1991). Ikääntyneiden omista puhevuoroista sain vastakaikua pohdinnalleni siitä, että tietoyhteiskunta (puhe) saattaa ahdistaa heitä (Tuominen 2000, 24). Välillä tosin mietin, onko vanhojen vuoksi huolestuminen lähinnä keski-ikäisten (ks. Nurmela 1997; Niemelä 2000b) ongelma – ja niiden ikääntyneiden, joilla on jonkinlainen valistajan tai ohjaajan rooli.
- 26 Syrjäytymisen käsite on vaikea määrittellä, koska pitäisi määrittellä mistä, miksi ja miten ihmiset ovat syrjässä; nähdä sen moninaisuus, moniulotteisuus ja monitasoisuus (Helne 2002; Bourdieu ym. 1999, 129; Lister 1997). Toisaalta termi tuottaa jonkinlaisen perustason käsityksen siitä, että on työnnettynä sivuun, tarpeeton, tuntee olevansa ulkopuolinen jne. Monikaan ei ole täysin syrjäytynyt, vaan eri ihmiset ovat syrjäytyneet eri tavoin ja eri elämäneläimillä. (Byrne 1999; Littlewood & Herkommer 1999, 14-15; Murphy 1988, 3, 46–52, 61; ks. Granfelt 1998.) ”Syrjäytyminen” viittaa ”sosiaalisen” hajoamiseen tai jakautumiseen – itse asiassa syrjäytymisestä puhuttaessa puhutaan yhteisyydestä ja sen kaipuusta (ja yhteisyyden olettamisesta). Toisaalta syrjäytymisen käsite ja määrittely-yhtymiset kuvaavatkin ehkä enemmän yhteiskuntaa, joka tietynlaista syrjäytymistä ja syrjäytymispuhetta tuottaa, kuin ”syrjäytyneiksi” määriteltäviä. (Helne 2002, 2-8.) van Rijsselt ja Weijers (1997, 8) pyrkivät käyttämään syrjäytymistä ”neutraalina analyttisenä käsitteenä” tarkastellakseen millaisia eroja ihmisryhmien välillä pidetään oikeutettuina, millä perusteella ja kenen normittamana.
- Marginalisaation käsite viittaa prosessiin, joka ei ole aivan yhtä raju ja ihmisiin, jotka eivät välttämättä ole kaikkein huonoimmassa asemassa. Marginaalisuus voi olla myös jossain määrin myönteisessä sävyssä nähtyä erilaisuutta. Se voi olla osin vapaaehtoista, osin pakon sanelemaa. (Granfelt 1998, 80; Helne 2002, 169-192.)
- 27 Habitus ja valinnat yhdistyvät homologisella suhteella toisiinsa. Käytäntöjä, esimerkiksi äänestysvalintoja, ei voi suoraan päätellä esimerkiksi objektiivisista olosuhteista, vaan toiminnan alkuperä on hankituissa käyttäytymistäipumuksissa, habituksessa. (Bourdieu 1998, 14; Bourdieu ym. 1999, 127.)
- 28 Doksa on itsestäänselvyys. Ortodoksa tarkoittaa doksan tietoista puolustusta. Heterodoksa on ortodoksan vastakohta, sen kyseenalaistamista.
- 29 Tarja Tiainen (2002) on tutkinut tietotekniikka-ammattilaisten itsestäänselvyksiä, joita he pitävät terveenä järkenä ja normaaleina käyttäytymistapoina – bourdieulaistittain ilmaisten tietotekniikka-ammattilaisten doksaa. Tietotekniikan kehittäjille teknologia on tärkein tai ainoa kehityksen moottori. He eivät aina näe ihmisiä aktiivisina toimijoina, vaan ”onttoina”, ominaisuudettomina, tai osaamattomina tai pelokkaina. (Tiainen 2002.)

- ³⁰ Suomessa on sekä huippulukijoita että niitä, joilla ei tutkijoiden mukaan ole lukutaitoa elinikäisen oppimisen välineeksi eikä tietoyhteiskunnan tarpeisiin. Iästä ja koulutuksesta riippumatta tietotekniikan aktiivisella käytöllä on yhteys korkeaan lukutaitotasoon. Kuitenkaan puolet parhaista asiategistien lukijoista ei käytä tietokonetta. (Linnakylä ym. 2000; ks. Tiedolla... 2001, 93-94; Muhonen 2002, 75-83.)
- ³¹ Rohkeutta voi pitää emansipatorisena, mutta se on eri asia kuin sanoa, ettei pitäisi pelätä tai että pelko on tyhmää tai irrationaalia. Tunteita ei voi laskea riskeistä minkään kaavan avulla, vaan ne ovat muun muassa kokemusten ja muistojen monimutkaisia tuotoksia. (Koskela 1999, Massey 1994, 147.)
- ³² Sosiaalista pääomaa ovat teoretisoineet muutkin kuin Bourdieu. Esimerkiksi Fredrica Nyqvist (2002ab) käyttää vanhojen ihmisten verkostoja ja muuta sosiaalista pääomaa tarkastelevassa tutkimuksessaan Robert D. Putnamin sosiaalisen pääoman käsitettä. Sosiaalisen pääoman käsite on paitsi käytetty, myös kiistelty. (Ks. myös Siisiäinen 2003.)
- ³³ Kyse on pitkälti siitä, mitä Johan Galtung kuvaa kulttuurisen väkivallan käsitteellä: tiettyjä kulttuurin puolia, ”olemassaolomme symbolista sfääriä”, kuten uskontoa, ideologiaa, kieltä, taidetta ja tiedettä, joita voidaan käyttää oikeuttamaan ja puolustamaan suoraa tai rakenteellista väkivaltaa (Galtung 1990, 291).
- ³⁴ Keskustelua on käyty myös siitä, onko edes kohtuullista odottaa sairaiden vanhojen opettelevan käyttämään uutta tekniikkaa (*sic*) (ks. Östlund 1999b).
- ³⁵ Murphy erottelee pää-, johdannaisen ja riippuvaisen ulossulkemisen muodon. Päämuoto tarkoittaa sulkemisen sääntöjä, joita laki tukee. Tulosta voi kuvata luokka-asemiksi. Johdannainen sulkeminen voidaan johtaa suoraan ensisijaisesta, mutta sillä ei useimmiten ole lain perustaa. Esimerkiksi työnantajalla on mahdollisuus asettaa pätevyysvaatimukset ja samalla sulkea työntekijäkandidaatteja pois etnisyyden, kielen, uskonnon tai sukupuolen perusteella. Kolmas poissulkemisen muoto ei suoraan johdu ensisijaisesta, mutta on siitä riippuvainen. (Murphy 1984, 550-561; ks. Siisiäinen 1986, 207-208; Bourdieu 1984.)
- ³⁶ Marinin mielestä tarvitaan ”asianajajia”, joilla on paljon sosiaalista ja kulttuurista pääomaa ja jotka voivat käyttää symbolista pääomaansa muuttaakseen distinktioita ja diskursseja, sillä monen ikääntyneen sosiaalinen pääoma alkaa pohjautua enemmän raskaisiin, taakkamaisiin siteisiin (Marin 2001, 157-158; ks. Siisiäinen 1989, 23-24).

AINEISTO JA TUTKIMUSPROSESSI

Haastattelin tutkimusta varten Jyväskylän ikääntyvien yliopiston tietotekniikkakurssilaisia ja Ikäihmisten atk-yhdistys Enter ry:n vapaaehtoistoimijoita (organisaatioista ks. liite 1). Toteutin haastattelut vuosina 1999 ja 2002/2003 seuraavan asetelman mukaisesti:

huhtikuu 1999, Jyväskylä	
<i>peruskurssi, 8 (6 naista, 2 miestä)</i>	<i>ryhmähaastattelu</i>
<i>internet-kurssi, 5 (2 naista, 3 miestä)</i>	<i>ryhmähaastattelu</i>
joulukuu 1999, Helsinki	
<i>Enter ry, 2 (1 nainen, 1 mies)</i>	<i>parihaastattelu</i>
marraskuu 2002–tammikuu 2003, Jyväskylä	
<i>kurssilaiset, 13 (8 naista, 5 miestä)</i>	<i>yksilöhaastattelu</i>
joulukuu 2002, Helsinki	
<i>Enter ry, 4 (3 naista, 1 mies)</i>	<i>ryhmä-/yksilöhaastattelu</i>

Kurssilaisten ensimmäiset haastattelut tein heti kurssien jälkeen. Ikä- tai muita kriteerejä en esittänyt, vaan kaikki kurssilla olleet olivat tervetulleita haastatteluun. Kurssilaisten lisäksi haastatteluihin osallistui ikääntyvien yliopiston tutkimusseminaarissa opiskellut Annikki Tuominen, joka teki seminaarityötään ikääntyneiden tietokoneen käytöstä (ks. Tuominen 2000; Sankari & Tuominen 2001). Hän esiintyy tässä omalla nimellään ja näkyy lukumäärässä jatkossa ”+1”:nä. Hän oli käynyt atk-kurssin aiemmin, muttei tuolloin vielä käyttänyt tietokonetta.

Jyväskyläläisten haastatteluissa oli kaikkiaan 13(+1) ihmistä. Peruskurssin haastateltavat olivat syntyneet vuosina 1925–1948 eli vuonna 1999 he olivat 51–74-vuotiaita.¹ Internet-kurssilaiset olivat syntyneet vuosina 1928–1938. He olivat iältään 61–71-vuotiaita. Haastateltavilla on ikäeroa yli 20 vuotta, mikä on tyypillistä ikääntyneiden yliopistolle. Vaikka suurin osa opiskelijoista on 60–69-vuotiaita, opiskelijoina on myös tätä nuorempia ja etenkin vanhempia. Yhtä lukuun ottamatta peruskurssin haastateltavat olivat varsinaisella tai sairaseläkkeellä; yksi pyrki parantamaan työnsaantimahdollisuuksiaan opettelemalla tietotekniikkataitoja. Yhteensattumien – tai yhteyksien – vuoksi hän oli juuri Ikääntyvien yliopiston kurssilla. Internet-kurssilaisista kolme oli eläkkeellä; kaksi oli yrittäjiä, toinen puoliksi eläkkeellä.

Tavoitin heidät kaikki myös loppuvuodesta 2002, ja he suhtautuivat uusintahaas-

tattelu koskevaan pyyntöni myönteisesti tai ainakin neutraalisti, vaikka saattoivat sanoa, että mitään muutosta ei ole tapahtunut tai että eivät asiasta mitään erityistä pysty sanomaan. Kolmea haastateltavaa jouduin hieman suostuttelemaan juuri tästä syystä. Yhden naisen kanssa sopivan ajan löytäminen ei ollut aivan helppoa. Pelkäsin jo, että hän kieltäytyy haastattelusta: ”Olis sulla varmaan nuorempiakin. Olen melkein kahdeksankymppinen, minusta ei ole niin paljon hyötyä.” Haastattelin häntä lyhyesti puhelimitse ja loppujen lopuksi haastateltavakin vaikutti oikein tyytyväiseltä. (Lisää tutkimusprosessista liitteessä 3.)

Pääasiallisen aineistoni muodostavat jyvaskylälaisten haastattelut. Koska enteriläisten henkilöllisyys on heidän yhdistysasemansa vuoksi yleisemmässä tiedossa, siteeraan heidän haastattelujaan yleisemmällä tasolla ja vähemmän. He esiintyvät tekstissään omilla etunimillään. Ikääntyvien yliopiston haastateltavista olen kirjoittanut niin, että tekstin perusteella heitä yleensä ei voi tunnistaa. Jos ja kun joku heistä on taustansa vuoksi tunnistettavissa, siitä on sovittu hänen kanssaan. Tekstissä viitataan haastateltaviini etunimeltä, jotka olen muuttanut haastateltavieni syntymäikäluokkien suosituimmiksi nimiksi. Lisäksi luettelen kaikkien kevätlukukaudella 1999 Jyvaskylän yliopiston ikääntyvien yliopiston atk-kursseilla opiskelleiden koulutus- ja ammattitaustan (ks. liite 1). Se antaa opiskelijoista riittävän kuvan.

Olen siistinyt ja lyhentänyt sitaatteja jonkin verran, lähinnä poistanut puhekielen toistoja ja äännähdyksiä luettavuuden parantamiseksi sekä muutaman seikan tunnistettavuussyistä. Sitaaatteihin tehdyt poistot on merkitty kolmella pisteellä. Puhujan nimen yhteyteen olen kirjoittanut ”peruskurssi” tai ”internetkurssi”, jos sitaatti on ryhmähaastattelusta.

Haastateltavien tietokoneen käyttö

Osa kurssilaisista oli käyttänyt tietokoneita jo työssään. Jotkut heistä pitivät käyttämäänsä ohjelmia ja atk-työtehtäviään, kuten raporttien tai potilaskertomusten kirjoittamista, suppeina ja turhina muussa elämässä. Nekin, jotka olivat käyttäneet tietokonetta suhteellisen paljon ja monipuolisesti, halusivat lisätaitoja internetin tai uusien ohjelmien käyttöön. Toisten työtehtäviin koneet olivat vasta tehneet tuloaan heidän jäädessään eläkkeelle tai niitä oli tullut toisille osastoille ja muita töitä tekeville. Haastateltavien mukaan monilla työpaikoilla tietokoneet oli nähty käsittämättöminä laitteina, jotka vaativat erikoisosaamista (ks. Suominen 2000), jota ikääntyvillä työntekijöillä ei silloisen käsityksen mukaan voinut olla tai jota ei kannattanut tai voinut heille opettaa (myös Aula-Matila 2000, 37).

Tietokone oli vuonna 1999 peruskurssilaisista kolmella ja internet-kurssilaisista neljällä, siis seitsemällä 13 haastateltavastani. Vuonna 2002/2003 tietokone oli 11:llä. (Ks. liite 2.) Tietokonetta ei ollut peruskurssilla olleilla Veikolla ja Liisalla. Veikko suunnitteli koneen vuokrausta tiettyä kirjoitustyötä varten; Liisalla ei ollut aietta hankkia konetta. Anteroa ja Marjattaa lukuun ottamatta tietokoneen

omistajilla oli myös tulostin. Internet-yhteys oli seitsemällä. Useimmat olivat sitä mieltä, että kone olisi hyvä, ellei peräti välttämätön olla kotona tai muuten tarpeeksi helposti käytössä jo kurssin aikana, jotta kurssista saisi täyden hyödyn (ks. Hyvönen 2002; White & Weatherall 2000).² Opittua pitäisi päästä harjoittelemaan ja kertaamaan heti.

Haastattelemillani opiskelijoilla oli kaksi perussyitä, jotka olivat tuoneet heidät kurseille: tiettyjen itselle hyödyllisiksi ajateltujen taitojen opettelu tai yleinen uteliaisuus, halu tietää ja pysyä ajan tasalla – tai molemmat. Konkreettiset asiat, joita haastateltavani halusivat oppia, olivat tekstinkäsittely, sähköposti ja internet tietolähteenä. Nekin, jotka eivät olleet käyttäneet tietokonetta työssä, olivat muuten, esimerkiksi lastensa luona tietokoneen käyttöä seurattessaan, huomanneet siitä olevan hyötyä harrastuksissa tai sitten joku oli vihjannut siitä heille. Heidän mielestään tietotekniikan kehitys jossain määrin koskettaa tavallista ihmistä: monia asioita joutuu tekemään tai voi tehdä tietotekniikan kanssa, vaikka edelleen sitä voi halutessaan välttää. Oikeastaan kaikki, jotka tietokonetta käyttivät, kokivat siitä olevan itselleen hyötyä. Tosin Antero ei kokenut saavansa siitä erityistä hyötyä, vaikka hänkään ei ollut tietotekniikkaa vastaan: esimerkiksi rahaa hän nosti mieluiten automaatilla.³

Yleistettävyyys

Tutkimusta tehdessäni minulta on usein kysytty, miksi olen valinnut haastateltavakseni juuri nämä ihmiset. Olenko tietoinen siitä, miten erityistä ryhmää haastattelen: enhän voi sanoa mitään yleistä ikääntyneistä ja tietotekniikan käytöstä heidän perusteellaan? Se, kuinka erityisenä tai millaisena erityisenä ryhmänä tarkastelemani joukon näkee, riippuu näkökulmasta.⁴ Haastateltavani eivät edusta kaikkia ikäisiään tietokoneiden käyttäjiä, saati sitten kaikkia ikääntyviä. He ovat keskenään erilaisia ihmisiä, vaikka jotkin asiat myös yhdistävät heitä, kuten harrastuksissa näkyvä kiinnostus kulttuuria kohtaan. Heidän koulutus- ja ammattitaustansa ovat erilaisia. Taloudellisesta tilanteesta en kysynyt, mutta se tulee eri tavoin esiin: varallisuudessa on eroja. Kukaan heistä ei ole absoluuttisesti huono-osainen, mutta ei myöskään taloudellista eliittiä.

Tietotekniikkaa kurssilla opettelevat ikääntyvät ihmiset ovat mielenkiintoinen ryhmä siksi, että he ovat ajatelleet tietotekniikkaa ja sen merkitystä ja päättäneet tutustua siihen. He edustavat ikäryhmää, jolle tiettyssä mielessä on ollut mahdollista sanoa tietotekniikalle sekä ”ei” että ”kyllä”. He ovat valinneet tietotekniikan opiskelun itse. Se ei liity pakollisena esimerkiksi koulutukseen tai työhön. Tilanne on nykyisille ikääntyville sikäli ainutlaatuinen, että useat tulevista eläkeläisistä osaavat (nykyisen) tietotekniikan käytön työnsä myötä. Britt Östlundin (2002) mielestä tietotekniikkaan aktiivisesti suuntautuneet ikääntyneet ovat kiinnostava tutkimuskohde siksikin, että ilmiö kertoo laajemmin yhteiskunnasta. Ikääntyvien yliopistot ja atk-yhdistykset ovat seurauksia tästä yhteiskunnasta ja vahvistavat

käsitystä siitä, että vanhat haluavat olla aktiivisesti mukana oppimassa uusia asioita (Östlund 2002; ks. van Rijsselt & Weijers 1997; Katz 1999; Glantz 1997).

Aineistoni on pieni laadullinen aineisto. Pyrin siihen, että myös analyysini on laadullista, vaikka tarkkaan ottaen käytän myös määrällistä kuvailua sanoessani esimerkiksi ”moni”, ”usein”, ”enemmän” tai ”kaksi”. En tällä tietenkään pyri määrälliseen yleistettävyyteen. En hae keskimääräistä kuvaa tämän ikäisistä, vaan kerron ilmiöstä, siitä mitä on opetella tietotekniikkaa ikääntyneenä tietoyhteiskunnassa. Kuten Tommi Hoikkala (1999) kuvaa, aineistokoostuma on näyte, ei otos, jolloin yleistettävyydestä ei voi puhua tilastollisessa mielessä, vaan pikemminkin ”puhuttelevasta yleistettävyydestä”, tunnistettavuudesta. Bourdieulaisittain voi ajatella, että puheet kertovat aina enemmän kuin vain haastateltavista ihmisistä – ne kertovat objektiivisista suhteista ja asemista. En tutki tiettyä kurssiryhmää, vaan olen kiinnostunut sen jäsenten toiminnasta ja sijainneista tietotekniikan kulttuurisella kentällä. Tämän vuoksi ja koska aiemmissakin tutkimuksissa (esim. White & Weatherall 2000; Östlund 1999b; Aula-Matila 2000; Vierumäki 2001; Könni 2001; Hyvönen 2002; ks. Pitkänen 1995) esimerkiksi käytön motiivit ovat olleet samanlaisia, ajattelen tutkimukseni kertovan laajemmasta asiasta kuin vain tutkimistani ikääntyvien yliopiston opiskelijoista ja atk-aktiiveista. Tulokset ovat siirrettävissä omaa tapaustani laajemmalle. Yleistykseni on analyttinen, teoreettinen – pyrin tekemään yleistyksiä vasta tulkinnastani, en suoraan aineistostani. (Saarela-Kinnunen & Eskola 2001, 163; ks. Granfelt 1998.) Tavoitteeni on kertoa laajemminkin yhteiskunnasta, ikääntyvistä ja tietotekniikasta. Se on tapaustutkimukselle tyypillistä (Saarela-Kinnunen & Eskola 2001, 163). Edustavuus voidaan ymmärtää tyypillisyytenä. Haastateltavissa on ominaispiirteitä, joiden voi ajatella olevan tyypillisiä suuremmallekin joukolle: jokainen tapaus edustaa jollakin tasolla kaikkia. (Mäkelä 1996, 46-47.) Koska aineistoni on pieni, en kuitenkaan voi tehdä sosiaalisen tilan yleisesitystä samoin kuin Bourdieu, joka havainnollistaa sitä kaaviollaan.

Haastatteluaineiston lisäksi olen käyttänyt hyödykseni havaintojani ja jonkin verran mediatekstejä kuvaamaan ajan henkeä ja puheenaiheita, ns. agenda (esim. Suhonen 1994). Tämä tietysti kuvaa sitä, millaisena minä ”ajan hengen” koen, eihän mihinkään tekstiin tai tuotteeseen ole kirjattuna kaikille yhteistä tulkintaa. Havaitsemme habituksemme kautta ja kaikessa on aina näkökulma.

Viitteet

¹ Tutkimusseminaarilainen Annikki on syntynyt vuonna 1923. Itse olen syntynyt vuonna 1966.

Kerroin uusissa haastatteluissa 1940-luvulla syntyneille, että minulta on kysytty, pidätkö tosiaan heitäkin ”ikäntyneinä” tai ”vanhoina”. Anneli sanoi nauraen: ”Se on niin tarkkaa. Mä olen aina ajatellut, että mä oon sen ikäinen kuin mä haluan olla”. Sairauden pahassa vaiheessa hän on tuntenutkin olevansa ikääntynyt. Hänelle ei ole ongelma esiintyä työssäni tai käydä Ikääntyvien yliopistossa. Hän sanoo jo lapsuudessaan olleensa

- tekemisissä vanhojen ihmisten kanssa ja hänellä on aina ollut monenikäisiä ystäviä.
- 2 Hyvönen kokosi ideaaliseen ”aloituspakkiin” neljä asiaa: käytettävissä oleva tietokone, kurssi (ohjaus), tavoite ja tukihenkilö. (Hyvönen 2002.)
- 3 Muista ns. uusista tietoteknisistä välineistä mainittakoon matkapuhelin ja maksukortit. Osa haastateltavistani soitti ja lähetti tekstiviestejä päivittäin; osa käytti sitä vain matkoilla tai edullisuuden vuoksi soittaessaan toiseen matkapuhelimeen. Yrittäjänaisella matkapuhelin oli ollut jo kymmenkunta vuotta – monet yrittäjät olivat ensimmäisiä matkapuhelinten hankkijoita. Olennaisempaa kuin ikä, onkin elämäntyyli ja se, miten tekniikka on liittynyt elämäntyyliin. Ainolla ja Veikolla matkapuhelinta ei ollut. Veikko ei myöskään käyttänyt mitään pankin korttia, vaan hoiti raha-asiansa konttorissa. Myös Maria sanoo käyvänsä usein konttorissa nostaessaan rahaa: ”pankin tyttöjäkin pitää käydä tervehtimässä”. Pankissa käyminen mieltyy haastateltavieni puheessa kuitenkin jonottamiseksi, ja ”tavallisissa asioissa” monet eivät pidä sitä nykyaikaisena. Yksi naisista oudoksuu helsinkiläisen ystävänsä rahannostoa konttorissa: ”on liike-elämässä ja muuten kaikilla tavoin ajan tasalla”.
- Pankki- ja bensiiniautomaatin käyttö tuntui olevan itsestäänselvyys monelle sellaiselle, joka muuten hoitaa asiansa mieluiten (tai ehdottomasti) ihmisen kanssa.
- 4 Esimerkiksi Hyvönen (2002) haastateltavista yksi sanoo tietotekniikan perustietojenkin olevan eläkeläisillä vielä ”melko elitistisiä”. Luonnehdinta liittyy taitojen harvinaisuuteen tietyssä joukossa ja yhteiskunnassa vaikuttaviin arvostuksiin: osaamatta tulee toimeen, muttei saa ajan teknologiahenkistä arvostusta. (Hyvönen 2002.)

IKÄ, INTRESSI JA PELISILMÄ

Kysymykseni ”millainen on ikääntyneiden tila tietoyhteiskunnassa” liittyy erityisesti symboliseen pääomaan ja symboliseen valtaan, siihen miten ja missä määritellään asioiden tärkeys ja arvokkuus ja millaisessa asemassa ikä ja erityisesti ikääntynyt ikä tietoyhteiskunnassa on. Tässä luvussa luonnehdin ikääntyneiden sosiaalista tilaa analysoimalla aineistoani Bourdieun teorian kehyksissä. Kysymykseen sosiaalisesta tilasta vastaan vain sellaisten ikääntyneiden osalta, joilla on kokemusta tietotekniikasta ja jonkinlaista intressiä sen suhteen.

Aluksi kuvaan haastateltavieni halua olla ajan tasalla ja tietää. Se liittyy keskusteluun integroitumisesta ja syrjäytymisestä (ks. Helne 2002), josta jatkan luvun lopussa. Tarkastelen lisäksi haastateltavieni intressejä sekä habitusta tietotekniikan suhteen: mikä saa haastateltavani tietokoneen äärelle ja kuinka luontevasti sen käyttö heidän elämäänsä ja olemiseensa liittyy? Toki muillakin kuin ikääntyneillä toimijoilla on erilaisia intressejä – ja juuri tietotekniikan kentällä niitä lienee erityisesti juuri muilla. Myös niihin haastateltavani ottavat kantaa ja viittaavat jossain määrin. Pääomia tarkastelen niin, että kuvaan ensin sitä, miten taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma tulivat haastatteluissa esiin. Varsinaisesti analyysi alkaa symbolista pääomaa käsittelevässä alaluvussa, jossa tarkastelen paitsi tietoyhteiskuntaan liittyviä erityisteemoja, myös yleisesti ikääntymistä. Kunkin alaluvun otsikko kertoo sen keskeisimmän sisällön, mutta jaottelu on analyyttinen ja todellisuudessa teemat limittyvät toisiinsa.

”Vähän pitäisi tietää”

No se [tietoyhteiskunta] on siis mullistanut maailman, niin ni me elämme nyt tietoyhteiskunnassa. Me elimme teknill- tota siis teollisessa yhteiskunnassa ja sitä ennen maataloudellisessa yhteiskunnassa. Siis esimerkiksi meikäläisen iän aikana ... kun me olimme lapsia oli ollut pelkästään suurimmaks osaks maatalousyhteiskunta. Ja sitten tuli teollisuusyhteiskunta sodan jälkeen ja nyt on tietoyhteiskunta. (Aino, peruskurssi)

Haastateltavani viittaavat kehityksen nopeuteen ja nauravat edellisen sukupolven kuvitelmille ja television ihmettelylle. Teknisestä kehityksestä puhutaan suhteellisen kriittittömän oloisesti, yhtenä yhteiskunnallisena vaiheena. Yhtäältä välitty

tuntuma, että ”kehitys kehitty”, ja siinä on pysyteltävä mukana ilman, että sille hirveästi voisi mitään. Jonkin verran kritiikkiä tekniikkaa tai siihen liittyviä asioita kohtaan esitetään: internetin sisältö mietityttää, paperimäärä on lisääntynyt ja palvelu on joissain paikoissa jopa hidastunut.

MARIA: Kyllä me siellä porskutetaan mukana eihän mihinkään päästä siitä.

AINO: Ja se on kehitystä.

JOKU NAISISTA: Niin.

ANNELI: Se on kehitystä mutta toisaalta--

MARJATTA: Yritetään siinä kovasti olla mukana (nauraen)

ANNELI: -- mutta se on vähän sellasta kovaakin kehitystä että siitä jää elämän pehmeämmät arvot kyllä helposti--

AINO: Juu, helposti jää. Ja helposti jää--

ANNELI: -- ja niistä pitää pitää huoli sitten muuten kuin--

AINO: Juu, juu kyllä

ANNELI: --tietoyhteiskunnan keinoin.

MARJATTA: Niin ja muutenkin kun on kilpailuyhteiskunta niin--

ANNELI: Mmm.

AINO: Että missä on se pää? Että mihin tämä voi vielä johtaa, tämä on pelottavan nopeaa.

MARIA: Me mennään lomalla kuuhun.

Toisaalta tekniikan kehitykselle esitetään myös toiveita.

Tietokoneen pitää, ja kehittyhän se varmasti siihen suuntaan, että sitä ei tarv- että se on paljon helpompi etsiä se tieto. Kun nyt se menee niin monien taulukoiden kautta ja monta kertaa kysyy, että otatko nyt varmasti ja vai peruutatko vai onko ok tai mitä, mutta et se menee sille alueelle, mitä hakee niin se menee suoraa tietä. Nyt se on kyllä niinko monipolvisesti haettava. (Aino, peruskurssi)

Haastateltavieni tietokoneen käyttö liittyy vahvasti haluun olla ajan tasalla. Esimerkiksi oppimista tarkasteltaan usein työelämän näkökulmasta, mutta myös eläkkeellä oleville se on tärkeää.¹ Marjatta toteaa peruskurssin haastattelussa: ”Täytyy sanoa vielä, että yks syy on se, että pysyy ninkun ajan tasalla ja kehityksessä mukana. Vaikka ei työelämässä olekaan mut se on hirveen tärkeä tunne.” Liisa, jonka ei työssään tarvinnut käyttää tietokonetta, sanoo katsoneensa kateellisena, kun nuoret sijaisetkin osasivat käyttää sitä. Hän tunsi olevansa ulkopuolinen. Kurssille Liisa lähti Marjatan, työväenopiston opiskelukaverin, houkuttelemana.

Meillä ei ole näitä aparaatteja vielä kotona, pojan perheessä on kyllä. Ja tota jotenkin mä olin ihan kamalan kateellinen kun ihan sijaistytöt tuli ja napsutteli sitä tietokonetta ja katso että mihin he nyt menee seuraavaksi ja mä ajattelin, että vitsi, tuo ois aika jännää ... niinku se uteliaisuus tai se halu tietää että

miten tää toimii, vaikka mä en ikinä ehkä sillä hyödyttäis ketään, ni se oli se tekijä. (Liisa, peruskurssi)

Liisa kertoo omassa haastattelussaan, että kurssille lähtiessään hän halusi tutustua laitteeseen ja kokeilla, pystyykö hän ymmärtämään. Hän ei halunnut olla ”aivan ummikko” ja pelätä tuntematonta laitetta. Liisa miehineen ei kuitenkaan innostunut hankkimaan tietokonetta, eivätkä he sitä muuallakaan käytä. Hän sanoo, ettei ole ajatellut eikä tuntenut sen vuoksi syrjäytyvänsä: ”En oo ollut huolissani siitä. Monet ikääntyneet varmaan ajattelee, ettei vanhana enää kannata hankkia.” Liisa kuitenkin arvelee syrjäytymisuhasta kysyessäni, että monella ”varmaan on sellainen peikko taustalla”. Hän viittaa siihen, että tietotekniikkaa ”tarjotaan niin helposti”, kuten internet-osoitteita tv-ohjelmien lopussa. Hän kertoo tuttavapariskunnastaan, joka kokee syrjäytyvänsä, koska ei osaa käyttää tietokonetta – ”vaikka niillä on kännykkä ja videot ja osaavat niitä käyttää”. Tunne kulttuurisesta syrjäytymisestä voi siis tulla vaikka käyttäisikin muuta tietotekniikkaa. Eräs Vierumäen (2001, 51) haastateltavista kertoi, ettei tunne itseään ”niin kauheesti” syrjäytyneeksi, kun tietää vähän tietokoneesta ja osaa kaupungilla kävellessään lukea englantia: ”Mut jotka ei yhtään osaa kieliä eikä sitten tätä tietokonehommaa ja yleensäkin tätä automatiikkaa, niin sitä tuntee kyllä itsensä jotenkin siis aivan niinkun syrjäytyneeks, eikä kukaan ihminen ihan halua sitä, et ois kokonaan niinkuin yhteiskunnan ulkopuolella.”

Ajan tasalla pysymiseen liittyy haastateltavillani monia puolia: ensinnäkin uuden tekniikan käyttötaito konkreettisesti helpottaa asioiden hoitamista. Monet toteavat pankkiasioiden hoidon ja esimerkiksi bensiniin oston helpottuvan (nopeutuvan ja olevan kellonajasta riippumattomampaa), kun ne hoitaa automaattilla. Muut asiat useimmat haastateltavistani hoitavat mieluummin ihmisen kuin automaatin kanssa. Toisaalta, vaikka kurssille olisikin tultu jonkin tietyn käytännön taidon vuoksi, ainakin osalla haastateltavista on myös hienoinen huoli: ”syrjäytyä” ei saisi. Yksistään kieleen tulee tietotekniikan myötä uusia sanoja, joita ymmärtääkseen täytyisi haastateltavien mielestä ymmärtää perusasioita tietokoneista. Heitä kiinnostaa tieto ja osaaminen ylipäänsä, ja tietotekniset taidot heidän mielestään auttavat ”pysymään mukana” yhteiskunnallisessa muutoksessa. Se on heidän mielestään yleissivistystä siinä mielessä, että voi puhua samaa kieltä jonkun nuoremman kanssa ja ymmärtää mitä mediassa puhutaan. Tietotekninen asiantuntijuus määrittyy kulttuurisesti yleensä nuorille. Ikääntyneiden tieto tietotekniikasta riippuu usein paitsi aiemmasta työstä myös elämäntilanteesta; onko lapsia, lapsenlapsia tai muita läheisiä, jotka tietotekniikkaa käyttävät. Haastateltavieni puheessa kuuluu se, että vanhana tietynlaiseen ajantasalla olemiseen tarvitsee jossain määrin tietoista pyrkimystä, koska ei ole työelämässä ja saa tietoa ”automaattisesti”. Tosin ”automaattisuudesta” huolimatta (tai joskus kenties juuri siksi) tietotekniikka on haastateltavieni mielestä myös aiheuttanut ja aiheuttaa työelämässä paineita, joita eläkeläisillä ei samalla tavalla ole.

Taitojen ja pystymisen epätasaista jakautumista pidetään uhkana, joskaan ei juuri korkeaan ikään liittyen. Syrjäytymisestä haastateltavat puhuvat tosin myös

kevyesti ja vitsaillen niin kuin kaikista vakavista aiheista toisinaan puhutaan: mistä tahansa poissaoloa tai tietämättömyyttä voidaan arkipuheessa kutsua syrjäytymiseksi. Samalla tyylillä puhutaan usein esimerkiksi dementiaista. Nauru voi toimia pelottavien asioiden haltuunottona.

ANNIKKI: Meillä televisio ykkösessä on alkoi nyt viime sunnuntaina Helsingin yliopiston tällöinen Studia generalia -sarja ja sen aloitti opetusministeri Olli-Pekka Heinonen ... Se uusitaan torstaisin kello 14.05 ja minä kehotan kuuntelemaan, se on aivan upea se Heinosen juttu, niin Heinonen kertoi siinä alussa tälläsen tositarinan. Oli navetan avajaiset, ja eihän nyt navetalle pidetä avajaisia, mutta se oli viimeisen päälle teknisesti varustettu, teknologialla varustettu ruokinta, lypsyt ja kaikki tietokoneesta nähdessä, et se aikataulutti sen täysin. No siinä oli sitten juhlapuhujakin ollut paikalla, oli ihmetelty että miksi näin suuressa tilassa on näin vähän lehmä ... mahtushan tänne enemmänkin. Niin tuota isäntä sano että kaikki vanhat kantturat vietiin Atrialle kun ne ei oppineet atk:n käyttöön.

[naurun räjähdys!]

JOKU NAISISTA: Ai kun hauska!

ANNIKKI: Mää ajattelin että oikeestaan mun ei tarviis jatkoo kuunnella-kaan.

[naurunremakka jatkuu]

JOKU NAISISTA: Näinköhän meitäkin viedään?

[naurua]

JOKU TOINEN NAISISTA: Eikä, me ollaan oltu kurssilla!

[nauru jatkuu]

LIISA: Minä oon muuten sellasen navetan nähny--

ANNIKKI: Te ootte tuotantokykysä vielä.

Kaksi haastateltavista käytti tietokonetta yrityksessään, jossa se oli heille itsestäänselvyys. Työelämästä pois olevat eivät kokeneet tietotekniikkaa täysin välttämättömäksi itselleen. Tässä suhteessa mielipiteet ovat säilyneet. Uusinta-haastatteluissakin vakuutetaan, että ilman tietotekniikkaa selviää. Jotkut kutsuvat tietokoneen käyttöönsä leikkimiseksi: konetta ei käytetä samalla tavalla toisissaan kuin työelämässä. Heidän ei omasta mielestään tarvitse olla mukana kaikessa samalla tavalla kuin nuorempien, vaan mukana oleminen on vapaehtoista (ks. Aula-Matila 2000; Hyvönen 2002). Työssä olevilla ja pienten lasten vanhemmilla on heidän mielestään yhtäältä paineita osata käyttää tietokonetta töissä ja toisaalta paineita hankkia laitteet kotiin. Nuorten on haastateltavien mielestä opittava tietotekniikan käyttö, koska he joutuvat työssä sen kanssa väistämättä elämään. Anneli sanoo, että elämä olisi köyhää, jos se olisi vain tietotekniikan varassa, mutta tietokoneita voi välttää vain, jos protestoi ja elää toisin.

Intressiä vai välinpitämättömyyttä?

Onko haastateltavillani intressiä tietotekniikkaan vai ovatko he välinpitämättömiä sitä kohtaan? Karkeasti yleistäen voi ajatella yli 60-vuotiaiden haastateltavieni edustavan likimain viimeistä ikäluokkaa, jolla on ollut mahdollisuus sanoa tietotekniikalle ei ja samalla ikääntyneistä ensimmäisiä, jotka ovat voineet sanoa sille kyllä. Ikääntyneiden tietotekniikkaryhmiä on alettu perustaa yhä enemmän ja niissä opiskelua haastateltavani pitävät lähinnä ilmentymänä yleisestä kiinnostuksesta, oppimisen halusta ja konkreettisesta halusta tehdä joitakin asioita entistä helpommin. Vaikka opiskelusta ylipäänsä ei ”tän ikäselä”, eläkkeellä olevalle, ole esimerkiksi rahallista hyötyä, siitä on heidän mielestään paljon muuta hyötyä tai huvia. Yksi tärkeä asia voi olla osoitus omasta oppimiskyvystä.

Yhteistä haastateltavilleni on, että he ovat kiinnostuneita monenlaisista asioista. He arvostavat henkistä aktiivisuutta, ajantasaisuutta ja vireyttä sekä omina että muiden ominaisuuksina. Haastateltavilleni aktiivisuus ja erilaiset harrastukset ovat tapa elää. Muissakin tutkimuksissa on havaittu (esim. White & Weatherall 2000, 376-377), että tietotekniikka palvelee harrastuksia ja antaa henkisiä ja sosiaalisia virikkeitä tai helpottaa muutenkin viriävien asioiden toteuttamista. Opiskelijat korostavat, että tietokone on vain yksi heidän kiinnostuksensa kohteista, eikä aktiivisuuden tarvitse tosiaankaan suuntautua tietotekniikan käyttöön: ”jokainen harrastaa mitä harrastaa”. Kyllikki kertoo nuoruudenaikaisista opiskelutovereistaan, jotka eivät ole innostuneet tietotekniikan käyttöä opiskelemaan eivätkä oikein ymmärrä hänen innostustaan:

... tämän ikäset juuri ne on just ja just siellä [työuran] loppupuolella opetelleet, tai eivät oo uskaltaneet opetella, koska jokukin joka oli minun koulutovereista pankissa, niin hän sano näin kerran kun meillä oli jonkinlainen luokkakokous, että minä olen sen verran pomo että minun ei tarvitse opetella. Että hän varmaan pelkäs sitä konetta, mitä ois voinu käyttää siellä työpaikalla. Niin että ei kaikki halua siihen millään lailla.

HELENA: Jos ajattelee niinku minun ikäsiä ja naisia, niin suurin osa kyllä niinkun pelkää tietokonetta, että ei mun, että vaikka ne ois kiinnostuneita, niin niistä on niin ihmeellinen se kone (naurahdus), että ne ei niinkun uskalla lähteä millekään kurssille, ja tietysti on sekin, että moni, joka on eläkkeellä, ei koe mielekkääks tämmöstä tietokoneen hankkimista.

...

JUHANI: Vielä sitten sen verran tästä että toisaalta sitten ei sääntöä, ettei poikkeusta. Kyllä siellä saattaa olla, esimerkiks ihan tuolla maaseudulla saattaa olla ihan yllättäviä asioita, että sieltä saattaa löytyä joku talo, ja ihan talon isäntä tai joku siellä, joka harrastaa ja jolla on ihan internet-yhteyksiä ja joka ottaa sieltä ja antaa faksin, tuota valokopion, että kuule tämmönen löyty internetistä. Että niitä poikkeuksia löytyy. Eikä kukaan aavista missä se on.

Ne tutut, joilla internet-yhteys on, ovat usein nuorempia, mutta uusintahaastattelujen perusteella vaikutti kuitenkin siltä, että aiempaa useampi oli sähköpostilla yhteydessä oman ikäisiinsä.

Tiedonhalu ja uteliaisuus elämää kohtaan ovat haastateltavieni yhteinen perusvire, elämänasenne tai osa habitusta, vaikka heidän elämäntyyliinsä ja esimerkiksi taloudellinen tilanteensa ovat keskenään erilaisia. Vaikuttaa siltä, että täydellistä kiinnostumattomuuden tai harrastamattomuuden tilaa ei osata edes kuvitella. Myös enteriläisten näkemys on, että ne ikääntyneet, jotka nyt ovat kiinnostuneita tietotekniikasta, ovat kiinnostuneita monista muistakin asioista. Vaikka omaa aktiivisuuttaan haastateltavani eivät pidäkään kummallisena, he tietävät kuitenkin, etteivät aktiivisuus, virkeys ja uteliaisuus erilaisia asioita kohtaan ole itsestään selviä heidän ikäisillään – jos nuoremmillakaan.

... kyllä täytyy sanoa että pidän itseäni ninku etuoikeutettuna kiinnostuksen puoleen, että elämä kiinnostaa tietokonetta myöten. ... Että monta kertaa kiitän elämästä, että elämä kiinnostaa, kaikilla alueilla myöskin kaikenlaisen tiedon ja siinähan sitä voi kartuttaa sitä tietoa, mitä mistäkin hankkii tällä tietokoneella ja tehdä muistiinpanoja ja jatkaa omia ajatuksia ja ties [kuinka] monessa sukupolvessa, kun taltioi ne omat ajatuksensa, et kyllä todella harmi että minun ikäluokassani on paljon pois pudonneita. (Aino, peruskurssi)

Haastateltavistani juuri Aino korosti tietokoneella tekemisen hauskuutta. Enterin naiset sanovatkin, että niille, jotka haluavat opetella tietokoneen käyttöä, ei pitäisi korostaa vain hyötyä, vaan myös hauskuutta. Myös aktiivisuuden itsestäänselvyys tuli esiin Ainolla, joka kirjoitti käsin silloin, kun ei voinut kaihin takia käyttää tietokonettaan: ”ei ihminen ihan tekemättäkään voi olla”. Toisaalta moni haastateltavani sanoo opetelleensa kiireettömyyttä ja lepoheikien pitämistä. Silti heille oli itsestään selvästi tärkeää, etteivät he esimerkiksi jää vain makaillemaan tai riippuvaisiksi televisio-ohjelmista. Nykyinen aktiivisuuden ideologian itsestäänselvyys toki vaikuttaa siihen, mitä pidetään hyvänä, mutta olisi liian helppoa ja mielestäni väärin tulkita kaikki ”aktiivisuus”, siis erilaisten asioiden tekeminen, ja siitä puhuminen vain ulkoiseksi pakoksi. Haastateltavilla on myös selvää antiaktiivisuuspuhetta. Antero kertoo sanovansa aina, ettei harrasta mitään, sillä harrastus muuttuu helposti ”työksi”. Samoin Kalevi velmuilee harrastavansa sitä mitä milloinkin tekee: ”nyt mä harrastan haastateltavana olemista”. Hän sanoo 40 vuotta aikatauluissa kiinni oltuaan pyrkivänsä pitämään huolta siitä, etteivät asiat ala sitoa liian tiiviisti: ”teen niin kauan kuin on hauskaa ja jos alkaa tuntumaan puulta, niin en tee”. Kyllikille työn ja vapaaehtoistyön tekeminen on nautinnollinen elämäntapa: ”ihan pidän siitä että minua höykytetään sen verran lähtemään”. Näin hän tuntee pysyvänsä kunnossa. Silti ”sunnuntai on oikein yllellinen asia, jos en lähde minnekään ja vietän vain sunnuntaita”.

Tietoteknisen intressin, kiinnostuksen, voi jaotella käytännölliseen ja symboliseen tai välineelliseen ja sosiaaliseen. Nämä jaottelut eivät ole tyhjentäviä, mutta kuvaavat intressien monimuotoisuutta. Jaottelut eivät ole toisistaan erillisiä:

”symbolisella kiinnostuksella” eli ”ajassa pysymisellä”, joka liittyy tietokoneeseen nykyajan symbolina, on myös käytännön merkitystä ja tekniikka voi olla väline sosiaalisuuteen. Käytännöllinen intressi tietotekniikkaan tulee haastateltavilleni sitä kautta, että heillä on muutenkin paljon kiinnostuksia kohteita. Niissä tietotekniikasta on hyötyä. Olavi kertoo, kuinka häntä harmitti oma kirjoituskoneella ja käsin kirjoittamisensa sen jälkeen, kun hän oli huomannut tyttärenpojan kanssa, että tietokoneella asiat voisi hoitaa kätevämmiin. Kirjoittamista harrastavat suorastaan ylistivät tekstinkäsittelyn tuomaa helpotusta. Monet ottivat esiin sen, että aivoja pitää käyttää ja antaa niille uutta haastetta. Heidän mielestään tietotekniikka on yksi mahdollinen väline myös siihen.

Se, että internet ei kiinnosta kaikkia haastateltaviani, on miltei hämmästyttävää, voihan haastateltavillani sanoa olevan ”tiedonintressi” – yleinen uteliaisuus, kiinnostus, eri asioita kohtaan. Peruskurssin haastattelussa päällimmäinen mielikuva internetistä oli pintapuolisuus. Myös internet-kurssilaiset keskustelivat internetin tarjonnasta. Se on hieno mahdollisuus löytää tietoa jopa maailmanlaajuisesti, mutta samalla se on ”kuin iso roskakasa. Roskakasasta pitäis löytää hyvät jyvät ulos. Että siinä on se suuri taito surffailussa.” (Kalevi) Vaikka peruskurssilla ollut Veikko ei edelleenkään ole vakuuttunut internetin sisältämän tiedon syvällisyydestä, häntäkin sen kokeileminen kiinnostaisi. Kiinnostus internetiin vaikuttaa viriävän tietokoneen käyttökokemuksen ja omakohtaisen hyödyn havaitsemisen myötä. Kuitenkaan esimerkiksi laskujen maksaminen koneella ei ole ollut päällimmäisenä koneen tai taitojen hankkimisen motiivina.² Antero sanoo vaimonsa toivovan, että hänkin välillä hoitaisi laskunmaksun, mutta hänen kysyessään neuvoja vaimo ei jaksa neuvoa (uudestaan), vaan maksaa laskut itse. Mies arvelee, että itse hän veisi laskut maksupalveluun. Yksi enteriläistä puolestaan sanoo, ettei periaatteesta maksa yhteyksistä pankin puolesta, vaan hoitaa laskut automaattilla. Miltei naapurissa oleva maksuautomaatti tosin helpottaa protestoimista.

Myöskään sähköpostin käyttöön kaikki eivät tunne tarvetta. Kuitenkin joillakin sähköposti on ollut tärkeimpiä syitä tietokoneen käytön opetteluu. Osalla on lapsia tai muita sukulaisia ulkomailla, jonne sähköposti on käytännöllinen, edullinen ja nopea tapa viestiä. Nopeus korostuu nimenomaan siinä, että vastauksenkin voi saada nopeasti. Nuorin haastateltavani sanoi selvästi – sukupolvien eroista samalla vitsaillen – tarvitsevansa tietotekniikkaa: ”jos aattelee, niin lapsiinkaan ei [saa] oikein kunnolla pidetty yhteyttä, jos ei oo sähköpostia (naurua), sellasta kanavaa, millä saa kiinni” (Anneli, peruskurssi). Lasten elämäntilanne vaikuttaa siihen, millä välineellä heihin ollaan yhteydessä: ensimmäisen lapsenlapsen synnyttyä tyttären on tavoittanut paremmin puhelimella. Juhanin mielestä juuri sähköposti tuntuu sellaiselta välineeltä, jolla olisi helppoa ottaa yhteyttä kehen vain, vaikka pääministeriin, jos on asiaa.

Sähköposti on haastateltavilleni kirjeen tai puhelun korvike. Osan mielestä sähköpostilla on helppo pitää yhteyttä useammin, koska sen lähettämisen ja vastaanottamisen helppouden ja tietynlaisen ajasta ja paikasta riippumattomuuden myötä tulee tunne, ettei viestin lähettäessään tarvitse olla erityistä asiaa, vaan voi vain ”moikata” tai kysäistä jotakin ohimennen. Samaa kätevyyttä kehuvat

myös tekstiviestien lähettäjät, esimerkiksi Liisa, joka ei käytä tietokonetta. Juhani sanoo sähköpostittomuuden tuntuneen jo puutoksena. Aina ei välttämättä tarvita pitkää aikaa siihen, että uusista asioista tulee niin runsaasti käytettyjä tai kätevältä tuntuvia, että ne alkavat tuntua välttämättömyyksiltä. Kaarina arvelee, että joissakin yhteyksissä ihmeteltäisiin, jos hän, nuori ihminen, ei käyttäisi tietokonetta. Tällainen puhe liittyy usein matkapuhelimeen. Matkapuhelinten yleistyessä puhelinkioskeja on vähennetty ja näin sen välttämättömyys lisääntyy ”oikeastikin”, ei vain tunteena.

Haastateltavani eivät halua käyttää aikaansa mihin tahansa tai vain tietokoneen äärellä. Aika on intressikysymys, kysymys valinnasta (ks. Östlund 1999b). Ajanpuutteeseen vetoamisen voi tulkita tarkoittavan sitä, ettei ole intressiä – ainakaan tarpeeksi. Kalevi toteaa, ettei missään tapauksessa surffaile: ”Ei oo kertakaikkiaan aikaa.” Tietokoneen käyttäjinä haastateltaviani luonnehtii kohtuullisuus³, internet-tiedonhakijana ilmeisen usein päämäärätietoisuus. Ainakaan heidän habitukseensa ei kuulu riippuvuus tai motivoimaton surffailu, vaan pikemminkin tietoinen navigointi (käyttääkseni Unton, Enterin entisen puheenjohtajan ilmaisua). Maria tosin sanoo:

... siihen jää loukkuun, siihen koneeseen ... Juu (nauraa) heti sitä kipittää kun vaan vähänkin on aikaa silloin sinne koneen viereen ja minun mies sanookin että jos vaimo on hävinnyt vuoteesta niin hän tietää varmasti missä se on (nauraa, muutkin nauravat). Että jos rupee valvottaankin yöllä, niin rupee nukuttaa kun naputtelee.

ANNE: Mitä sää meet tekemään sinne?

MARIA: Sinnekö?

ANNE: Koneelle, nii.

MARIA: Nii, minä.. no mulla on oikeestaan semmonenkin kun mulla on sukututkimus, taikka se on valmis mutta kun se on monistettu moneen kertaan, niin se on kauheen kiva kirjottaa nyt sillä koneella selväks. Ja kyllä mää kirjotan kaikki pöytäkirjat mitä tarvitaan ja puheet mitä mää pidän nin (nauraa) minä pistän heti kaikki koneella paperille. Se on niin kiva kun se korjaa nästisti. (peruskurssi)

Anneli toteaa:

Ei ole mitään epäluuloa kuitenkaan. Käytän, mutta en harrasta. Ei ole sellaista, että haluaisi kehittyä siinä, vaan sen mukaan, mitä hyötyä on, koettaa ottaa sen selville, mistä on hyötyä ja ottaa sen käyttöön, raadollisesti. Ei sellaista että menis istumaan koneelle muuten vain, kyllä todella etsin sitten jotakin.

Aino ei hanki internet-yhteyttä, ”ei oo aikaakaan”. Aino toteaa, että vanhana ei enää ennätä niin paljon kuin nuorempana. Ehkä tästäkin on kyse eläkeläisen kiireessä: ”Hidastuu ihminen, ei saakaan kaikkia urakoita tehtyä mitä meinaa.” Antero on ainoa, joka sanoo käyttävänsä internetiä oikeastaan vain hovin vuoksi. Kyse on

myös hänen tavastaan ilmaista asia: hän ei käytä tietokonetta paljon eikä käyttö ole hänen mielestään vakavamielistä. Myös Helena mainitsee tietokoneen käytön olevan ajankulua. Helena naurahti ensimmäisessä haastattelussa: ”minulla ei ole tietokonetta enkä tule hankkimaan, koska mä tiedän, että mä käyttäisin kaiken ajan siihen, että mä selaisin internetiä ja pelaisin pasianssia (nauraa)”.⁴ Pelaamiseen ei kuitenkaan tunnu olevan aikaa eikä kiinnostusta. Olavi tosin kertoo vaimonsa pelaavan pasianssia ja tietokoneella pelaamisessa on se etu, ”että kortit eivät tipu lattialle”. Enterin naiset mainitsevat, että pasianssin pelaaminen tuottaa joillekin tietokoneen käyttöä opetteleville iloa siitä, että pystyy pelaamaan tietokoneella niin kuin lastenlapset, vaikka pelit ovat erilaisia. Pasianssia käytetään myös hiirikäden harjoittamiseen: usein turhuutena pidetylle tekemiselle on löydetty hyötymoraalisesti kelvollinen peruste. Kaikki eivät tietenkään pelikortteihin halua koskea, tietokoneessakaan.

Eritoten internet-ryhmäläisissä oli niitä, jotka halusivat niin ryhmässä kuin myöhemmissäkin haastatteluissa varmistaa, että ymmärrän heidän puhuvan vain itsestään eikä yleisesti ikääntyneistä. He korostivat vanhenemisen ja ikääntyneenä elämisen yksilöllisyyttä. Esimerkiksi Kalevi muistutti, että

tämä sun kysymys [sähköpostin käytöstä] liittyy hyvin pitkälti yksityiselämään, mitä kukin on harrastanut, tai sattuu olemaan kontaktia. Jollakin voi olla, että on ihan vaan läheisiä, jotka asuukin lähellä, ei oo ehkä kovin laaja ystäväpiiri muualle, näin ollen se henkilökohtainen tarve, voisinkin kuvitella, on aika pientä, olla internetin yhteydessä kontaktissa muihin. Ellei oo sitten jostakin muusta kiinnostunut, joka hakee sitten uusia ystäviä, se onkin juuri internetin kautta mahdollista.⁵ (internet-kurssi)

Anneli käyttää sähköpostia aktiivisesti, mutta ei esimerkiksi sisarensa kanssa, koska he asuvat lähelläkin ja tapaavat usein. Sähköpostin tarve onkin hyvä esimerkki siitä, että tekemiselle on oltava jokin syy. ”Ensimmäinen kysymys on se motivointi”, sanoo Enterin entinen varapuheenjohtaja Liisa. Käytön mielekkäisyys tarkoittaa sen luontevaa liittymistä muuhun elämään ja kiinnostuksen kohteisiin.

Kaikilla ikääntyneillä ei ole intressiä tietotekniikan suhteen, mutta tietotekniikan oppimisen suhteen intressittömätäkään eivät ole keskenään samankaltaisten ryhmä. He voivat olla välinpitämättömiä monesta syystä, niin syrjäytyneitä kuin taloudellisen tai kulttuurisen pääoman valtiaita, joiden ei tarvitse selvittääkseen edes pohtia, pitäisikö heidän opetella tietotekniikkaa.

Kukaan haastateltavistani ei ilmoita olevansa erityisen kiinnostunut tekniikasta sinänsä. Vain Kalevi ja Juhani puhuvat mitään itse koneesta, ”raudasta”. Juhani on tutkaillut vanhaa konettaan mikrotukensa kanssa: ”En minä sano sitä, että koskaan tulisin tietämään täydellisesti. Enkä haluakaan, mitä minä sillä tiedolla tekisin.” Kaleville tekniikka ei missään tapauksessa ole kaikki kaikessa, vaikka hän ohjaakin tietotekniikkakurssilla: ”tietokone ei ole muuta kuin kommunikaatioväline”. Hän sanoo olevansa kiinnostunut ihmisistä, ja tietotekniikkaharrastuksensa liittyvän haluun oppia ihmisytydestä. Naiset luonnehtivat itseään esimerkiksi ”epäteknišek-

si” tai ”ei-tietokonefaniksi”. Myös yksi miehistä sanoo, ettei häntä ole tekniikka koskaan kiinnostanut, vaikka hänen työnsä olikin tekninen. Käyttöön ei heidän mielestään tarvitsekaan erityisiä teknisiä taitoja, vaan sen puolen voi jättää muille. Esimerkiksi tietokonetta ostaessaan useimmat ovat tarvinneet ja saaneet apua lähipiiriltään.

Useimmille tietokoneen käyttäjille riittää tietokoneen käyttäminen joihinkin perusasioihin. Intressin raja voi olla täsmälleen siinä. Kun esimerkiksi kysyin Marjatalta lämmittelykysymyksenä, mikä tekstinkäsittelyohjelma hänellä on, hän vastasi selvästi ja kursailematta: ”En minä tiedä.” Vaikken itsekkään ajattele, että sen tietäminen olisi olennaisinta, sain heti hyvää ravistelua – miksi pitäisin jonkin tietämistä itsestään selvänä?

Haastateltavissani on myös niitä, jotka haluavat tuoda tietotekniikkaa lähemmäs muita ikääntyneitä ja helpottaa ikääntyneiden tietotekniikan käyttöä. Ikiksen haastateltavistani Kalevia ja Kyllikkiä voi *tässä yhteydessä* luonnehtia tietotekniikka-aktiiveiksi. Itse he todennäköisesti sanoisivat sanan kuvaavan heitä vain osittain, ja niin sen toki itsekin miellän.

mää suhtaudun erittäin varovaisesti tämmöiseen yliarvostamiseen, tähän koko atk:n ja internetin käyttöön. Se, se on vaan käyttöesine, ja jos mä haluan olla kontaktissa ja käyttää sitä, kaikin mokomin ja olen jopa mielellään mukana kehittämässä sitä siihen suuntaan että ... olisin mielelläni siinä mukana että voin antaa vähän tukea kun sattumalta on nyt pikkusen päässyt perehtymään siihen. Mutta ei niin että mä lähtisin saarnaamaan Kauppatorille (huoahtaa) Kunkun [Torikunkku-patsas Jyväskylässä] juurelle että kuulkaa nyt lopettakaa [jonkin muun tekeminen] nyt, tulkaa opettelemaan internettiä. Ei. No siis ihminen on jotain erilaista ulottuvuutta kuin tätä kone. (Kalevi, internet-kurssi)

Vapaaehtoistyön taustalla on sekä yhteiskunnallisia motiiveja että omakohtainen mielekkäys.⁶ Kalevi puhuu omassa haastattelussaan huoltosuhteesta, töissä olevan ryhmän kapenemisesta:

Se on motiivi, miksi nyt väsähtäneenä⁷ olen mukana tässä. Haluan viestittää millä me voidaan osallistua yhteiskuntaan, että teemme itseämme niin riippumattomiksi, niin kevyeksi kannettavaksi kuin mahdollista. ... Haluan tukea ja auttaa niitä joilla on vastaava näkemys, pysymään mahdollisimman riippumattomina. Absoluuttisesti se ei ole mahdollista, mutta ei-rasittavina niille joiden pitää keskittyä rankassa vaiheessa, olla valtavan kilpailukykyinen, kehittyä ammatillisesti ja kasvattaa perhettä. Tulee kohtuuton painolasti kun kaikki tämä on yhtä aikaa.

Enterin entinen puheenjohtaja Unto sanoo motivaationsa tulevan pitkälti siitä, että saa ikääntyneidenkin toiveet esiin erilaisissa projekteissa. Haastattelemani enteriläiset toimivat tai ovat toimineet tutoreina, ja enteriläisiä on mukana myös muun muassa erilaisten oppaiden laadinnassa ja projektissa, jossa suunnitellaan

asiakaspäätettä. Haastattelemani entinen varapuheenjohtaja ja vuonna 2002 valitut puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja, kaksi Liisaa ja Sirkku, olivat sitä mieltä, että vaikutusmahdollisuudet ovat ainakin kohtuulliset. He tuntevat vaikuttavansa myös tutoritoiminnassa, kun joku oppii. Tosin puheenjohtaja Liisa miettii myös sitä, kuinka paljon voidaan vaikuttaa: esimerkiksi yksinkertaisempien matkapuhelinten markkinoille saaminen ei suunnitelmista huolimatta ole toistaiseksi onnistunut.

Kalevi toimi aiemmin ikääntyvien yliopistossa tutorina, mutta on kevästä 2002 lähtien opettanut atk-peruskurssilla. Siitä alkaen kun tutoritoimintaa on järjestetty, myös oma taito ja kiinnostus ovat kasvaneet. Hänen mukaansa ratkaiseva tekijä ohjaajaksi siirtymiseen oli opettajien saannin vaikeus: nuoret opettajat ovat usein muuten taitavia, mutta eivät tunne ikääntyneen oppimisen erityisyyttä ja saattavat olla liiaksi sidoksissa suorittamiseen. Kalevi sanoi tarjoutuneensa ”koekaniiniksi” ja on suositellut muitakin kiinnostuneita harkitsemaan sitä: ”Henkilökohtaisesti huikea oppimisen tunne, tuntuu että vasta nyt alkaa oppimaan kun toisille opettaa.” Kyllikille vertaisohjaajana oleminen on harrastus: ”Se on ollut mukavaa. Kertautuu asia ja muistaa paremmin, kun kertoo toisille ja ottaa selvää jos ei muista.” Kurssilla tutoroidessaan oppii myös lisää tutustakin ohjelmasta. Kyllikin mielestä on olennaista, että tutoroinnista ei saa rahallista korvausta: ”minua kiusaisi jos maksettaisiin palkkaa ... pitäis osata täydellisesti”. Hän sanoo, että aloittelijan kynnyksen ylitys on ilonaihe myös tutoreille: se että kurssille tulee myös niitä, jotka eivät ole koskaan koskeneet tietokoneeseen.

Habitus – missä ja milloin kuin kala vedessä?

Jos haastateltavillani on intressiä vaihtelevissa määrin, miten on habituksen, pelisilmän, laita? Ne liittyvät vahvasti toisiinsa. Intressi kytkee habituksen, käyttäytymistäipumusten kokonaisuuden, konkreettisiin yhteiskunnallisiin tilanteisiin ja suuntaa niitä johonkin konkreettiseen (Siisiäinen 1986, 105). Tässä luvussa tarkastelen tietokoneen käytön luontevuutta ja helppoutta, sen liittymistä elämäkokonaisuuteen sekä pelkoja ja ”kynnyksiä”. Vertailuasetelma nuorempiin sukupolviin on peräisin haastateltavilta itseltään.

Kun totesin Marjatalle haastattelussa ”niin sä oot lähtenyt siitä, että iällä ei ole merkitystä”, Marjatta vastasi: ”ei se merkityksetönkään oo”. Tässä kohdin puhuimme iästä yleensä, mutta samaa voi sanoa iän merkityksestä tietotekniikan yhteydessä. Ikä – tai sukupolvi – ei määrää, muttei ole merkityksetönkään. Nykyisillä nuorilla on sukupolvena ollut mahdollisuus pienestä pitäen sisäistää tietotekniikan käyttöä, ”ruumiillistaa” se luontevaksi osaksi omaa tekemistään (ks. kuitenkin Oksman 1999; 2003). Vanhemmilla on toisin. Monet käyvät peruskurssin kahteen kertaan, sillä tiedot jäävät helposti hatariksi: terminologia tuntuu abstraktilta, kun sitä ei voi yhdistää aiemmin opittuun tai omaan elämäntilanteeseen, vaan se on irrallista muistettavaa. Kaikilla ei ole kokemusta esimerkiksi konekirjoittamisesta, näppäimistön käytöstä. (Hyvönen 2002.) Toisaalta haastattele-

mallani yrittäjänaisella, joka on syntynyt 1920-luvulla, matkapuhelin on ollut jo kymmenkunta vuotta. Tietokone hänellä on työssään ollut sitäkin kauemmin. Ikää olennaisempi on elämänkulku ja sen myötä muotoutunut habitus.

Bourdieuun mukaan toimijat suuntautuvat valitsemaan ”kaikkien mahdollisten” strategioiden joukosta ne, jotka ovat heille tuttuja. Habitus on rajoitusten tai ”realiteettien” tajun perusta, joka saa toimijat hyväksymään sosiaalisen maailman, ottamaan sen annettuna ja olemaan tyytyväisiä pikemminkin kuin asettumaan sitä vastaan tai asettamaan sitä vastakkain erilaisten mahdollisuuksien kanssa. Moni saattaa tulla siihen johtopäätökseen, että tietotekniikka tai opiskelu komealta kalskahtavassa ikääntyvien yliopistossa ei ole ”meikäläiselle”. Olin kirjoittamaisillani, että tietotekniikka ei kuulu haastateltavieni habitukseen, kun huomasin, että eihän asia aivan niin olekaan. En kysynyt haastateltavilta heidän ”tietotekniikkaomaelämäkertansa”, mutta kaikki ovat käyttäneet jotakin tietotekniikkaa, ainakin radiota, televisiota ja puhelinta. Henkilökohtainen tietokone ei useimpien ikääntyneiden habitukseen kuulu, sillä heidän sukupolvensa ei ole voinut sisäistää sen käyttöä varhaisessa elämänvaiheessa. Toisaalta jos tekee Bourdieun neuvon mukaisesti ja lakkaa ajattelemasta substantiaalisesti sitä, ovatko he käyttäneet juuri henkilökohtaista tietokonetta, sen voi ajatella kuuluvan heidän habitukseensa sikäli, että sen käyttö selvästi muodostaa monilla jatkumon aikaisemmalle: osalla suhteessa tietotekniikkaan, kaikille suhteessa aktiivisuuteen ja ajan hengessä pysymiseen, tai ehkä myös haluun olla ”etunenässä”. Kyse on myös osin tiedostamattomasta ”homologioiden tajusta” eli siitä, että ihminen valitsee asioita ja tavaroita, jotka vastaavat hänen sosiaalista asemaansa ja jotka ovat toistensa kanssa sopusoinnussa (Bourdieu 1984).

Tietokone omassa arjessa

Kun tarkastelin sitä, kuinka keskeinen tietokone on haastateltavien elämäntilanteissa (tästä näkökulmasta ks. Aula-Matila 2000) ja arjessa, variaatio oli melkoinen. Keskeisyydellä tarkoitan tietokoneen luontevaa liittymistä muuhun tekemiseen ja ahkeraa käyttöä.

HYVIN VAHVASTI	VAHVASTI	VOI OLLA	EI OLE
Kyllikki	Aino	Kaarina	Antero
Kalevi	Olavi	Maria	Veikko
Anneli	Juhani	Helena	Liisa
		Marjatta	(Marjatta)

Tietokone verkkoyhteyksineen kuuluu hyvin vahvasti Kyllikin, Kalevin ja Annelin elämäntilanteeseen siitä huolimatta, että he eivät nosta tekniikkaa missään suhteessa keskeiseksi omassa elämässään tai ylipäänsä. Se on heille enemmänkin itsestäänselvä asioiden hoitamista helpottava käyttöesine. Kaikki kolme ovat käyttäneet tietokonetta runsaasti jo työssään. Kaikilla heistä on myös

lapsi(a) ulkomailla ja osa viestimisestä hoidetaan sähköpostilla. Kalevi ja Kyllikki myös opastavat ikätovereitaan tietokoneen käytössä.

Tietokone on vahvasti mukana myös Ainon ja Olavin arjessa. Aino kirjoittaa paljon ja sanoikin myöhemmässä haastattelussa, ettei hän pystyisi kirjoittamaan enää laajoja töitä ilman tietokonetta, ei ainakaan niin monia. Olavi kirjoittaa ja hoitaa kirjanpitoa. Hänellä on myös selvästi halua ottaa ilmiötä laajemminkin haltuun ja kokeilla eri ohjelmia, joista voisi hänen harrastuksissaan olla hyötyä. Olavin mielestä tietokone on sikäli merkittävä, että ilman sitä jotkin tekemiset hidastuisivat, vaikkei sen puuttuminen ”maailmanloppu olisikaan”. Aino ja Olavi eivät käytä tietokonetta yhtä monenlaisiin asioihin eivätkä aivan yhtä itsestään-selvästi kuin edellinen ryhmä, mutta ilmaisevat kuitenkin vahvasti laitteen olevan heille hyödyllinen ja sen käytön mielekästä. Aino sanoo, että ilman tietokonetta hän ei olisi voinut nykyisellä tavalla taltioida omaa historiaansa tuleville polville. Myös Juhani voi ajatella kuuluvan tähän ryhmään, sillä hän selvästi ilmaisee olevansa kiinnostunut tietokoneen käytöstä eri asioihin. Hänestä tuntuu jo hieman siltä, että hänen pitäisi käyttää sähköpostia. Juhani sanoi kuitenkin jo useamman vuoden ajan laittaneensa muut asiat etusijalle, joten tällä hetkellä hän ei juuri käytä mielestään ärsyttävän hitaasti toimivaa tietokonetta eikä etenäkään verkkoyhteyksiä. Hän ilmaisee intressinsä kuitenkin vahvasti, vahvemmin kuin seuraava ryhmä. Kaikkia tässäkin ryhmässä ei kiinnosta kaikki: Aino ei ole kiinnostunut verkkoyhteyksien hankkimisesta. Hän kokee saavansa vävynsä välityksellä internetistä niin paljon tietoa kuin tarvitsee.

Kolmannessa ryhmässä tietokone ei ole ainakaan vielä kovin keskeinen, mutta silti siitä on hyötyä tai hupia. Kaarina on vasta aloitellut tietotekniikan käyttöä ja tuntee itsensä noviisiksi. Samoin Helena on totuttelemassa omaan tietokoneeseen. Heti koneen hankinnan jälkeen todetun sairauden vuoksi hän ei ole voinut käyttää konetta vielä niin paljon kuin hankkiessaan oli ajatellut. Hän myös selvästi vähättelee taitojaan. Marjatta maksaa laskunsa lähellä asuvan tyttären koneella ja saattaa joskus kirjoitella omalla vanhalla koneellaan. Haastattelussa Marjatta puhuu miltei kuin hänellä ei tietokonetta olisikaan: hän sanoo, ettei ole kiinnostunut oman (uuden) koneen hankinnasta eikä koe tarvitsevansa sitä. Muutama päivä haastattelun jälkeen hän kuitenkin soitti ja kertoi päättäneensä sittenkin hankkia uuden koneen ja internet-yhteyden vuoden sisällä, heti, kun se on taloudellisesti mahdollista. Hän pohti, että tietokone voi olla tulevaisuudessa tarpeellinen. Maria käyttää konetta sen verran, mitä tarvitsee yhdistystoiminnassa ja sukututkimuksen kirjoittamisessa. Hän sanoo tällä hetkellä ajattelevansa, ettei tulisi toimeen ilman tietokonetta, koska kirjoittaminen on sillä niin helppoa. Hän kuitenkin miettii, että tietenkin hän loppujen lopuksi pärjäisi ilman tietokonetta, jos olisi pakko: onhan monen muunkin tultava toimeen ilman, ja hänellä sentään on myös kirjoituskone. Vaikka tekstinkäsittely Mariaa innostaakin, hän ei ole kiinnostunut internetistä; hän sanoo olevansa ”sen verran vanha ihminen”. Tämä itsemäärittely sai minut sijoittamaan hänet tähän, eikä edelliseen, ryhmään.

Sijoittuminen neljänteen ryhmään ei tarkoita välttämättä sitä, etteikö käyttäisi tietokonetta. Antero osaa käyttää tietokonetta ja hänellä on se kotona verkkoyhteyk-

sineen, mutta hän ei ole siitä erityisen kiinnostunut. Vaimo hoitaa laskujen maksun. Jotain hän tekee koneella, lähinnä hupimielessä ja kokeillen, mutta sanoo, ettei esimerkiksi mene tietokoneen ääreen kirjoittamaan ja odottamaan inspiraatiota, vaan kirjaa ajatuksiaan vihkoon. Kotikoneessa ei myöskään ole tulostinta. Antero ei tunne tietokoneen käyttöön suurta tarvetta, vaan tuntee tulevansa toimeen ilmankin. Veikko puolestaan harkitsee tietokoneen lyhytaikaista vuokraamista harrastukseensa liittyvän puhtaaksikirjoittamistyön vuoksi. Veikko ei siis ole täysin vailla intressiä. Tekstinkäsittelyä hän sanoo osaavansa omiin tarpeisiinsa ja internetkin kiinnostaisi, mutta toisaalta hän arastelee sekä koneen hankintaa että internetin kokeilua. Liisa taas ei katso tarvitsevansa tietokonetta mihinkään. Hän kokee, ettei sille olisi tarpeeksi käyttöä. Tietotekniikkaan suhtautuminen ei kuitenkaan tässäkään tapauksessa ole monoliittista, sillä Liisa pitää matkapuhelintaan hyvin käytännöllisenä, mukavana ja tarpeellisenä. Marjatan voisi sijoittaa myös tähän ryhmään, sillä tällä hetkellä hän käyttää tietokonetta vähän.

Perin yleinen stereotyyppinen ajatus on ollut, että vanhoilla ei ole intressiä tietotekniikan suhteen. Kuitenkin pelisilmä voi olla ikääntyneelläkin kehittynyt yleisemmän pääomien hallinnan kautta: intressi laukaisee pelisilmän toimimaan, mutta pelkkä intressi ei riitä, jos pelisilmä puuttuu kokonaan. Esimerkiksi aiempi koulutus tai muu omaehtoinen opiskelu vaikuttavat myös niin, että oppimaan on opittu, ja uuden opettelu sinänsä ei ole vierasta. Bourdieu puhuu todennäköisen kausaalisuudesta, siitä miten tietyt valinnat johtavat suurella todennäköisyydellä tiettyihin tilanteisiin ja tiettyihin uusiin valintoihin.

Kaleville ja Annelille tietokone on koko perheen itsestänselvyys, työkalu ja käyttöesine, jota ei korosteta eikä tarvitse korostaa. Samoin Kyllikille se on ollut parikymmentä vuotta työväline. He kaikki ovat esimerkiksi hankkineet pääsy- tai matkalippuja internetistä. Tällainen vaatii luottamusta tekniseen osaamiseen ja omien tietojen salassa pysymiseen (ja mahdollisesti kielitaitoa), eivätkä kaikki haastateltavani ole siihen valmiita ja halukkaita. Pääosa haastateltavistani tuntuu kuitenkin pitävän käytännöllisenä sitä, että käteisnostot ja laskujen maksamisen voi hoitaa automaattilla. He selvästi eivät kuitenkaan halua moralisoida niitä, jotka eivät tietokonetta tai automaatteja käytä, joskin 74-vuotias Aino ihmettelee, että moni hänen ikäisensä nostaa rahansa pankin tiskiltä. Myös uudessa haastattelussa yli kolme vuotta myöhemmin Aino kummeksuu sitä, että hänen ”ikäisensä fiksit ihmiset” sanovat heillä olevan aikaa istua pankissa. Muuten onnistuneelle ikääntymiselle ei aseteta mitään tietoteknisiä vaatimuksia, vaan jokaisen ”hyvän elämän” paras asiantuntija on odotetusti ihminen itse. Joitakin paineita tietotekniikan haltuunottoon kuitenkin on, koska tekniikkaa käyttämätön ja sitä varsin tiukastikin kritisoiva pitää itseään hieman anteeksipyytelevään sävyyn vanhanaikaisena.

Eipä mullakaan ole muuta oikeestaan kuin kirjasto. Mää en käytä sitä pankkikorttiakaan, minä oon vielä niin vanhanaikanen ihminen et. (Veikko, peruskurssi)

Veikko nostaa edelleen rahansa pankissa ja maksaa laskut maksupalvelutililtä: ”Nyt ei o pitkään aikaan, yhteen aikaan ne tuputti sitä [korttia] mutta ei ne nyt”. Veikon mukaan pankissa haluttaisiin pois tiskillä asioinnista, mutta hän sanoo olevansa epäluuloinen pankkialaisuuden säilymisestä. (Ks. Sankari & Häkkinen 2001.)

Hyvösen (2002, 108) mukaan tietotekniikka sinänsä ei ole yleensä ikääntyvälle identiteetin kannalta olennaista, sillä sen perustaitojen osaaminen ei tuo erityisasemaa tai horjuta arjen kuvioita. Haastateltavieni voi tulkita olevan samaa mieltä. Kuitenkin tietotekniikan käyttö voi olla tärkeä ja myönteinen osa heidän identiteettiään. Yleisesti katsoen uuden oppiminen ja monenlainen aktiivisuus kuuluu monen haastateltavani identiteettiin. Useimmiten, ”tietoyhteiskunta-aktiiveja” lukuun ottamatta, he eivät kuitenkaan ajattele olevansa niitä, jotka vaikuttaisivat tai joiden erityisesti kuuluisi vaikuttaa tietoyhteiskunnan ja tietotekniikan yleiseen kehitykseen, omaa käyttöönsä suurempiin linjoihin (ks. Aula-Matila 2000; van Lieshout ym. 1997; Östlund 1999b).

Arja Aula-Matilan (2000) tutkimuksen otsikko *Mitä sinä, vanha ihminen, tommosella teet?* kuvaa ihmettelyä, jonka kohteeksi joutuvat ne ikääntyneet, jotka eivät toimi ikästereotyyppien edellyttämällä tavalla. Haastateltavani eivät kerro suoranaista vähättelystä, mutta osa oli kuullut jonkin verran ihmettelyä tai taivastelua. Ainon entinen työtoveri nimitti Ainoa koneen hankinnan jälkeen ”aika pähkäpääksi”, voisihan eläkepäivinänsä vain ”olla lellotella”. Jotkut ovat huomanneet, että heidän opiskeluaan ihmetellään: mitä hyötyä siitä on? Tietotekniikan opiskelun taivasteluissa on mielestäni kuitenkin myös ihaileva ja mahdollisesti kadehtimisenkin makuinen sävy. Kaikille ei kaikista harrasteista kuitenkaan kerrota taivastelun takia:

... mun miniän vanhemmat, mä en tiä miten ne sai sen tietää, jotenkin tällä lailla (hirmuinen hämmästys äänessä:) Ootsää menny semmoselle kurssille? No ostetaanko teille nyt se kone? No mää sanoin että en minä tiedä. Se oli siis niin kamala pommi, mitä mää teen siellä kurssilla. (Liisa, peruskurssi)

Oman ikäiset voivat ihmetellä juuri *ikäntyneiden* tietotekniikan opiskelua (kuten Kyllikillä ja Ainolla), mutta muuten ihmettely ei liity vain ikään ja tietotekniikkaan. Esimerkiksi Liisa ja Marjatta ovat kokeneet ihmettelyä jo aiemminkin, muihin opintoihinsa liittyen, eivätkä olekaan opiskelustaan yleisesti kertoneet. Toisaalta esimerkiksi pitkälle kouluttautuneen Annelin opiskelua ei ole ihmetelty. Kysymys onkin mitä ilmeisimmin habituksesta ja siitä sosiaalisesta ryhmästä, jossa toimii. Ryhmä joko ihmettelee tai pitää asiaa luonnollisena. Kyllikki kertoo koulukaverinsa ärsyntyvän hänen mainitessaan tietokoneen käytöstä. Hän sanoo pohtineensa tarvitseeko hänen koko asiasta puhua.

Kurssille tulon motiivia kysyessäni Maria vastaa:

Niin ni eihän sitä muuten opi. Ei tään ikänen, jos se kone tuuaan tähän eteen niin vaikka siinä on kui-- Mullakin on semmonen kirja oikein mistä mää voin kahtoa niin mun täytyy sanoa, että se on tietotekniikkasanastoa, ei se, minun

täytyy aina sitten soittaa pojalle, että sanoppas se nyt mitä se on sitten niinkun minun järjelle sanottavana. (peruskurssi)

Marian oman älyn vähättelyn voi liittää yhtä hyvin ikään kuin maallikkouteenkin (hänen poikansa on tietokonealalla). Mutta kun Veikko peruskurssihaastattelussa arvelee, että kaikki oppiminen ja muistaminen ei ikäihmisenä ole yhtä helppoa, hän kohtaa ideologista vastustusta: ikääntyvien oma ajattelutapa tuntuu olevan, että mikään ei voi olla mahdotonta vain iän vuoksi.

VEIKKO: Minusta kyllä vanhempanakin tuommosia asiallisia asioita, mutta niin kuin esimerkiksi kieliopinnot sanotaan se tuottaa jo vaikeuksia enempikin tuota vanhemmalle ihmiselle.

ANNIKKI: Onhan sanakirjoja.

VEIKKO: Niin no on sanakirjoja, mutta tuota mutta --

LIISA: Muistaminen tuottaa --

ANNIKKI: Jos ei muista niin ottaa sanakirjan.

LIISA: Niin.

VEIKKO: Mutta niin kuin asioiden ymmärtäminen, monasti voi ymmärtää, Tuota silloin kun mää yleisen historian approa suoritin niin --

Ikääntyneille suunnattuja tietotekniikkakursseja pidetään hyvinä. Kahta nuorinta lukuun ottamatta peruskurssiryhmän jäsenet tulivat tietotekniikkakurssille nimenomaan ikääntyvien ryhmään, sillä sekaikäisissä ryhmissä mennään usein nuorten ehdoilla nopeassa tahdissa ja liian monia asioita itsestään selvinä pitäen. Kokeuksensa mukaan vanhat kykenevät oppimaan, kunhan saavat aikaa, kertausta ja tilaa tehdä kysymyksiä niin, ettei niitä leimata typeriksi. Ikääntyvien ryhmässä edetään verkkaisemmin, kerrataan asioita ja ”tyhmiä” saa kysyä. Sitä, että opettaja ymmärtää erilaisia tarpeita, pidetään edellytyksenä oppimiselle. Myös kursseilla olevat omanikäiset vertaisohjaajat tasoittavat kynnystä ja osoittavat esimerkiksi, että osaaminen ei ole iästä kiinni. Nuoren opettajan odotetaan kunnioittavan vanhempien elämäkokemusta: se, että he eivät (vielä) osaa kurssin asioita, ei tee heistä tietämättömiä tai tyhmiä. Vaikka peruskurssilaiset nauraen sanoivat kurssille tulonsa syyksi ”tyhmyyden”, he myös kertoivat saman tien nuoren opettajansa kertoman esimerkin tyhmyyden suhteellisuudesta. Opettaja oli koettanut nopeasti opettaa kummitädilleen tietokoneen käyttöä, jolloin täti oli istuttanut hänet kangaspuitten ääreen ja käskenyt kutoa: kyllä se siitä, sen kun poljet.

Sukupolvi ja tietotekninen kokemus

Nuoret – tai nuoremmat – näyttäytyvät suvereenina tai näppärinä osajina, mutta myös erilaisina tietotekniikan käyttäjinä. Haastateltavat sanovat, ettei ikä ole merkityksetön, mutta sen merkitys ei ole yksiselitteinen. He arvelevat, että syystä

tai toisesta moni ikääntynyt ei ole kiinnostunut tietokoneista. Aina tietokonetta kohtaan tunnettu uteliaisuuskaan ei riitä, vaan kone voi arveluttaa ja mukaan lähtemisessä voi olla kynns (ks. White & Weatherall 2000, yleisesti uskaltamisesta Koskela 1999). Ohjaajana toimiva Kalevi sanoo alkeiskurssin olevan hyvin tärkeä, koska juuri siellä opiskelija on hyvin herkkä: ”suurin kynns on ylitetty, kun on uskaltaneet tulla sellaisen asian eteen, joka on ehkä vuosikaisia askarruttanut ja pelottanut”. Tietotekniikan käyttämättömyyttä haastateltavani eivät tulkitse ikääntyneiden oppimiskyvttömyydeksi tai suoranaisiksi oppimishaluttomuudeksikaan, vaan tuntuvat ajattelevan pikemminkin, että eri syistä ihmiset tekevät erilaisia ratkaisuja. ”Tän ikäisten” ei ole välttämätöntä oppia tietotekniikan käyttöä, ”tän ikäistä” ei kirjan lukeminen näytöltä houkuttele ja niin edelleen. Toisaalta puheessa näkyy se, että kysymys ei välttämättä olekaan iästä, vaan tottumuksista ja sukupolveista.

Sukupolviero näkyy tottumuksessa, luontevuudessa ja niin sanotun uuden tietotekniikan käytön moninaisuudessa. Tottumus liittyy esimerkiksi viestimisen tapoihin. Sähköpostin kätevyydestä ja mieluisuudesta huolimatta perinteisen kirjeen persoonallisuudessa on monelle haastateltavalleni oma viehätöksensä – ja niistä jää eri tavalla dokumentti:

ANTERO: Mulla on tallella isän ja äidin sodanaikanen kirjeenvaihto ... oliskohan ne vielä tallella jos ois sähköposti ollut.

HELENA: Ne ois ainakin huomattavasti lyhyempiä. (internet-kurssi)

Juhani sanoo, että kyse on tunneasioista; niitä ei voi vain järjellä perustella, mutta ne vaikuttavat. Annikki ottaa esiin sen, ettei koneen välityksellä saatu yhteys korvaa suoraa inhimillistä kontaktia katseen ja kosketuksineen. Toisaalta opiskelijat muistavat, kuinka jo puhelinta kritisoitiin siitä, että ihmiset hoitavat kontaktinsa nopeasti toisiaan tapaamatta. Kalevi toteaa, että hänestä on aina mukavinta tavata läheisiä ihmisiä, mutta aina se ei ole mahdollista ja silloin puhelin ja sähköposti ovat apuna.

Tietokone näyttäytyy haastateltavilla näppärämpänä kirjoituskoneena (ks. myös Aula-Matila 2000), helpottavana välineenä, vaikkei kaikkea osaisikaan: ”Varmasti sinne internetiinkin voi piirtää vaikka mitä ja laittaa vaikka kuinka hauskan kortin sinne, ei kai se sitä estä, kyllä varmasti joku näppära pistää, siitähän voi tulla niin kaunis piirros ja printtaa sen sitten pois ja tuleehan siitä dokumentti, eikö niin?” (Juhani). Dokumentti on dokumentti vasta paperilla. Uusilla laitteilla tehdään pääasiassa entisiä asioita uudella tavalla, ei kokonaan uutta. Esimerkiksi Enter ry:n jäsentiedote sekä julkaistaan verkossa että lähetetään paperilla kotiin. Kustannussyistä paperista on pyritty luopumaan, mutta suurin osa jäsenistä edelleen haluaa paperitiedotteen.

Muutama haastateltavistani katsoo matka-asioita internetissä, mutta hankkii liput perinteisesti. Juhani sanoo tarvitsevänsä aina ”sihteerin”, ihmisen. Myös Kaarina ostaa liput mieluummin ihmiseltä ja pitää aina käteistä kukkarossaan. Hän on huomannut sukupolvieron: hänen lapsensa ostavat liput automaattista ja käyttävät

tuskin koskaan käteistä rahaa. Kyllikki on hankkinut lippuja internetistä, vaikka asioi mieluummin ihmisen kanssa. Junalippua hän ei osta automaattista, koska ei luota eläkeläisalennuksen saamiseen. Näin on siitä huolimatta, että tietotekniikka innostaa Kyllikkiä ja tietokoneesta on tullut hänelle kiinnostuksen kohde, jonka toimimista tekee mieli kokeilla eri paikoissa: ”Ulkomailla etsin nettikahvilan.”

Uusi tekniikka näyttäytyy haastateltavilleni sellaisena, että vanhemmatkin käyttävät sitä, mutta eivät ole (yleensä) sen kanssa nuorempien tavoin ”kuin kalat vedessä”. Jos laitteelle tai ohjelmalle on vain vähän käyttöä, oppi ei pysy mielessä seuraavaan kertaan.⁸ Uuden tekniikan käytön luontevuus näkyy nuorten habituksessa, toisin kuin useilla ikääntyneillä. Maria sanoo kurssille tulonsa syyksi, että tietokoneen käyttöä ei ”tän ikänen” opi ohjekirjaa lukemalla.⁹ Veikko sanoo osaavansa kirjoittaa tietokoneella sen minkä tarvitsee, mutta haluaisi ”vähän seikkailia” verkossakin. Se kuitenkin arveluttaa: ”jos vaikka sekaantuu kun äkinäinen menee koneelle”. Nuoremmat toimivat liki itsestään selvinä asiantuntijoina:

Sieltä [pojalta] saan tietoa aina kun tarvitsen, kun kone alkaa välillä puhumaan rumia. ... Joo ja lapsenlapset osaa hirveen hyvin. ... Laittavat kuntoon, kun saan sen sekaisin. (Maria, peruskurssi)

Maria kertoo myös, ettei hän tallenna töitään levykkeelle, vaikka lapset ja lapsenlapset ovat niitä tuoneet. Olavi puolestaan ei säilytä omia tekstejään, vaan tuhoaa muistelmiin liittyvät tiedostonsa tulostettuaan ne paperille. Hänen mielestään niitä ei sen jälkeen enää kukaan tarvitse.

Kynnys ja pelko

”Se on kauhea helpotus”, on mainio kommentti tietokoneesta. Vaikka Anneli näin kehuukin tietokonetta todella paljon helpottavaksi välineeksi, monimielisesti tulkittuna se voisi kuvata mainiosti myös ristiriitaista, ambivalenttia, suhdetta tietokoneeseen. Tietotekniikkaan liittyy monenlaisia pelkoja (Salmi 1996; Suominen 1997), ja niitä on monen ikäisillä. Pelko voi liittyä omaan oppimiseen, tietokoneen rikkoutumiseen tai odottamattomaan toimintaan tai ennakoita ylivoimaisiksi arvioituihin tilanteisiin (Hyvönen 2002). Yksilölliset pelot, kuten pelko tietojen tuhoutumisesta tai koneen rikkoutumisesta väärän napin painallukseen vaikuttavat häviävän tai lievenevän tietokonetta käyttäessä. Samoin työstyy pois pelko siitä, että itse ei opi. On helpottavaa huomata muidenkin vasta opettelevan. Asiaa voi auttaa myös ”asiantuntijan”, esimerkiksi opettajan, kertomukset omista kammelluksistaan: niitä voi siis tulla kenelle tahansa ja niistä selviää. Kalevi sanoo käyttävänsä opettaessaan tätä strategiaa.

Haastateltavani sanovat, että pelot vähenevät, kun kokemuksen myötä koneen hallintaan on enemmän keinoja: ”oivallus kasvaa” (Aino). Jo peruskurssin haastattelussa omista peloista puhuttiin voitettuina, vaikka epävarmuutta oli varmasti.

Pelko ja rohkeus rakentuvat sosiaalisesti: asioista keskustellaan, niistä luetaan, niitä koetaan. Tilan – tai tässä tietotekniikan – käyttö voi olla keino demystifioida sitä ja ottaa se haltuun, tehdä kotoisaksi, niin fyysisesti kuin mentaalisestikin (Koskela 1999). Jos tietoyhteiskunta muutoksineen ja teknologioineen aiheuttaakin ahdistusta, pelon voittaminen ja ylipäänsä uuden oppiminen voi vahvistaa itsetuntoa ja vähentää esimerkiksi takapajuisuuden, syrjäisyyden ja marginaalisuuden tunnetta tai leimaa. (Tuuva & Uotinen 1999, 211; ks. Nurmela 1998.) Uuden tekniikan käyttö tuonee tunnetta, että itsellä on jotain *hallittua* kosketusta yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin.

MARIA: Minä sanosin, että tää kurssi teki mulle ainakin sen, että mää en yhtään pelkää sitä enää. Voi kaikkia sieltä kahtoo mitä se tekee ja mitä siitä tulee ja tietää että se ei se teksti häviä sieltä mihinkään eikä se säry se kone vaikka kaikkia niitä nyppylöitä koittaa ja minkälaisia sieltä tulee sitten esille. Mutta ensimmäisiä kertoja kun sitä yritti, niin sitä koko ajan, että jos mää tuosta satun painamaan väärää nappia, niin sillon se vie kaikki (naurua) sinne tietokoneen taivaaseen. Että se pelko jäi pois kokonaan.

MARJATTA: Mää voin samaa kanssa sanoa ihan samaa, että nyt kun mulla pari kuukautta oli lainassa kone kotona niin tuota lakkas niinku pelkäämästä sitä ja vaikka mitä kokeilla sieltä eikä mitään tapahdu mut töissä (naurahtaa) pitää olla kaikki just eikä melkein, ei saa tulla virheitä.

Tietotekniikkapelot eivät varmastikaan ole arkisista peloista päällimmäisiä, vaan tulevat esiin vain suhteellisen harvoissa tilanteissa. Selvin kriittisyys tai epäluuloisuus tietotekniikkaa kohtaan, samoin kuin tietokonepelot, tulivat esiin puheessa muista kuin itsestä. Jotkut työtoverit olivat eri tavoin yrittäneet päästä pälkähästä: hankkiutua pois töistä tai tehdä erityistä tarkkaavaisuutta vaativiksi nähdyt tietokonetöitä vähemmän kiireisesti omalla ajalla. Kaikilla haastateltavistani ei konetta ollut töissä ollut, joten pelot eivät välttämättä tulleet itselle ajankohtaisiksi ja pakollisiksi kohdata. Tosin voi ajatella, että haastateltavani eivät kuulu kaikkein ennakkoluuloisimpien tai pelokkaimpien joukkoon (vrt. Könni 2001; Vierumäki 2001).¹⁰ Jotain omaa pelkoa kuitenkin kuvastaa työssään konetta käyttäneen Marjatan toteamus, kuinka töissä kaikki pitää olla ”just eikä melkeen”. Aino kertoo kaikkien olleen peloissaan, kun iso tietokone tuli töihin ennen 1980-luvun puoliväliä. Se mahdollisti kontrolloinnin: kuinka ahkerasti ”tekstin naputtelijat” olivat työskennelleet?

Kyllikki sanoo omassa haastattelussaan, että hänellä ei ole koskaan ollut isoja tietotekniikkapelkoja, mitä nyt aluksi vähän jännitti. Näinkin pienestä aineistosta voi päätellä, että turvallisuuden tunnetta lisää ja pelkoja hälventää kiireettömyys ja oma rauha sekä mikrotuen saaminen lähipiiristä. Kaarina sanoo, ettei koneetomanakaan mennyt kirjaston koneelle, vaikka häntä kannustettiin. Hän tahtoi käyttää konetta vasta kotona niin, ettei ketään ollut odottamassa vuoroaan. Hän pelkäsi, ettei pärjää ja joutuu vaivaamaan jotakuta. Toisaalta hän oli epävarma hyödyistä. Kun Juhani toteaa tietokoneen olevan kiehtova, mielenkiintoinen maail-

ma ja olevansa luottavainen sen suhteen, että oppii käyttämään konetta paremmin ja ratkaisemaan eteen tulevat ongelmat, kysyn, kuinka hän arvelee työkäyttönsä vaikuttavan. Juhani mielestä se vaikuttaa ilman muuta niin, että hän ei tunne pelkoa konetta kohtaan, vaikka käyttö on nykyisin erilaista.

Taloudellinen pääoma

Kun internet-ryhmässä kysyin, onko ongelma, että kaikilla ikääntyneillä tosiasiaa ei ole mahdollisuutta internetin ja muun tietotekniikan käyttöön, syntyi keskustelua siitä, mitä ”mahdollisuus” oikeastaan tarkoittaa: onko kaikilla edes halua, eihän edes laitteiden kotona oleminen aina ole pariskunnan toiselle osapuolelle riittävä syy opetella (myös Aula-Matila 2000). En ajatellut kysyessäni vain taloudellisia mahdollisuuksia, mutta halusin silti nähdä, aletaanko rahasta puhua, enkä kysynyt siitä suoraan. Juhani nostikin taloudelliset tekijät esiin: monen ikääntyneen eläke on pieni eikä rahaa ole mihinkään ylimääräiseen. Tiukkaakin keskustelua käytiin siitä, voiko koneen hinta olla este sen hankkimiselle. Kalevin mielestä koneen saa halvallakin, mutta Juhani näkemys oli, että saadakseen koneen halvemmalla pitäisi jo tietää koneista ja ostopaikoista.

JUHANI: [Riippuu siitä] kuinka taitavia on ... monta kertaa ikääntyvillä ihmisillä saattaa olla että ne on hyvinkin pieniäkin eläkkeitä ja muuta niin kyllä siellä joitakin tälläsiakin tekijöitä että kyllä ne täytyy todellisuutena kokee mutta tuota onhan se puhelin melkein joka talouteen (ei kuulu), että jos nä laitteistot vaan saa niin mikäs siinä.

KALEVI: Kyllä mun täytyy nyt olla pikkusesti noin, miten mää nyt sanosin, pikkutarkka tässä kyselynasattelussa. Ennen kuin voi kysyä, onko kaikilla mahdollisuus, pitäis määritellä mitä sillä mahdollisuudella tarkotetaan. Tarkotatko sä sitä objektiivista mahdollisuutta, jossa on ulkopuoliset tekijät ne argumentit jotka mahdollistaa tai ei mahdollista sitä vai sisältääkö se myös subjektiiviset mahdollisuudet, että ihminen muodostaa esteen itse itselleen?

ANNE: Mä kysyin hyvin hyvin yleisesti mutta itse asiassa en kuitenkaan ajatellut näitä itse itselleen muodostettavia esteitä koska niitähän voi muodostaa mihin tahansa, mää tarkotin itseasiassa ihan tälläsiä objektiivisia mahdollisuuksia onko se kaikille mahdollista. Kun puhuttiin myöskin näistä globaaleista mahdollisuuksista, että onko se sit mahdollista kaikille.

JUHANI: Siihen jos ajatellaan että se, niin yleisesti niin osalle on kyllä mahdollista, mutta osalle ei ole. Että--

KALEVI: Voitko nimittää konkreettisen tapauksen joka on esteenä että ei o mahdollista?

JUHANI: No sanotaan nyt että niillä, joilla on pienet tulot ja vähän sairautta ja muuta, niin kyllä se silloin tulee, että jokainen markka, mikä on ylimääräinen, niin ei niillä kaikilla o. Kyllä sieltä tulee sellasiakin asioita. Kun ajatellaan koko väestöö.

ANNIKKI: Niin, jos määhän nyt saisin vielä, en edes kuulu tähän ryhmään, mutta tutkimusseminaarin edustajana täällä istun. Ilman muuta tulee nää hankinta- ja käyttökustannukset. Täytyy muistaa, että meilläkin merkittävä osa vanhuksista elää, ja vallankin naisista, hyvin pienellä eläkkeellä. Meidän ikäpolvemme naiset, jos töissäkin olivat, olivat hyvin pienellä palkalla. Heidän työeläkkeensä, heillä ei ole ollenkaan työeläkettä, on pelkkä kansaneläke tai hirveän pieni työeläke. Siis että jo hankinta on mahdotonta, kymppitonni koneessa. Sitten tulee käyttökustannukset, määhän kysyin naapurin rouvalta, joka, hänellä on tietokone ja lukioikäinen poika, joka kyllä hyvin harkitusti ja viisaasti käyttää sitä. Kysyin että onko puhelinlaskuissanne muutosta sen jälkeen kun hankitte tietokoneen. Kyllä tuhannella markalla nousi. Ennen oli noin kolme sataa, nyt on 1300. Eli tämäkin tulee jo. Ja sitten täällä mentiin niihin subjektiivisiin syihin, valtaosa meidän vanhuksistamme omaa hyvin vaatimattoman koulutustaustan. Vielä 50-luvulla puolet on kansakoulun käyneitä eli kielitaito on olematon. Tällaisen ihmisen pelottaa ja järkyttää pelkästään tää kieli, jota jo mainoksissa käytetään. Minä menin tietokonekauppaan, ajattelin että jos nyt hommais itsellenkin pelin, niin siellä nuori mies pulputti semmosta toiselta planeetalta jotain ufokieltä, josta minä en ymmärtänyt kuin sidesanat ja mutta sekä vaan sieltä välistä. Minä marssin ulos ja minä olin täysin lyöty ja koin itseni tyhmäksi ja vanhaksi ja täysin yhteiskuntakelvottomaksi. Hetken, kunnes sitten taas ryhdistäydyin. Ajattelin että ehkä minä osaan jotain muuta, vaikka en osaa tuota kieltä. Kaikki tällainen nousee esteeksi sillon kun vanhempi väestö yrittäs lähteä. Ja meillä nyt on vielä sentään koulutettu väestö, mutta jos ajatellaan globaalisesti niin ... ei kai nyt voi kuvitellakaan että jossain tuolla kehitysmaissa voitais ajatella että ne ois vanhuksilla kun ei oo edes kouluissa. Et kyl tässä vielä ongelmia on.

Tietokoneen lyhytaikaista vuokraamista suunnitellut Veikko sanoo ajatelleensa myös edullisen käytetyn koneen hankkimista. Se arveluttaa, sillä korjaaminen voi tulla konetta kalliimmaksi. Aina kulutuksessa ei ole tietenkään kyse vain varallisuudesta, vaan myös siitä, minkä kokee sopivaksi hinnaksi, yleisestä säästäväisyydestä tai jopa nuukuudesta (ks. Östlund 1999b). Vähävaraisuus on kuitenkin absoluuttinen tosiasia monelle eläkeläiselle, vaikkakaan omista haastatteluissani se ei sitä juuri ole.

Rahasta puhutaan haastatteluissa lähinnä säästäväisesti. Osa haastateltavista on varsin varakkaita, eikä jokaisen sentin perään lasketa. Isojakin hankintoja ollaan valmiita tekemään. Olavi hankki kirjanpito-ohjelman, vaikkei sitä aivan välttämättä tarvitsisi: ”kun se ei nyt omaisuuksia maksanut ... kun kone on hankittu, sitä tulee hankittua kaikenlaista lisää”. Silti säästetään, jos tarvittu asia on mahdollista saada halvemmalla. Tietokoneen itse ostaneet ovat pyrkineet löytämään edullisen tarjouksen ja kysyneet neuvoa lähipiiristä ja kurssiohjaajilta. Kuitenkaan esimerkiksi internet-yhteyttä ei hankita, vaikkei se ”maksaisi enää paljon mitään” (Aino), jos se ei tunnu tarpeelliselta. Useat haastateltavat puhuvat rahasta siihen sävyyn, että he eivät elä leveästi, mutta kuitenkin mukavasti erilaisia asioita harrastaen.

Yksi haastattelemistani naisista selvästi toteaa rahan vähyden vaikuttavan hänen tekemisiinsä: eläke on ”minimaalinen” ja hän tuntee joutuvansa laskemaan pieniäkin menojaan.

Juhani painottaa laittavansa rahanmenot tärkeysjärjestykseen. Nyt hän rakentaa, joten nopeamman tietokoneen hankkiminen saa odottaa. Hän aikoo myös matkaila vaimonsa kanssa: ”samalla rahalla ei matkusteta ja osteta tietokonetta”. Samoin Helena sanoo taloudellisten tekijöiden vaikuttavan

hirveen paljon. Minäkin hirveen kauan mietin kun rahalla ois tehnyt yhden ulkomaan matkan, mutta sitten ajattelin, että ei vanhempana raskaita matkailukkuja sillei rajatakaan että ajattelin, että parempi opetella nyt kun pystyy, niin on sitten taitoa jos ei pääse niin liikkumaan, pitää pään virkeenä sitten.

Tietokoneen hankkimista saatetaan harkita pitkäänkin: kallista konetta moni ei ”turhan päiten” osta. Kaarina ei ollut varma, olisiko sille sijoitukseen nähden kylliksi käyttöä (ks. myös Aula-Matila 2000, 42-45), mutta on tyytyväinen vajaan vuoden takaiseen hankintaansa ja hankki äskettäin myös tulostimen. Veikko sanoo tietokoneen hankinnan olevan ”monelle sellainen uhraus, että aattelee onko sillä niin paljon käyttöä ... jos kuka tarttee oikein enempi niin silloin varmaan hankkii”. Hänen mielestään ”nykyajan ihmiselle” – tarkoittaen lähinnä nuorempia – tietokoneen hankinta ei ole rahallisesti kovin suuri asia, ovathan koneet halventuneet ja ansiotaso parantunut: ”ennen tuntu että polkupyöräkin on kallis vehje”. Marjatta arveli, ettei koneelle olisi kylliksi käyttöä, mutta totesi, että ”jos ois paljon rahaa, niin kyllähän mä ostasin tietokoneen” – ja uuden asunnon paremmalta paikalta. Muutama päivä haastattelun jälkeen hän soitti ja kertoi miettineensä asiaa ja päätyneensä hankkimaan koneen:

vaikken saa sitä ihan tällä hetkellä ... Kun joskus tulee vanhaksikin eikä tiedä viittikö samalla tavalla lähteä ja nythän asuu tytär kaupungissa ja on laskut voinut maksaa siinä, niin ei sitä koskaan tiedä missä itse kukin asuu. Niin on sitten kätevä maksaa laskut ja muuta. Olen ajatellut että mäkin kun kuitenkin koko ajan tykkään opiskella jotakin, niin tää on sitten semmonen haasteellinen asia. Ja internetistä voi etsiä kaikkia mielenkiintoisia asioita.

Kulttuurinen pääoma

Tietotekniikan käyttöä voi pitää itsessään yhdenlaisena kulttuurisena pääomana. Tässä keskityn havainnoimaan sitä, miten aiemmin hankittu kulttuurinen pääoma liittyy haastateltavieni tietotekniikkaosaamiseen ja -intressiin.

Kulttuurinen pääoma on koulutusta, osaamista ja tyyliä. Osa kulttuurisesta pääomasta on ruumiillistettu, sisäistetty habitukseen jo lapsuuden kodissa; osa on hankittu elämän myötä muun muassa koulutuksessa ja harrastuksissa. Har-

rustukset, muun muassa yleissivistävä opiskelu, ovat olleet tässä suhteessa hyvin tärkeitä ikäluokalle, joka ei kokonaisuutena ole saanut paljon muodollista koulutusta (ks. Vierumäki 2001). Kulttuurisen ja taloudellisen pääoman yhteys näkyy myös ajallisella ulottuvuudella: nuoruudessa hankittu koulutus on haastateltavieni ikäisillä osaltaan vaikuttanut siihen, miten myös taloudellista pääomaa on kertynyt – ja koulutusmahdollisuus on liittynyt taloudelliseen pääomaan. Samanlaista vaikutusta ei myöhemmällä, lähinnä vapaan sivistystyön piirissä harrastetuilla, opinnoilla ole ollut. Haastateltavien taustalla on niin opiskelun mahdollisuutta taloudellisten syiden ja asuinpaikan vuoksi kuin korkeakouluopiskelun suvussa kulkenutta itsestäänselvyyttäkin.¹¹ Vaikuttaa siltä, että ainakin pääosin kodeissa on oltu koulutusmyönteisiä. Muusta ei ainakaan kerrota. Vain yksi nainen ei mainitse kotinsa ilmapiiristä tai ”harrastuneisuudesta” mitään, mikä kuvanee pikemmin pientilalla eläneen, maatalon töissä käyneen, nuoren kahden lapsen yksinhuoltaja-äidin elämäntilannetta kuin ”asennoitumista”.

Liisan opettaja oli kannustanut jatkamaan koulunkäyntiä, mutta oppikoulu ei ainakaan tuntunut realistiselta vaihtoehdolta. Liisa sanookin olevansa ikuinen opiskelija (myös Vierumäki 2000, Laitinen 1998). Maria aloitti työnteon 13-vuotiaana; Olavi oli kylän harvoja oppikouluun lähtijöitä. Antero puhuu maaseudun kulttuurista, joka ei suosinut poikien koulunkäyntiä.

Mua ainakin yllytettiin, siis kehoitettiin, mutta ei oikein ottanut tulta. Meni muuten hyviä kavereita hukkaan tuolla maaseudulla, se henki oli sellanen kylällä. En tarkoita, että minussa mikään olisi mennyt hukkaan, mutta tunsin monia kavereita, jotka olisivat varmaan pärjänneet, mutta joista tuli sellasia peräkamarin poikia, joilla päähomma on se dokaaminen. Se on sääli, melkoista tuhlausta. Joku semmonen ihme kulttuurihomma, joka oli kauan aikaa ollut ja josta ei helpolla pääse eroon.

Anteron kertoma kuvaa tietynlaista kulttuurista itsestäänselvyyttä, doksa. Koulutautuneen suvun Annelille koulutus on puolestaan ollut itsestäänselvyys; Kaarina kannustettiin samoin kuin muitakin perheen lapsia, ja hän otti opiskeluun lainaa. Helena pääsi Kauppakorkeakouluun, mutta menikin sitten isänsä pyynnöstä auttamaan tätä kaupassa ja jäi lähemmäs kauppaopistoon. Haastateltavieni habitus on muotoutunut erilaisissa oloissa, joissa doksat ovat olleet keskenään erilaisia.

Veikko sanoo vuosia sitten avoimeen yliopistoon mennessään arkailleensa ikäänsä. Loppujen lopuksi porukan vanhin, huomattavasti Veikkoa vanhempi mies, menestyi opinnoissaan parhaiten, mutta – Veikko toteaa – hän olikin diplomi-insinööri, koulutautunut. Kaarina puhuu bourdieulaisittain ”kulttuuritaustan” merkityksestä. Hän sanoo ajatelleensa, että niillä, joilla on korkeampi koulutustaso ja jotka ovat olleet yhteiskunnallisesti aktiivisia ja haastavissa tehtävissä, on vanhanakin tavallista enemmän haasteita ja virikkeitä. Muuten ainakin ”miesten kohdalla helposti tulee että se on se kaljapullo ja tv ne virikkeet”. Kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma kietoutuvat yhteen ja osin myös taloudelliseen pääomaan.

VEIKKO: ... tulee semmonenkin mieleen, että eikö sitä välillä pitäis vähän niinkun jarruttaa tuota kehitystä että ne sais sitten kiinni ne jälkeenjääneet sen etuporukan siellä.

MARIA: Ei, (nauraa) se on kun urheilukilipailussa kuule. Ensimmäiset tulee maaliin ja viimeiset juoksee vielä takakaarteessa (nauraa).

VEIKKO: Siinä on semmonen juttu, että siinä ei jää kuin pien porukka loppujen lopuks sinne keulille.

ANNELI: Tulevat ihmiset ne on kaikki käyny jo kouluja.

...

VEIKKO: Eliittikoulut mihin ei pääse kuin parhaat oppilaat--

...

ANNELI: Peruskouluvaiheessa jo kaikille mahdollisuus

MARJATTA: Se on yleensäkin se kilpailuyhteiskunta ei ainoastaan (ei kuulu loppua)--

OLAVI: Kyllä minä luulen että kun eletään vuotta 2020, niin tää eriarvoisuus on aika paljon--

ANNIKKI: Minä en ole enää hengissä silloin.

OLAVI: --aika paljon tasaantunut, nimittäin silloin peruskoulussa, ammatti-koulussa, joka paikassa on koneet olemassa tieto että tää yhteinen--

LIISA: Niin no ammattikouluissa tietysti onkin jo.

OLAVI: -- että yhteinen keskustelukieli paremmin löytyy sitten jo.

Ihmisten jakautuminen tietoyhteiskuntakehityksestä osallisiin ja osattomiin mietittyä. Ryhmässä vallitsee koulutusoptimismi, usko koulutuksen voimaan: nuoret jo osaavat ja koulutuksen kautta eriarvoisuus tietoteknisen osaamisen suhteen pidemmän päälle tasaantuu. Tämä on hyvin linjassa esimerkiksi Vehviläisen ja Saukkosen (1998, 276) havainnon kanssa, että Suomessa tietotekniikan ja -verkkojen perustiedot ajatellaan jokaisen koululaisen perustiedoksi ja tekniikan ja viestinnän taidot ”kansalaisen toiminnalliseen minuuteen” itsestään selvästi kuuluviksi perustaidoiksi. Haastateltavieni mukaan nuoret oppivat jo koulussa kaikkea nykyaikana käytännöllisesti tarpeellista. Veikko kuitenkin arvelee uudessa haastattelussaan, että on vain osa-alueen ammattilaisia, eikä kukaan hallitse kokonaisuutta.

Puhumme myös kielitaidosta. Kaikki ovat opiskelleet kieliä ainakin työväenopistossa, mutta juuri kielitaidon useimmat sanovat olevan ”tän ikäluokan ihmisille” rajoitus. Osa kokee sen olevan itselleen ainoa tietokoneen monipuolisen käytön este ja kynnyks. Tosin tietokoneen käyttöä (englannin) kielitaidon puute ei estä: on suomenkielisiä ohjelmia ja usein toistuvan perussanaston oppii ainakin mekaanisesti muistamaan. Kaksi haastateltavistani osaa englantia niin sujuvasti, ettei koe sen rajoittavan; kolmaskin kokee sen lähinnä hidasteeksi.

Aino kertoo pitkäaikaisesta harrastuksestaan parissakin kulttuurijärjestössä ja sanoo oman luottamustoimensa ja sen mukana tulleiden tehtävien olleen ”suuri juttu minunlaiselle, jolla ei ole mitään oppiarvoja”, etenkin kun edeltäjä oli ollut korkeasti kouluttautunut. Hän sanoo, ettei ole voinut ryhtyä pelkäämään oppineita:

”eihän siitä mitään tuu”. Kun huomautan hänen itsensäkin olevan oppinut, Aino naurahtaa: ”Niin mää olen lukenut”. Kysymykseeni siitä, tuoko se varmuutta, hän vastaa: ”Tieto on aina, se on niin kuin omaisuus, tai se on enemmän. Omaisuus katoaa, mutta tieto ei.” Haastateltavani arvostavat koulutusta ja yleensäkin sivistystä.¹² Yksi miehistä on huolestunut tyttärensä tulevaisuudesta. Hän pitää vähän kouluttautuneen pientilan emännän tulevaisuuden näkymiä epävakaina.

Liki kaikkien, ainakin lukemisesta tai muusta kulttuurista enemmän puhuvien, habitukseen on lapsuuden kodista asti kuulunut jokin kulttuuriharrastus. Osittain pääomia on kerätty tietoisestikin. Marjatta, pientilallisen yksinhuoltajaäidin tytär, sanoo päättäneensä 40 vuotta täytettyään, että voi lukea mitä tahansa ”hömppää”, jos hän siitä pitää, ja välttää pitkävetisiä klassikoita, vaikka niitä pidettäisiin kuinka hienoina hyvänsä.

Kalevilla ja Annelilla kulttuuripääomaa on jo koulutuksen suhteen. Molempien kotona kouluttautuminen oli ollut selvää. Kalevin ja Annelin puhuessa omasta puolisostaan ja lapsistaan tulee esiin se, että tietokone ei ole ollut perheelle keskeinen, ei edes lapsille. Se ei ole perheessä erityisen kiinnostava puheenaihe, vaikkakin he saavat neuvoja lapsiltaan ja kone on hyvin aktiivisessa käytössä myös perheenjäsenten keskinäisessä viestinnässä: lapset ovat pitkälle kouluttatuneita ja osa heistä ulkomailla. En tarkoita tällä, että muissa perheissä tietokone olisi keskeinen puheenaihe tai että Anneli ja Kalevi, jotka siis ovat aineistoni selvimät esimerkit korkeasta kulttuuripääomasta ja sen ”periyymisestä”, eivät puhuisi siitä lastensa kanssa. Tarkoitan tietynlaisen habituksen näkymistä tai itse asiassa juuri sitä, että habitus on itsestäänselvyyttä, joka näkyy ja kuuluu, mutta pikemmin rivien välissä kuin eksplisiittisesti. Lisäksi Kalevi pyrkii välttämään sitä, että ohjaajana ja asioihin kantaa ottavana ihmisenä erottuisi erityisesti muista. Vaikka hän on ohjaajana ”erityinen” ja esillä, hän sanoo selvästi, ettei halua nostaa itseään esiin. Samalla kaikki toiminta on kuitenkin myös ”eron tekoa”, vaikkei siihen erityisesti pyrkisikään tai vaikka siitä pyrkii kieltäytymään, kuten Kalevi eri tilanteissa tekee.

Kalevi sanoo olevansa iloinen, että hänen lapsensa eivät korosta tietokoneen merkitystä omille lapsilleen, vaan tekevät heidän kanssaan paljon muuta, askartelevat ja ovat muuten yhdessä. Ajattelen tietokoneen olevan niin itsestään selvä asia, ettei siitä ole kulttuurihyväksi ja yhteiskunnallisen menestymisen symboliksi. Se on *vain* väline, niin kuin Kalevi sanoo. Tietokonetta ei tarvitse kulttuurisen pääoman vuoksi. Toisaalta jos kulttuurista pääomaa on paljon, etenkin muodollisen koulutuksen kautta, tilastollisesti todennäköisimmin käytössä on myös tietokone.¹³ Myös Enterin jäsenistössä koulutus ja työtausta näkyy, vaikka yhdistys onkin kaikille avoin: työntekijöitä on vähemmän kuin toimihenkilöitä. Puheenjohtaja Liisa toteaa kuitenkin, että häntä miellytti toiminnassa heti se, että kaikki sinuttelivat eikä kenenkään taustoista tiennyt mitään. Tilanne tuntui tasa-arvoiselta. Tavoitteena oleva tasa-arvoisuus ei kuitenkaan poista sitä perusasetelmaa, että eritaustaisten – tietynlaiseen toimintaan tottumattomuutensa vuoksi – ei ole välttämättä yhtä helppoa tulla mukaan.

Sosiaalinen pääoma

Veikon ja Anteron mielestä pelkästään työelämästä poissaolo riittää syrjäyttämään ainakin jostakin jonkin verran, sillä eläkkeellä ei ole enää samalla tavalla kaikessa mukana. Myös Kalevi toteaa, että tietynlainen syrjäytyminen on iän myötä todennäköistä, mutta ”millä tavalla, se on yksilöllistä. Perhesiteet, joita on ollut, häviävät. Mitään muuta vaihtoehtoa ei ole, ennen pitkää ihminen on yksin.” Veikko sanookin, että on oltava harrastuksia, jotta ”kestää” ja jottei jää yksin: vanhemmiten yhä harvempi ystävä ja tuttava on enää elossa. Hänen mielestään puheessa tietotekniikan vuoksi syrjäytymisestä on kuitenkin kyse kaupallisista intresseistä, mahdollisimman suuresta myynnistä. Osa haastateltavistani mieltää kysymyksen syrjäytymisestä ainakin osittain kysymykseksi yksinäisyydestä ja atk mieltyy yhteydeksi ihmisiin. Kyllikki toteaa, että ihmisiin voi ottaa muutenkin yhteyttä ja pyytää vaikka kylään. Helena sanoo jo lapsena tottuneensa olemaan paljon itsekseen eikä koe syrjäytyvänsä, vaikka asuu yksin. Hän kuitenkin mainitsee, että ”jotta ei syrjäytyisi, on tuo konekin, internetin kautta voi pitää yhteyksiä ja sen verran liikkuu ja on vanhoja tuttuja”.¹⁴

Kuvaan sosiaalista pääomaa sen pohjalta, miten haastateltavani puhuivat sosiaalisista suhteistaan. Onko ikääntyneen hankittava uusi taito, jotta hänellä olisi käypää valuttua ”markkinoilla”, joilla arvoidaan sosiaalisen pääoman pätevyyttä? Mitä tietotekniikka merkitsee sosiaaliselle pääomalle?

Tietyt suhteet motivoivat tietotekniikkataitojen opiskelua, koneen hankkimista ja käyttöä. Se, että lähipiirissä on joku, jolta saa kannustusta ja apua tietoteknisissä pulmatilanteissa, on tärkeää ikääntyneille, jotka käyttävät tietokonetta pääasiassa kotonaan eivätkä ole työelämän mikrotukihenkilön avun piirissä. Se on erityisen tärkeää, koska kaikki eivät ole aiemmin käyttäneet tietokonetta. Ainakin aluksi ”täytyy olla tukihenkilö jolta kysyy”. Koneen hankinnassa, käyttökuntoon laittamisessa, ajantasaistamisessa ja pulmatilanteissa tarvitsee neuvoja ja muuta apua. Kyllikin mukaan ensimmäistä konetta yksin ostaessaan on ”ihan myyjän armoilla”. Ratkaisu on tehtävä oman tarpeensa mukaan, mutta mukana pitää olla tukihenkilö: ”Kauppariehet ovat aina kauppariehiä. Tietoahan kaupassakin saa, mutta ehdottomasti pitäisi olla muutakin tietoa, ettei ole vain kaupan varassa.” (Juhani)

Kaarinan poika kantoi tietokoneen kotiin: ”Kun puhuin pojalle, että tyhmä käydä vain kurssilla kun ei ole konetta, niin yksi kaunis päivä se toi koneen, eikä se varmaan ajatellut yhtään ettenkö mä oppisi käyttämään”. Myös tyttäret arvostavat sitä, että Kaarina hankki koneen. Olavi sanoo lähinnä lueskelevansa lähistöllä ja on vaimonsa apuna tarvittaessa, jos tulee joku ”murhe”. Apu voi olla myös kannustusta, rohkaisua, myönteisiä kommentteja ja patistusta. Kukaan haastateltavistani ei kerro lähimpiensä moittivan tai ihmettelevän harrastusta silloinkaan, kun he itse eivät ole siitä kiinnostuneita.

Hyvösen (2002), Vierumäen (2001) ja Aula-Matilan (2000) haastateltavien ikääntyneiden mikrotuki oli useimmiten sukupolvea tai kahta nuorempi sukulainen. Samoin on omilla haastateltavillani. Toisaalta yhteydet voivat olla lasten tai työn myötä laajat:

Missä viimeks olin töissä tuli loppuaikana tietokone, kun itsekseni töitä tein, koulutus oli olematonta. Pojan entisiä koulutovereita kun oli, niin kun tuli oikein hätäpaikka niin soitin, että tuu nyt pelastamaan täältä. Oli sovittu että voi soittaa. (Helena)

Pienen aineiston perusteella en voi tarkastella avun antajien sukupuolen merkitystä. Aihetta ei haastatteluissa juuri käsitelty, mutta sekä naisia että miehiä mainittiin. Nuorempien osaamista ei ylistetä aina kritiikittömästi (vrt. Oksman 2003): Olavi on huomannut, että pelejä pelaava tyttärenpoika ei välttämättä tiedä asioista, joista olisi vaarille hyötyä. Toinen, jo aikuinen tyttärenpoika, puolestaan osaa käyttää konetta, muttei opettaa eri lähtökohdista alkavaa vaaria. Hänen pääasiallinen tukihenkilönsä on tyttärenpoikanen sulhanen. Joskus hän soittaa tietotekniikkakurssin opettajalle.

Lapseton 75-vuotias Veikko toteaa ikääntymisen tuoneen mukaan yhteyksien vähenemisen: ”Puhelintakaan ei nykyään niin usein tule käytettyä. Tahtoo olla että vanhat tutut on kuolleet tai huonossa kunnossa.” Hän toteaa myös, ettei samanikäisillä juuri ole tietokonetta: ”lapsiperheissä tahtoo se kone ussemmiin olla”. Jos ei ole lapsia tai muita sopivia sukulaisia, ei ole välttämättä omaa tietokonetietäjääkään. Sosiaalinen verkosto ja rohkeus käyttää sitä olisivat tarpeen: ”ei taho oikein pyytääkään kehata”.

Aula-Matilan (2000, 46) haastateltavien lähipiiri saattoi suhtautua vähättelevästi heidän tietokoneen käyttöönsä, eivätkä he aina saaneet lapsiltaan kunnan neuvoja ongelmatilanteisiin. Lapsilla ei aina ole aikaa eikä kärsivällisyyttä neuvoa. Ongelma voi selvitä ja asia korjaantua, mutta käyttäjä ei opi, miten selviäisi seuraavalla kerralla itsenäisesti. Opettaja jaksoi neuvoa toisin kuin ”nuoret yleensä”, sanoo Anneli. Helenan tavoite on tulla koneen kanssa toimeen pääasiassa itseksensä eikä ”mistään saa niin hyvin tietoa kuin kurssilta”; kaukana asuvat lapset auttavat käydessään ja välillä puhelimitse. Myös kurssitoverit tai muut ikääntyneet voivat toimia tukiverkostonä: ”yksi osaa yhtä, toinen toista” (Kyllikki). Myös yhdistykset, kuten Enter, järjestävät tilaisuuksia, joissa asioita voi kysellä.

Nuoret sukupolvet tuntuvat tuovan paitsi kannustimen ja mielenkiintoa, myös jonkilaista painetta opetteluun. Raija Julkunen (2003) on havainnut lasten ja lastenlasten sosiaalisessa maailmassa pysymisen ja yhdessä tekemisen ylläpitävän omaa nuoruutta. Haastateltavistani osa pitää tärkeänä sen ymmärtämistä, millaisessa maailmassa heidän lapsensa ja lapsenlapsensa joutuvat tekemään omaa elämäänsä koskevia ratkaisuja: ”Maailma on valintoja täynnä. Aina vaan enemmän on valintoja.” (Juhani) Silti tietotekninen osaaminen vaikuttaa marginaaliselta suhteessa pääomien kertymiseen ja sosiaalisen pääoman kokonaisuuteen.

Symbolinen pääoma

Symbolinen pääoma ei ole mitään erillistä pääomaa, vaan taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman yhteenkietouma, kykyä määrittää arvokasta ja tärkeää.

Symbolisen pääoman ja vallan muodot tuntuvat käytännössä, vaikei niitä olekaan välttämättä helppoa osoittaa ja sanallistaa. Tietotekniikka ja tietotekninen osaaminen ovat nykyisin tärkeiksi ja olennaiseksi nostettuja asioita. Tietoyhteiskuntapuheen ja -käytäntöjen myötä tietotekninen osaaminen on määrittynyt symboliseksi pääomaksi. Mitä edellisten lukujen perusteella voi päätellä: onko ikääntyneellä symbolista pääomaa tietoyhteiskunnassa? Tämä on tutkimukseni keskeinen kysymys ikääntyneiden ”kulttuurisesta ja sosiaalisesta tilasta”. Ikääntyneillä on pääomia eri kentillä, mutta tietoteknisen osaamisen kentällä ei välttämättä arvosteta toisen kentän pääomia. Ainakaan ikääntyminen, saati vanhuus, sinällään ei ole pääoma tällä kentällä. Toisaalta, pääomien käännettävyys merkitsee, että mitä enemmän ja monipuolisempia pääomia on, sitä vähemmän ikääntyneitä arvioidaan pelkästään ikäihmisenä, ikänsä perusteella. Tarkastelen tässä luvussa symbolisen pääoman hallintaa ja symbolista valtaa iän näkökulmasta sekä yleisesti että tietotekniikan kentällä.

Ageismi ja ikäluokitukset

Ikäluokitukset ja ageismi, ikäsyrrintä, ovat symbolista (väki)valtaa (ks. Pohjolainen 1998). Kevyimmistä päästä on ”mummottelu”, jota Aino kommentoi ”tyhmäksi”. Häntä ihmyyttää esimerkiksi se, että nuorehko naapurin mies kutsuu häntä Niemisen mummoksi. ”Sanois vaan Ainoks, niin ne muutkin sanovat.” Haastateltavani ovat tietoisia ageismin olemassaolosta, mutta eivät juuri kerro kokeneensa sitä. Juuri näin symbolinen valta on yhtä aikaa näkyvää ja näkymätöntä: sitä on, mutta se ei kohdistu itseen. Tietotekniikan yhteydessä ageismiin on työelämässä törmätty:

Vanhempia ei ruvettu ollenkaan kouluttamaan siihen, jotka oli viiennelläkymmentä, että ei ne vanhemmat enää opi sitä lainkaan ... nyt työtoverini joka lähti minun jälkeen eläkkeelle on nauranut minulle että ajattele (nauraa) muistatsää kuinka ihmeellistä se oli se tietokone, että meitä suorastaan pidettiin tyhminä että me vanhemmat ei siihen pystytä ja nyt kun mä olen kotona sen oppinu ni eihän se mikään oo! Me ois kaikki se opittu. Niin minäkin oon sitä mieltä. (Aino, peruskurssi)

Työstä varsin nuorina, mutta kuitenkin ”ikääntyvänä” tai ”ikääntyneenä” työntekijänä pois joutuneet Marjatta ja Antero eivät puhu ageismista. Sen sijaan Kaarina on ageismista omakohtaisen tietoinen. Työttömyyden mahdollisuus ei ollut tullut hänelle mieleenkään: se oli ”kipukysymys”. Hänen päätteli työllistymis-toiveita ylläpitäneen ja herättäneen työllisyyskurssin jälkeen, että työllistymistä ei haitannutkaan kurssilaisten atk-taitojen puute vaan ikä sinänsä. Kaarina sanoo miettineensä, ”miten tällaiseen suoritettavaan keskiasteen työhön ei kelpaa normaali osaava ihminen”, kun vanhempia ihmisiä on huippupoliitikoinakin.

Aino kritisoi ikääntyvien kohtelua ja tapaa, joilla heidät helposti nähdään. Ikääntyneet ovat hänen mielestään yleensä ottaen huonossa jamassa, taloudellisesti syrjään heitettyjä. Huono kohtelu näkyy hänen mielestään erityisesti terveydenhuollossa, etenkin jos ei ole omaa rahaa. Juhani sanoo, että tämä ei ole vanhojen yhteiskunta: ”eihän se tarte kun kattoo muotia ja mannekiineja niin ei niitä tavallisia iäkkäitä ihmisiä näy”. Kalevin mielestä ikäluokitusten ongelma koskee kuitenkin kaikkia:

Ikääntynyt on yhtä suurissa vaikeuksissa kuin mikä tahansa ikäryhmä. Se [ikäryhmä] on yksi jako millä voi jakaa yhteiskuntaa, en sanoisi että nuorilla olisi sen helpompaa tai työelämässä olevilla. Kaikki ovat sen kollektiivisen järjestelmän, en sanois uhreja mutta osia, joudumme täsmälleen kestämään sen minkä itsellemme järjestämme, kestettävä tietyt järjestelmät.

Haastateltavistani osa toteaa ikänormien väljentyneen: nykyisin ei ole entisenlaisia normeja kahlitsemassa ikääntyneitä. Anteron mielestä sellaisia ei ole lainkaan. Tätä tietysti voisi tulkita niin, että luokitukset ovat muuttuneet entistä hienovaraisemmiksi ja huomaamattommiksi. Eläkeläisen syrjässäolo näyttäytyy luonnollisena. Monen haastateltavan mielestä paljon riippuu asenteesta.¹⁵ Juhani edellistä kommenttia ajatellen oman asenteen tarkistaminen ei kuitenkaan riitä siihen, että voisi todella tuntea olevansa yhtä arvostettu ja huomioonotettu kuin nuoremmatkin. Veikko näkee löyhempien ikänormien taustalla kaupalliset intressit. Niiden vuoksi myös ikääntyneet otetaan nykyisin paremmin huomioon eri paikoissa. Toisaalta edelleen esimerkiksi monissa mielipidekyselyissä ja tutkimuksissa yläikärajana on suhteellisen alhaalla, kuten enteriläiset huomauttavat.

Ikäluokituksilla on selvästi symbolista merkitystä: esimerkiksi nuorten eläkeläisten tapaamisissa käynyt 64-vuotias Marjatta sanoo ajatelleensa, ettei mene tavallisten eläkeläisten (eli vanhojen) tapaamisiin ainakaan alle 75-vuotiaana. Tanssimisesta pitävä Marjatta sanoo aina ajatelleensa, että *sitten kun* on vanha, hän oikein kovasti tanssiikin, eläkeläistansseissa. Haastateltavat eivät puheessaan juuri määritä itseään vanhojen luokkaan.¹⁶ He puhuvat useimmiten muista vanhoina, mikä ei ole kovin kummallista. Toisen haastattelun aikaan vasta osa lähestyy 80 ikävuottaan ja heidän puheessaan oma vanhuuskin alkaa enemmän näkyä.¹⁷

MARJATTA: Niin että jos tulee joku semmoinen ihminen, että (huokaus) no joku, joku vanha ihminen jostain maalta, joka ei oo tottunu näihin englanninkielisiin nimiin, niin mitä se sitten, mitenkä hän tajuaa noin, kyltit just tuolla --

ANNIKKI: Ei hänen tarvitse olla sen vanhempi kuin joku viiskymppinen.

LIISA: Niin ei tarte olla niin.

VEIKKO: Mutta tulee semmosia hyvin semmosia koomillisia nimiä kun ne lukkee niitä ja kysyvät paikannimiä niin ei taho ensiks hoksatakaan että mitä ne tarkoittaa. Kun se tulee samanlaisena kuin ne on lukenu sen siitä --

Kun viisivuotias lapsenlapsi käyttää internetiä täyttä päätä, sävy on mummonylpeydellä *niin nuorena*. Ajatus *näin vanhana* puolestaan häivähtää Kyllikin lausumassa: ”Niin mulla niitä koneita on pari kappaletta mutta ei ole omaa internetiä vielä, mutta mää kuvittelen että mää hankkisin sellasen [internet-yhteyden] vielä” – niin kuin hän sitten hankkikin. *Me* ikääntyneet -ilmaisun kuulen vasta haastattelun jälkeen Annikin sanomana. Yleensä ottaen ollaan vain ”tän ikäisiä” (ks. Julkunen 2003).¹⁸ Haastateltavani eivät kiellä ikäänsä, mutta erityisillä ikämäärittelyillä ei tunnu olevan heille erityistä merkitystä. Ikä karttuu vähitellen, ja asiasta ja tilanteesta riippuen oman vanhenemisensa joko huomaa tai ei huomaa, ja iästään ajattelee (tai tuntee) eri tilanteissa eri tavoin. Vaikka Kalevi luonnehtiikin ikääntyneitä ”väsähtäneiksi”, hän sanoo huomanneensa, että 65-vuotiaan elämä ei ole muuten sen kummempaa kuin nuorempana. Nuorena hän kuvitteli sen ikäisen olevan ”haudan partaalla”.

Tieto- ja viestintätekniseen ja -poliittiseen määrittelyvaltaan liittyy se, että ihmiset joutuvat kohtaamaan taloudellisia pakkoja: hankkimaan ja uusimaan koneita. Onko hankittava matkapuhelin, kun puhelinkopit katoavat, tai digitaalinen televisio – milloin ja millä hinnalla? Kyse on kulttuurisesta yksipuolistumisesta silloin, kun uutuudesta muokataan sellainen, että sen hankkiminen alkaa tuntua tiettyjen palvelujen saamiseksi välttämättömyydeltä. Lisäksi ihmiset joutuvat omaksumaan uudenlaisia käyttötapoja ja tietystä mielessä ”kielen”, josta haastateltavani puhuvat esimerkiksi yleissivistyksenä ja ymmärtämisenä. Tässä voidaan puhua myös Bourdieun termin body heksiksestä, siitä miten habitus näkyy ja tuntuu kunkin omassa ruumiissa ja miten tietotekniikan myötä helposti velvoitetaan toimimaan itselle hankalallakin tavalla. Pienten yksityiskohtien tasolla voidaan puhua konkreettisesti esimerkiksi hiiren vaatimasta kaksoisnäpäytyksestä tai yleisesti nopeudesta: ”Kyllähän se tahdittaa” (Juhani). Osa haastateltavani puhuu siitä, etteivät he pidä ajatuksesta, että joku odottaa vuoroaan heidän selkänsä takana.

Asioiden muuttumistahti koetaan nopeaksi. Liisa sanoo ylipäänsä työelämän tietoteknisiin laitteisiin liittyen: ”siinä jos pysyy mukana, sen kanssa pärjää ... ihmisen ei pitäis jättäytyä mistään”. Haastateltavani kritisoiivat kuitenkin koneiden nopeaa vanhenemista (ks. myös Aula-Matila 2000). Myös monet muut tuntemani ikääntyneet protestoivat mielessään sitä, että olisi tehtävä uusia hankintoja vain sen tähden, että muu periaatteessa käyttökelpoinen ei enää toimi. Hankintoja vastustetaan sekä taloudellisista syistä että periaatteessa: on väärin, että tehdään pakkoja asioista, jotka eivät ”luonnostaan” ole pakkoja. Haastateltavani haluavat korostaa, että tietotekniikan käytön oppiminen on vain yksi taito tai harrastus, jota ei yleisessäkään keskustelussa minkään ikäisillä pitäisi korottaa muita hienommaksi, vaikka se nyt onkin uutta ja tärkeää. Heidän mielestään on tärkeää koko ajan oppia ja arvostaa muitakin taitoja. Jos esimerkiksi tyttärenpoika on neuvonantaja tietokoneen ääressä, vaari vie pojan erätaitoja oppimaan. Vaikka uudet asiat nähtäisiinkin sinänsä myönteisinä, niihin liittyy myös lieveilmiöitä, jotka pitäisi ratkaista. Niitä pidetään kuitenkin erillisinä siitä, mikä tekee yhteiskunnasta *tietoyhteiskunnan*. Sinänsä tekniikkaa ja sen tuomia mahdollisuuksia ei kyseenalaisteta eikä kritisoida, vaan sitä, että sillä voidaan tuottaa ja on tuotettu

lisääntyvää eriarvoisuutta ja näkökulmien kapenemista vain tietyt arvot huomioon ottaviksi.

Syrjäytykö ikääntynyt tietotekniikan perusteella?

Syrjäytyminen (*social exclusion*) viittaa siihen, onko mukana yhteisissä kulttuurisissa prosesseissa vai ei. Se ei ole köyhyyden synonyymi, materiaalien resurssien puutetta, vaan viittaa prosessiin, jossa ihminen on täysin tai osin suljettu sosiaalisista, taloudellisista, poliittisista tai kulttuurisista systeemeistä (Byrne 1999, 3; Stevenson 2001, 2). Bourdieu määrittelee sen etäisyydeksi keskeisestä, halutusta paikasta (Bourdieu ym. 1999, 129). Kun puhutaan syrjäytymisestä, puhutaan itseasiassa integraatiosta ja yhteisyydestä (Helne 2002).

Tietokoneet eivät ole ikääntyneille pakko: kärryillä pysyy ilmankin, ja toisaalta niiltä voi pudota tietotekniikasta huolimatta (ks. myös Aula-Matila 2000). Siitä huolimatta haastateltavani ovat ikääntyneiden tietokoneen käytön tarpeellisuudesta monta mieltä. Tietotekniikan käytöstä hyvinkin kiinnostunut Kalevi sanoo, että jos joku löytää tavan elää ilman tietotekniikkaa ja haluaa elää niin, niin se on hyväksyttävä ja häntä on siinä tuettava: kaikkien ei tarvitse elää jonkin tietyn yleisesti hyväksi ajatellun kaavan mukaan. Itse asiassa osa haastateltavistani sanoo hyvin jyrkästi, että kysymys syrjäytymisestä tietokonetta käyttämättömänä ei ole olennainen tai että olisi jopa ylimielistä nostaa tietotekniikka muita ylempäs.

Jos asetetaan kysymys että kuinka suuri vaara on syrjäytyä jos ei käytä tietokonetta, niin se on ylimielinen kysymyksenasettelu. Ikään kuin tietokone olisi jotenkin parempi kuin tavallinen ihminen olemisessaan, ylikorostetaan sellaista jota ei ole todistettu että se olisi erityisen tärkeä. Automaattinen tietojenkäsittely atk on väärä käänös, se on automaattinen muistien käsittely ja se vain laskee, se on laskukone. On paljon tietoa, jota ei tiedä että sellaista tietoa itsellä onkaan, kokemuksen kautta tullutta tietoa, se on tietoa kuitenkin ja sitä voi käyttää, piilossa olevaa tietoa. Koneella tätä mahdollisuutta ei ole. (Kalevi)

Syrjäytymiskysymykseen Antero kehoittaa minua kirjoittamaan vastaukseksi kaksi sanaa: ”höpö höpö”, ja jatkaa, että

joku voi niin ajatella, ja jos on toisenlainen kuin muut niin voi ajatella että olen syrjäytynyt. Mistä sitä syrjäytyy, ei mistään. Kaikesta puhutaan niin paljon, että ihmiset alkaa jo sen takia tuntea että ne syrjäytyy. Vähän sama kun lukis lääkärikirjaa. Mark Twain on sanonut ettei kannata lukea lääkärikirjaa, voi kuolla painovirheeseen.

Olavi ajattelee, että yhtäältä laitteet omistavat ja omistamattomat ovat eri asemassa, mutta toisaalta tietokone ei ole kaikki kaikessa, vaan voi olla haitaksikin.

En mäe osaa sitä ollenkaan sillä lailla ajatella, semmoista syrjäytymistä tapahtuu kyllä tällä hetkellä, että monia juttuja on kun ilmoitetaan televisiossa jokin numero, johon ottaa yhteyttä niin ei voi ottaa, jos ei ole laitteita. En ajattele, että tällä hetkellä [syrjäytyisi], mutta sitä ei tiedä mitä se aikaa myöten tekee. Jo nyt kun on ilmoitus että niiltä ja niiltä sivuilta saa tietoo, niin sitä tietoo ei saa jos ei ole sitä konetta. Toi musta on surkeeta kuinka fyysisesti heikkoo porukkaa alkaa olla nuoret pojat. Takapuoli vaan kehitty kun istutaan koneella.

Muutkaan haastateltavani eivät näe tietotekniikkaa tavattoman merkityksellisenä ikääntyvien yhteiskunnallisen elämän kannalta, mutta miettivät tulevaisuuden tuntemattomuutta: olisiko tietokoneen käyttötaidoista kuitenkin etua? Anneli sanoo, että vaikka hän itse ei pidäkään tietokoneen käyttämistä erityisen merkittävänä tai tärkeänä, hän ei uskaltaisi vakuuttaa, että ilmankin tulee toimeen. Jotkut ovat keskustelleet tuttaviensa kanssa siitä, että tietotekniikka voi olla myös mahdollisuus niille, jotka eivät pääse liikkumaan. Sitä miettivät Helena ja Marjatta myös oman tulevaisuutensa suhteen.

Juhanin ja Helenan mielestä jo pankkiasioiden hoitamista helpottaa tietokoneen toimintojen tunteminen. Helenasta tuntuu, että elämä olisi hankalampaa, tai ainakin muuttumassa sellaiseksi, jos ei osaisi nostaa rahaa automaattista tai maksaa laskujaan koneella.

Musta on hirveän selvää se maksaminen mutta se edellyttää että on tietokoneen kanssa ollut tekemisissä. Semmoiselle ihmiselle joka ei ole joutunut jonkin konttorikoneen kanssa tekemisiin töissä tai kotona ole käyttänyt mitään niin se on vaikeaa. (Helena)

Kun kysyn Juhanilta pitääkö kaikkien osata käyttää automaatteja, hän sanoo asian olevan ristiriitainen. Myös muut tuntuvat ajattelevan asiasta pitkälti samankaltaisesti.

Tällä hetkellä pankit on menneet siihen suuntaan että ne pikkuisen puristaa, mutta eri asia on pitäisikö kaikkien osata. Vaikea asia, pankkien sisällä mietittävä paljonko pistetään ihmiset tekemään pankkitoimihenkilöiden töitä. Siellä [mainitsee toimialansa] olleena ymmärrän ne rajoitukset, se on kustannuskysymys. Mutta silti pankkitoiminnan sisäinen asia on hakea rajoja mitä laitetaan ihmiset tekemään ja pankin tuotekehittelyn asia, että saadaan yksinkertaisia laitteita. (Juhani)

Kyllä väkisinkin tulee mieleen, että jossain määrin pitäis osata. Ei voi ketään pakottaa, ja vielä pärjää ilman, mutta entä jatkossa? Kuitenkin sitä kannattaa opetella sikäli, että siitä on iloa itselle. En kyllä jyrkän kielteinen voi olla että ei tarvitsisi. Ei siinä tarvitse niin briljantti olla, mutta hyvä ois innostua, kun tuntuu että asioiden hoidossa on niin ymmällään ja vaikeaa jos ei hallitse, ei sitten rohkenekaan. (Anneli)

Kyllä se helpottaa, mutta pakon ja vapaaehtoisuuden raja on niin epäselyä. Mutta jos ajatellaan, pakon voi laittaa lainausmerkkeihin (naurua), on se niin iso helpottava asia [ettei tarvitse nostaa rahaa pankissa] ... Vaikka kyllä siellä vieläkin näkee vanhoja ihmisiä, jotka nostavat rahaa säästökirjallaan, vaikka onko niitä säästökirjojakaan enää. Sen verran sitä ehkä on ”pakko” noin lainausmerkeissä. (Antero)

Juhani haastaa pankkeja kehittämään toimintaansa: ”Ei kai voi vaatia, että kaikki olisivat näppäräsormisia ja nopeaälyisiä ... kyllähän se tahdittaa.” Anneli sanoo, että tietysti voi *pohtia*, olisiko enemmän työpaikkoja, jos kaikki protestoisivat ja asioisivat pankissa. Kun vielä erikseen kysyn Juhaniilta, onko syrjäytymisen uhka olemassa, hän vastaa, että saattaa olla, mutta että varsinkaan ikääntyneille se ei hänen ymmärtääkseen ole ”elämän ja kuoleman kysymys”. Juhani mielestä tietokoneen käyttöön liittyvä syrjäytymisen uhka voi olla yksilöllinen sikälikin, että ihmiset elävät erilaisissa ympäristöissä. Jos ystävät ja piiri, jossa on liikkunut, ovat tietotekniikkaan suuntautuneita, siitä voi joutua syrjään.

Marian mielestä syrjäytymiskysymys on jossain määrin aiheellinen:

Kyllä siinä vähän perää on. Kyllä täytyis pysyä mukana. Paljon kun kahtoo mainoksia ja muita niin niissä yheksänkymppisetkin mummut ja papat naputtelee kuin tyhjää vaan. Ja kakarathan ne oppii.

Hänen mielestään ikääntyneiden pitäisi käyttää tietokonetta jo oman hyvinvointinsa vuoksi: ”Kyllä minusta tuntuu, että vähän päätäkin rassaa, jollakinhan sitä on rassattava.” Hän on itse pitänyt tietokoneen käytön opettelusta, mutta hänen pitäisi mielestään harjoitella enemmän, etteivät taidot ruostuisi: ”Minusta on kauheen kiva, mutta itellä pitäis olla, kuinka sen nyt sanos, niin paljon tarmoo, että naputtelis jonkun värsyn että siirtelis ja kääntelis sitä sitten.” Aino mielestä tietokoneen käytön oppiminen on iäkkäille hyödyllistä esimerkiksi itsensä ilmaisemisen vuoksi. Hän sanoo, että monet ovat ”hyvin huonoja kirjoittamaan”, mitä tietokone voisi helpottaa. Lisäksi Aino sanoo itselle mieluisten harrastusten pitävän ajatukset loitolla murheista. Niiden parissa hän ei mieti lumitöistä selviämistä tai tulevaa vesivaurioremonttia: ”Jos ei olis tämmösiä harrastuksia niin mähän miettisin sitä aina”.

Ikääntyneiden tietotekniikka-aktiivienkin ote vaihtelee. Toisin kuin Kalevi, Enterin ensimmäinen puheenjohtaja Unto puhuu syrjäytymisen ehkäisemisestä:

Meillä on tarkoitus tosiaan että saatas ikäihmiset oppimaan ainakin perustavasti tämmöset tietojen käsittelyn periaatteet, perusteet, ettei he syrjäytyis tässä tietoyhteiskunnassa. Koetetaan auttaa niitä tutustumisessa automaattien käyttöön pankeissa ja kirjastoissa ja tällaisissa paikoissa. Ja sitten tämmösiä, opiskelemaan tuota atk:n käyttöä, tai siis tietokoneiden käyttöä nimenomaan.

Jotenkin se vaan tuntuu, et se on tärkeitä että ikäihmiset tosiaan täytyis jollain tavalla saada ymmärtämään tämä tietokoneen käytön tärkeys, että se tulee vastaan joka paikassa noissa arjen automaateissa muun muassa että pelkäävät sitten niitäkin kun eivät ole tottunu tietokonettakaan käyttämään. Et just nää pankkiautomaatit ja tälläset. Et sieltä saa lisätietoo kirjastosta, jos osaa käyttää niitä hakujuttuja sieltäkin hyväkseen. (Unto 1999)

Tosin Unto arvelee toisessa haastattelussaan, ettei syrjäytymisen vaara loppujen lopuksi ole kovin suuri, vaan pikemmin kyse on siitä, että tietotekniikan käytön osaaminen voi antaa sisältöä elämään ja myös helpottaa sitä. Hän korostaa, että nimenomaan vuorovaikutteisuus, kuten sähköpostissa, on hyvä asia. Tavatessani Kalevin haastattelun jälkeen, hän sanoi alkaneensa miettiä, että tietokone ei lisää sosiaalisuutta, vaan päinvastoin vähentää sitä: tietokoneesta puhutaan myönteisesti vain, koska se on modernia.

Unto ei pidä kovin suurena uhkaa, että palvelut tietoverkoissa tulisivat ainoiksi palvelumuodoksi, vaan uskoo niiden pysyvän vaihtoehtoisina toimintatapoina. Enterin varapuheenjohtaja Sirkku sanoo, että nykyisin voi hyvin elää tietokonetaitoja ilmankin: ”ei sitä syrjäydy, mutta helposti itselle tulee tunne, ettei ole mukana”. Haastattelemani Enterin naiset pohtivat kuitenkin sitä, kuinka kauan ilman tietotekniikkataitoja tulee toimeen, jos yleistyy asenne, että perinteisemmällä tavoilla toimivia katsellaan ”nenän vartta pitkin” tai jos hyvinkin vanhoja kehoitetaan virastossa hakemaan lomake internetistä, niin kuin tarina heidän mukaansa jo kertoo. Myös pankkien konttoripalveluista joutuu jo maksamaan sähköistä asiointia enemmän. Ja milloin tietyn palvelumuodon käyttäjien sanotaan olevan niin pieni osuus käyttäjistä, että palvelua ei enää pidetä yllä?

Eläkeläinen tulee haastateltavieni mielestä toimeen ilman tietoteknistä osaamista, mutta osaamattomuus on ”aukko sivistyksessä”. Tämä ei kohdistu moralisointina toisiin, vaan liittyy haastateltavieni puheessa omaan osaamiseen. He kokevat tietokoneen käyttöopin mielekkääksi itselleen ja *periaatteessa* ja *ehkä* yleisemminkin ikäisilleen, mutta tietoteknisten taitojen opettelua ei pidetä itseisarvoisena tai muuta tärkeämpänä. Tietty kokeilunrohkeus ja luovuus ovat kuitenkin arvostettuja. Omaa tekemistään useimmat tuntuvat arvostavan, mutta silti toisaalta leimaavat sen jollakin tavalla eläkeläisen puuhasteluksi – ehkä siksi, että se on vapaaehtoista eikä työmäärä tai aikapaine ole samanlainen kuin työssä (ks. Karisto 2002, 141). Aino selvästi koko ajan pitää ikääntyneidenkin tarpeita ja tekemisiä mahdollisesti toisenlaisina mutta yhtä arvokkaina – niin ettei hän sivulauseessaankaan osoita (itse)väheksymistä. Aion nostaisinkin haastatelluistani esiin erityisen vahvana ikäasianaaisena: hän esittää varsin monitasoista kritiikkiä ikäluokitusten aikaansaamia käytänteitä kohtaan. Symbolisen vallan vastapuhetta, ”pienää diskurssia” (Vakimo 2001), haastateltavillani on siis sekä iän että tietotekniikan suhteen. Olennaista haastateltavieni mielestä on, ettei tietotekninen osaaminen ja tietotekniikan käyttö esimerkiksi asioinnissa saisi olla pakko eikä sellaiseksi tulla (ks. Mäensivu 2002).

Osa mieltää eläkeläisten olevan kulttuurissamme marginaalissa tietotekniikan käytöstä tai käyttämättömyydestä riippumatta. Tietotekniikka on asetettu yhteiskunnassa keskeiseksi, mutta onko sen käytöllä merkitystä ikääntyneelle symbolisen pääoman kannalta? Jos ajattelee Sara Arberin (1996) listausta kolmesta tärkeimmästä ikääntyneiden itsenäisyyteen ja riippumattomuuteen vaikuttavasta resurssialueesta, voimavarasta, tietotekniikan käytön osaaminen ei välttämättä näyttäydä kovin keskeisenä. Arberin listalla ovat aineelliset voimavarat, terveyden voimavarat ja hoitovoimavarat. Aineellisia ovat esimerkiksi tulot, omaisuus, asunto ja oma auto; terveydellisiä terveys ja toimintakyky, kyky huolehtia itsestä ja muista. Hoidon ja avun saatavuuteen liittyvät kysymykset varallisuudesta ja hoidon paikasta. Kun kaikki on kunnossa, ”tuloksena” on itsenäisyys, hyvinvointi ja henkilökohtainen tila. Yhdenkin voimavara-alueen puuttuminen rajoittaa hyvinvointia ja lisää riippuvuutta. (Arber 1996, 77-80.)¹⁹ Kuitenkin tietotekniikan merkitystä voimavaratekijänä voi miettiä, ja sen käytön todennäköisyys liittyy Arberin listaamiin tekijöihin. Tietotekniikan taito voi olla hyödyllinen ja vaikuttaa laajasti hyvinvointiin, esimerkiksi parantaessaan mahdollisuuksia toimia itsenäisesti ja riippumattomasti. Ne taas ovat meidän kulttuurissamme arvostettuja asioita.

Vanhoilla ei ole ollut suurta symbolista valtaa kulttuurisena ryhmänä, vaikka monilla vanhoilla yksilöillä sitä on. Ikääntyneet tietotekniikka-aktiivit ovat yksi esimerkki ryhmistä, jotka osoittavat intressiä saada myös ikääntyneille symbolista (vaikutus)valtaa: symbolista pääomaahan on sitten, kun on mukana suunnittelemassa ja määrittämässä asioita. Esimerkiksi enteriläisiä on mukana erilaisissa suunnitteluryhmissä ja he ovat kokeneet voivansa vaikuttaa asioihin kohtuullisen hyvin. Ikääntyneiden puolesta toimivilla organisaatioilla on suuri merkitys ikääntyneiden aseman parantamiseksi. Unto toteaa, että nuoremmilla on

monissa asioissa se asenne, että ne [vanhat] on niitä homekorvia vaan, että ei niistä välitetä enää (naurahdus) ... kyllä sitten on näitä tämmösiä just niinkun Stakesit ja muut jotka ajaa kyl meidän asioita ja Vanhustyön keskusliitto on hyvin tärkeä, tärkeä elin, joka pitää huolta ikäihmisten asioista.

Ikääntyneet ounastelevat muutosta ikääntyneiden asemaan ja vanhuuden symbolisiin merkityksiin: kasvavaa määrää ei voi jättää huomiotta. Juhanin mielestä olisi tärkeää huomata ikääntyneiden merkitys, vaikka heistä ei olisikaan yhtenäiseksi poliittiseksi voimaksi ja kansanliikkeeksi. Hän uskoo, että niin käy vanhojen ihmisten määrän lisääntyessä, mutta toivoo, että asia huomattaisiin ajoissa ja hallitusti. Viimeistään suurten ikäluokkien on ajateltu monella tavalla muuttavan myös ikääntymisen yhteiskunnallisia käytäntöjä. Helena luonnehtii ikäisiään pienieläkkeisiksi hiljaisiksi mummoiksi (ks. Könni 2001, 53), jotka eivät ole tottuneet vaatimaan. Nuorempien eläkeläisten tilanne alkaa hänen mielestään olla toisenlainen.

Haastateltaviani yhdistäneen vain se, että he ovat aktiivisia, henkisesti vireitä. He eivät pelkää syrjäytyvänsä sen perusteella, käyttävätkö tietokonetta. Syrjäytymisen ajatellaan tapahtuvan vasten tahtoa ja jos itse aktiivisena toimijana päättää

olla opettelematta, ei kyse monenkaan mielestä ole syrjäytymisestä – onhan kyse vain tietotekniikasta. Tiettyä liikkumavaraa antavat pääomat muilla kentillä (ks. Cronberg 1999). Monilla aktiivisilla on kuitenkin tarve hakeutua keskiöön tai habituksensa suhteen yhtenäiselle homologiselle tasolle myös suhteessa tietotekniikkaan, vaikei se muuttaisi heidän konkreettista asemaansa. Kyse on habituksesta, ”sisäisestä paineesta”, vaikei ulkoista olisikaan.

Tietokoneen käytön hallinta voi merkitä pääomaa, mutta toisaalta, jos pääomia on muuten, sille voi kohauttaa olkapäitään ja tulla korkeintaan luonnehditaksi vanhanaikaiseksi tai erikoiseksi persoonaksi. Taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma ja toimintakyky kompensoivat toisiaan ja teknisen osaamisen puutetta. Toisaalta toisessa ympäristössä, Suomessakin, ”erikoinen persoona” voi olla sellainen iäkäs, jolla on tietokone ja kysymys kuuluu ”mitä se sillä tekee?”. Kuinka suuri merkitys on iällä *sinänsä*? Esimerkiksi mitä korkeampi koulutus on, sitä pienemmät ovat ikäryhmien erot tietotekniikan käytössä (Mäensivu 2002). Tietotekninen osaaminen vaikuttaa ikääntyneen pääomiin voimakkaimmin ehkä niillä, joilla on vähäinen koulutausta – pääomien suhteellinen lisäys on suurempi. Niiden asemaan, joilla pääomia ja asemaa muutenkin on, tietotekniikan osaaminen tuskin vaikuttaa: on likipitään samantekevää osaavatko he vai eivät. Toisaalta juuri heidän osaamisensa ja opettelunsa on todennäköisempää kuin muiden; suurempi todennäköisyys on heidän habituksessaan.

Ikäisyys ja ikäistäminen tarkoittavat, että sosiokulttuurisen toiminnan tasolla kronologisille i'ille asetetaan tiettyjä merkityksiä (Lallukka 2003) ja ikäistyminen sitä, että yksilö alkaa toimia näiden luokitusten ja mielikuvien mukaan (Marin 2003, keskustelu). Jo olemuksellisesti, esimerkiksi harrastuksillaan, haastateltavani kyseenalaistavat paitsi ikäistämistä, jossa ikääntyminen nähdään raihnaisuutena ja oppimiskyvyttömyytenä tai -haluttomuutena, ainakin jossain määrin he kieltäytyvät myös ikäistymästä. Lisäksi he korostavat sitä, että muutkin kuin tietotekniset taidot ovat edelleen tärkeitä ja että tietotekniikan perustaidot eivät ole niin erityisiä, etteikö niitä voisi oppia minkä ikäisenä hyvänsä. Silti haastateltavani ovat ikäsolidaarisia ja ”gerorealisteja”, tietoisia siitä, että moni ikääntynyt ei osaa käyttää tietokonetta tai ole edes kiinnostunut siitä ja että esimerkiksi pankin maksuautomaatin käytön opettelu on monelle suuri haaste. Ikäistymisestä kieltäytyminen ja muidenkin kuin tietoteknisten arvojen näkeminen tärkeänä ei kuitenkaan poista symbolisia luokitteluja. Joitakin asioita pidetään yksinkertaisesti kehityksenä, johon on syytä sopeutua. Asian voi ilmaista myös niin, että symbolisen pääoman tietty mielivaltaisuus näyttäytyy legitiimeinä, oikeutettuina, erottelun järjestelminä (Siisiäinen 1988, 160). Symbolisen pääoman ja -vallan avulla luokitellaan ihmisiä ja luodaan ja uusinnetaan kollektiivisia identiteettejä. Esimerkiksi ikäluokitukset ovat usein mielivaltaisia tai ainakin sopimuksellisia. Samalla kun ikärajat eri ikä- ja elämänvaiheiden välillä ovat tosiasiaissa epäselviä eikä niillä ole yksiselitteistä merkitystä, niille luodaan sosiaalisia merkityksiä – esimerkiksi silloin, kun ”ikäntynyt” tarkoittaa ”kykenemätöntä” (esim. Baars 1998). Esimerkiksi mainoksissa rakennetaan sellaista symboliavaruutta, johon ei sovi huonosti koulutettu, tyyliittömästi pukeutunut vanha mies tai nainen – tällaisessa symbolisessa

tilassa heille ei ole mitään käyttöä.

Ikääntyneet sekä elävät tietyn symbolisen jaottelun mukaisesti että eivät tunne sen koskettavan itseään tai ikäisiään. Juuri näin Bourdieu katsoo symbolisen luokitusvallan toimivan. Useimmat vastustavat luokitteluja ainakin kahvipöytäkeskusteluissa, mutta osa ”sanoo vastaan” myös juuri toiminnallaan esimerkiksi ikääntyvien yliopistossa ja ikääntyneiden tietotekniikkayhdistyksessä, kun he pyrkivät saamaan huomiota myös ikääntyvien tasaveroiselle huomioon ottamiselle. Enter ja Ikääntyvien yliopisto ovat organisaatioita, joilla on intressiä ikädistinktioiden ja itsestäänselvyksinä pidettyjen asenteiden – suuren diskurssin tai ikäortodoksan, millä nimellä sitä haluaakin nimetä – kumoamiseen.

Viitteet

- ¹ Tämä on yksi käytännön esimerkki *elinikäisestä* oppimisesta. Käsitettä käytetään yleisimmin työelämässä, ikääntyviin ja ikääntyneisiin työntekijöihin liittyen. Eläkkeellä olevat huomioon otavia poikkeuksia elinikäistä oppimista tarkastelevien tekstien suuressa joukossa ovat esimerkiksi Ahteenmäki-Pelkonen (1999), Sallila (2000), Ruoppila (2002) ja Könni (2001).
- ² Helsingissä Kampin Seniori-infossa vapaaehtoisouluttajana oleva mies puolestaan kertoi ympäristön paineiden, kuten juuri pankkipalveluiden siirtymisen yhä enemmän itsepalveluiksi, olevan iso motivoija monen ikääntyneen tietokoneen käytön opetteluun. (Keskustelua luennollani Tiedekeskus Heurekassa 18.10.2003.)
- ³ Tietokoneen liiallisen käytön kielteiset seuraukset eivät haastateltavieni puheessa liittyneet ikätovereihin: käyttö on kontrolloitua, elämästä on kokemusta ja siinä on monia tärkeämpiä asioita (ks. Nurmela 1997, 44).
- ⁴ Helena muutti mielensä ja hankki koneen. Hän puhuu kurssista, jolla oli ollut: ”kun oli hyviä tehtäviä ja aika monipuolisesti tutustuttiin internetiin niin huomasi että täältäähän löytää vaikka mitä. ... Minähän olin sitä mieltä, vielä viime syksynäkin, että en minä tarvitse, mutta sitten syksystä jouluuun kypsyin että hankkiikin, innostuin. Ja sillähän siellä sitten yritin kysyä mahdollisimman paljon kun oli tilaisuus saada tietoa.”
- ⁵ Haastateltavillani ei ole ollut halua löytää uusia kontakteja verkosta. Esimerkiksi reaaliaikaisia keskustelutoimintoja on saatettu kokeilla kurssilla.
- ⁶ Heli-Riikka Hirven (2001) aikuiskasvatuksen proseminaarityössään haastattelemissa Jyväskylän ikääntyvien yliopiston tietotekniikkatutoreilla oli monenlaisia motiiveja: oman osaamisen ylläpitäminen, sosiaalinen vuorovaikutus, yhteiskunnallinen hyödyllisyys ja palkkatyön jälkeinen elämänsisältöjen rikastuttaja ja harrastus. Toisten auttaminen ja onnistuminen toi iloa; huonona puolena oli suuri työmäärä ja vaikeudet eritasoisten ja -tarpeisten opiskelijoiden ohjaamisessa. Oma vahvuutenaan he pitivät sitä, että heidän oli nuoria helpompi ymmärtää esimerkiksi toisen ikääntyvän hitautta.
- ⁷ Kun naurahdan Kalevin luonnehdintaa, hän sanoo: ”Sitä se vanheneminen on että väsähtää.”
- ⁸ Antero sanoo ongelmakseen matkapuhelimen tekstiviesteissä sen, että niitä harvoin lähettävänä hän ei seuraavalla kerralla muista, kuinka se tapahtuu. Huumorintajuise-na miehenä hän kertoo laittavansa välillä alakerrasta viestejä vaimolleen yläkertaan, harjoitellakseen. Antero väittää, ettei jaksakaan lukea oppaita, koska ne ovat kuivakkaita

- ja muistuttavat liikaa työelämästä. Juhanin mielestä ohjeet kirjoittaakin ”liian hyvä asiantuntija”, joka ei osaa asettua tavallisen käyttäjän asemaan.
- 9 Matkapuhelimellaan hän ei lähetä viestejä: ”Me [hän miehineen] ollaan vähän liian vanhoja”. Marian mielestä matkapuhelimessa on paljon tarpeetonta. Hän kertoo kysyneensä vanhojen puhelinta. Myyjän mukaan sitä olivat kysyneet muutkin, mutta menekkiä ei ole riittävästi, jotta sitä valmistettaisiin. Maria ei ole innostunut tietotekniikan yleistymisestä: ”Joka paikassa on nää hiivatin koneet”. Kun kysyn muistuko mieleen erityistä tilannetta, jossa tekniikka olisi ärsyttänyt, Maria kertoo kevättalvella kysyneensä pojaltaan, minkä takia hänen puhelimessaan näkyi kirjjekuoren kuva. Hän oli saanut joulutervehdyksen. Se tuntui hänestä hölmöltä: viestin perille tuloon kului käytännössä kolme kuukautta. Marian mielestä osaaminen ei ole itsestään selvää, mutta ”ihmisistä, jotka tällaiset asiat taitaa, tällainen tuntuu typerältä”.
- 10 Ryhmähaastattelussa omista epävarmuuksista ja epäluuloista puhutaan vähemmän. Myöhemmissä yksilöhaastatteluisissa se, ettei ole erityisen innostunut, tulee hiukan selvemmin esiin. Siihen vaikuttanee kahdenkeskisyden lisäksi myös se, että kurssinaikaisesta ja ryhmässä tuottuneesta innostuksesta ja mahdollisesta normatiivisuudesta on jo aikaa.
- 11 Haastateltavien ikäero on yli 20 vuotta ja siinä ajassa on tapahtunut huomattavia muutoksia. Juha Kauppilan (1996) koulutus- ja sukupolviuikutuksen mukaan he kuuluvat sodan ja nuikan koulutuksen sukupolveen (ennen vuotta 1935 syntyneet) ja rakennemuutoksen ja kasvavien koulutusmahdollisuuksien sukupolveen (vuosina 1936–1955 syntyneet). Edellisille koulutus on ihanne, jälkimmäisille väline. Pääosa haastateltavistani kuuluu J.P. Roosin (1982) luokittelussa sodanjälkeisen jälleenrakentamisen sukupolveen (1920–30-luvuilla syntyneet); kaksi suuren murroksen sukupolveen (1940-luvulla syntyneet). Sota vaikutti koulunkäyntiin. Haastateltavieni joukossa on kolme evakkoa; kolmen haastateltavan isä kuoli sodassa. Isän kuolema vaikutti muillakin taloudellisiin mahdollisuuksiin; yksi evakkoperheistä kiersi sen mukaan, mistä äiti sai työpaikan mukana asunon ja hyvän kohtelun työpaikassaan. Veikko sanoo, ettei osannut ajatella opiskelua, vaan tahtoi töihin. Olavi lähti sotaan vapaaehtoisena, mutta suoritti oppikoulun. Hän arvelee, että sotaväessä olleeseen tenttijään suhtauduttiin tavallista lempeämmin.
- 12 Koulutuksen arvostus näkyy myös titteleiden mainintana: tietyille asemille, työssä olemiselle ja muodollisesti hankitulle tiedolle annetaan arvoa. Toisaalta Liisa toteaa, että muodollinen pätevyys ei lisää taitoa, jos tietty työ ei kiinnosta eikä itse ole siihen sopiva.
- 13 Kulttuuripääoman, erityisesti koulutuksen, yhteydessä mainittakoon myös terveys ja toimintakyky (terveydestä resurssina ks. Arber 1996). Koulutetut vanhat ovat keskimäärin terveempiä, mikä vaikuttaa itsenäiseen toimintaan (ks. Heikkinen 2002, 30; Lahelma 1998).
- 14 Marjatta hakeutui kurssille tavataksaan ihmisiä uudella paikkakunnalla. Tietokoneen ääressä voi myös saada hetken itselleen, olla rauhassa ja tehdä omiaan (Vierumäki 2001; televisiosta ks. Östlund 1995).
- 15 Näin sanovat erilaisissa taloudellisissa tilanteissa olevat.
- 16 Ikääntyvien puheessa vanhus-sana on varattu erityiseen käyttöön niin sanotulle neljänneen iän väelle. Yksi enteriläisistä sanoo, ettei periaatteesta käytä penkkiä, joka on varattu ”vanhuksille ja invalideille”, koska hän ei ole kumpainkaan; toinen taas ilmielien käyttää vapaata paikkaa.
- 17 Esimerkiksi liki 80-vuotiaat Aino ja Olavi miettivät, miten selviävät tulevaisuudessa omakotitalon ja pihan hoidosta: monet samanikäiset ovat joutuneet luopumaan. (Ks. myös Helin 1999.)

- ¹⁸ Omanikäisyydestä lapsuudessa ks. Lallukka (2003). Iällä on haastateltavieni mukaan merkitystä: yhtäältä alkaa olla hitaampi ja nuorempiin verrattuna voi olla jotain ”handikappeja”. Toisaalta on kokemusta, ja iän myötä voi vapautua tekemään sitä, mikä tuntuu hyvältä. Kaarina sanoo, ettei ikääntyminen ole kivaa: samanlaisia suunnitelmia ei voi tehdä kuin ennen. Toisaalta hän nauttii isovanhemmuudesta ja siitä, ettei tarvitse olla aina tehokas. Juhani arvelee vasta eläkkeelle jäätyään vapautuneensa kiireestään kuuntelemaan vanhoja ihmisiä.
- ¹⁹ ”Onnistuneen ikääntymisen” tarkasteluissa keskeisessä valikoinnin, kompensoinnin ja optimoinnin mallissa (SOC) ikääntyminen on prosessi, jossa menetyksiä on helpompi ennakoita ja kohdata, kun on runsaasti monenlaisia resursseja (Baltes & Carstensen 1996, 412-415; Baltes & Lang 1997, 433-440).

TIETOYHTEISKUNTA IKÄÄNTYNEEN SOSIAALISENA TILANA

Ahteenmäki-Pelkosen (1999) mukaan etenkin oppimiseen liittyvien tutkimusten ikääntyneet ovat usein olleet hyvin aktiivisia ihmisiä, joilla on sosiaalista ja kulttuurista pääomaa. Ne, jotka eivät osallistu esimerkiksi opiskellen, ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle: halutaanko aktiivisia ja opiskelevia ikääntyneitä tutkimalla tuottaa normatiivista kuvaa ideaalisesta vanhuudesta (mt.)? Myös omat haastateltavani ovat likimain aina opiskelleet jotakin, joten oppiin lähtemisen kynnyks on heille kohtuullisen matala – vaikka kaikilla ei ole paljon muodollista koulutusta.

Tutkimusaiheittani on pidetty kiinnostavana, mutta sekä aihe että aineistoni ovat myös herättäneet kysymyksiä. Eikö kyseessä ole pieni ja valikoitunut ryhmä? Valikoitunut ryhmä on – niinhän kaikki ryhmät jostakin näkökulmasta ovat. Yli 60-vuotiaista suhteellisen harva on kiinnostunut esimerkiksi tieteeseen ja teknologiaan liittyvistä asioista, vaikka kiinnostus on kasvanut 1990-luvulla (Vaarama ym. 1999). Tietokonetta käyttävät ikääntyneet ovat vielä Suomessakin pienehkö joukko. Enemmän kuin määrä, minua on kiinnostanut aihe sinänsä. ”Ilmiö”, ikääntyneiden tietotekniikan käyttö, on uusi ainakin tässä historiallisessa ja ajallisessa muodossaan. En yleistä aineistoani koskemaan kaikkia haastateltavieni ikäisiä suomalaisia. Silti tutkimukseni kertoo myös aineistoani yleisemmästä.

Mitä uutta tietokone on tuonut haastateltavieni elämään? Kaikille se ei ole tuonut mitään, mutta yleisesti haastateltavani puhuvat nimenomaan *kätevästä välineestä*, jota ilman sinänsä tulisi toimeen. Itselle olennaisia asioita tosin voi toteuttaa tietokoneen avulla: pitää yllä sosiaalisia suhteita ja harrastaa. Osaaminen ja opettelu ovat tuoneet monelle lisäksi *tärkeän tunteen siitä, että on ajassa mukana* eikä kulttuurisesti syrjäytynyt. Johonkin kuuluminen on käytön perusteluna ehkä kiinnostavampi kuin tiedon tai jonkin muun selvästi konkreettisen saavuttaminen (myös Östlund 2002; Cronberg 2001). Tietotekniikkaa tietysti käytetään konkreettiseen tekemiseen, mutta tietotekniikan koko ajan lisääntyessä ja ollessa jonkinlainen nykyisyyden symboli, sen arkinen tunteminen ja hallinta tuovat tunteen mukana olemisesta. Haastateltavani kiistävät suoran syrjäytymisen uhan, mutta monet haluavat olla kulttuurisesti integroituneita tiettyyn yhteisyyteen, osallisia siinä mistä puhutaan. Puhe syrjäytymisestä on helposti epämääräistä – kyse on enemmänkin mukana olemisen halusta ja tarpeesta. Miettiessäni haastateltavieni

lausumia ja syrjäytymisen määrittäjiä, olen taipuvainen ajattelemaan, että yksinäisyys on syrjäytymisen syvimpiä muotoja. Ehkä mahdollinen syrjäytyminen ja elämänhallinnan puuttuminen tietoyhteiskunnassa onkin syrjäytymistä yhteisöstä pikemmin kuin tietotekniikan käytöstä, eikä yhteisöön kuulumista ratkaise tekniikan hallinta (Cronberg 2001, 31).

Millaisena sosiaalinen tila näyttäytyy ikääntyneelle? Tilan kokemus on eri tavoin ristiriitainen. Ikääntynyt voi kokea olevansa sekä mukana että ulkona. Syrjäytymisen monitasoisuutta (Murphy 1988) kuvaa hyvin esimerkiksi se, että ikääntynyt voi tuntea olevansa marginaalissa jo siksi, että on työelämän ulkopuolella, ja toisaalta hän voi kokea, että hänen ympärillään ei ole kahlitsevia ikänormeja. Ajatus kulkee niin, että isoimmista kuvioista ollaan ulkona, mutta oman yksittäisen elämänsä voi järjestää niin kuin tahtoo, joskin omien resurssien mukaan. Ikääntyneiden tietynasteinen ulkopuolella oleminen näkyy esimerkiksi siinä, miten he puhuvat syrjäytymisestä: tietotekniikkaosaamattomuus ei enää voi syrjäännyttää ikääntyneitä, mutta nuorten olisi huolehdyttävä osaamisestaan. Nuorille se on pakko, ikääntyneille vapaaehtoista.

Jos tarkastellaan ikääntyneitä ryhmänä, heidän symbolinen valtansa tietotekniikan kentällä on pieni: eläkkeellä olevat ovat jossain määrin syrjässä, eivätkä enää kuulu ”aktiiviväestön” määritelmän piiriin. Toisaalta taloudellista, kulttuurista ja sosiaalista pääomaa on ikääntyneilläkin ihmisillä eri tavoin, joten iällä sinänsä ei välttämättä ole merkitystä. ”Aktiivisuus” on eräänlaista kulttuuris-sosiaalista (meta)pääomaa: aktiivinen vanha ei ole kulttuurisesti marginaalissa samoin kuin passiivinen tai sellainen, jonka aktiivisuus ei näy arvostetulla tavalla – ääripäänä ovat töissäkäyvät, erityisesti johtavassa asemassa olevat ikääntyneet, jotka pääsääntöisesti eivät edes mielly ikääntyneiksi. Yksipuolisen aktiivisen vanhuuden myytin purkamiseen on esitetty tarvetta, mutta onko se vielä täydessä mitassaan ja valmis purettavaksi (Saarenheimo 2002)? Stephen Katzin (1999) mielestä aktiivisuudesta on tullut yleislääke rappeutuvan hyvinvointivaltion ja sen riskiryhmien hallintaan liittyviin poliittisiin huolenaiheisiin. Hänen mukaansa vanhat nähdään riippuvuusalttiina ja riskitapauksina, ja kaikista riippuvaisista eli niistä, jotka eivät ole palkkatyössä ja niin sanottua aktiiviväestöä, on tullut aktivoimien ja valtauttamisen kohteita. Tämä näkyy myös tietoyhteiskuntastrategioissa. Kaikkien tasaveroisen sisällyttämisen niihin voisi ajatella olevan itsestään selvää, mutta tietyt ryhmät ja syvälinen ”tietoyhteiskunta kaikille” -ajatus ovat näkyneet lähinnä marginaalisina erityismainintoina riskiryhmistä: niistä, jotka on erikseen otettava huomioon. Kaikki ikääntyneet ovat niissä sellaisia ikänsä ja työmarkkina-asemansa (asemattomuutensa) vuoksi. Kuitenkaan ikä ei ole tietoyhteiskunnan olennaisin jako. Ikääntynytkin voi olla keskiössä, jos hänellä on taloudellisia, kulttuurisia ja sosiaalisia resursseja, ja nuori voi olla marginaalissa. Monet kulttuuriset instituutiot ”suosivat” niitä toimijoita, joilla on sosiaalisaa-tiossa saatua tietäntyyppistä kulttuurista pääomaa, kuten kielikoodien hallintaa ja helpoutta korkeakulttuurisiin sisältöihin suhtautumisessa – edullisin ennuste on niillä, joiden habituksen ja kulttuurin välillä vallitsee sopusointu (Siisiäinen 1988, 159-161). Tieto- ja kulutusyhteiskunnan kulttuurinen tila koskettaa kaikkia;

symbolisen pääoman puute (syrjäytyminen ja marginaalisuus) ei ole pelkästään ikäkysymys. Ei pitäisi myöskään langeta ajattelemaan, että ihmisten eriarvoisuus uuden teknologian suhteen olisi yhteiskunnan suurin ongelma, sillä keskeisimmät yhteiskunnalliset jaot ovat edelleen teolliselta ajalta eivätkä liity suoraan uusimman teknologian käyttöön (Pyöriä 2003, 203). Arkinen tietotekninen osaaminen ei ratkaise kaikkea, saati riittä suurimman symbolisen vallan hallintaan. Monilla ikääntyneillä selvästi keskeisempiä puheen-, ärtymyksen ja huolen aiheita ovat esimerkiksi verotus ja terveydenhoito kuin tietotekniikka ja sen pohtiminen, syrjäytyvätkö he sen perusteella.

Tietoyhteiskuntaretoriiikan tasapuolisuustavoitteista huolimatta tietoyhteiskunnan keskeinen hahmo on yleensä ollut nuori, kouluttautunut, kaupungissa asuva ja vammaton mies. Monet tietotekniikan kehittäjät ovat hänenlaisiaan, mutta suurin osa käyttäjistä ei. Käyttäjät kuitenkin mielletään usein itsestään selvästi nuoriksi ja kyvykkäiksi. Näin tekevät omalla tavallaan sekä media että tietoteknisten sovellusten kehittäjät unohtaessaan käyttäjät, jotka haluavat vain yksinkertaista käytettävyyttä. Ikääntyneiden marginaalisuus tulee selvästi esiin siinä, miten hitaasti heitä on alettu ottaa huomioon markkinoinnin kohderyhmänä: esimerkiksi selkeän yksinkertaisen matkapuhelimen tulo markkinoille on toistaiseksi kaatunut valmiiseen käsitykseen siitä, että sellaisella ei ole markkinoita. Ikääntynyt tietokoneen käyttäjä saatetaan nostaa jalustalle, mutta hän on tuolloin usein kiinnostunut, aktiivinen ja osaava *iästään huolimatta*. Tähän liittyy ajatus ikääntyneiden oppimishaluttomuudesta ja -kyvyttömyydestä päinvastaisista tutkimustuloksista huolimatta. Marjatta Marin (2000) on todennut institutionaalisen ja kulttuurisen viiveen: yhteiskunnassa ei ole havahduttu muutoksiin, joita yksilötasolla on jo tapahtunut, vaan pitäydytään vanhoissa malleissa. Se on Marinin mukaan johtanut paitsi esimerkiksi työelämästä poistamiseen ja eläke- ja hoitojärjestelmien pettämiseen, myös vanhuusmielikuvien ja -diskurssien jälkeenyäisyteen.

Tietokone on jossain määrin nuoren sukupolven symboli, jolla voi olla vanhemmillekin imagomerkitystä. Se voi tarkoittaa nykyaikaisuutta, ajan tasalla olemista, kyvykkyyttä, mukana olemista. Tietotekniikka on nostettu keskeiseksi uudenlaiseksi informaatio- ja viestintävälineeksi ja sen hyödyntäminen nykyaajan perustavaksi ja leimaavaksi ominaisuudeksi, joten sen käytön osaaminen ja logiikan jonkinasteinen ymmärtäminen tuovat tunteen kulttuurisesta mukanaolosta. Näin on siitä huolimatta, että monet, myös haastateltavani, vastustavat tietotekniikan asettamista keskiöön ja ovat sitä mieltä, että välineellä pitäisi olla vain välineen arvo. Ihmisten arkisen elämän näkökulmasta tietoyhteiskuntapuheeseen on liittynyt paljon *hypeä*, ylisanoja. Myös minut on mielletty joko tietotekniikan puolestapuhujaksi ja -moralisoijaksi ja halukkaaksi ajamaan kaikki ikääntyneet tietokoneen ääreen kunnosta ja halusta riippumatta tai sitten ”nuoreksi”, joka ihmettelee sitä, että ikääntyneetkin osaavat. Tämä on saanut minut ironisoimaan ja kirjoittamaan ”tietotekniikan ihmevanhoista” (Sankari 2003). Minusta tuntui, että ikääntyneiden tietotekniikan osaamiseen ja käyttöön liittyy joissakin yhteyksissä – eikä vähiten tiedepiireissä – niin paljon kummastelua, että aiheesta on vaikea kirjoittaa niin, ettei itsekin joutuisi luokitelluksi normatiivisten joukkoon. Tämä

liittyy ikätutkimukseen usein. Puheeni ”ihmevanhoista” saattaa jonkun mielestä kalskahtaa epäkunnioittavalta, mutta tarkoitan sen asenteita kyseenalaistavaksi vakavamieliseksi huumoriksi. En puhu tekniikan puolesta enkä sitä vastaan, vaan olen kiinnostunut siitä ja sen käytöstä. En ole myöskään suoranaisesti jonkin ikäryhmän asialla; pikemminkin puhun ”kaiken ikäisyyden” puolesta. Minua ovat aina viehättäneet paikat, tilanteet ja tilat, joissa viihtyvät monenikäiset ja monenlaiset ihmiset. Vakimon (2001) peräänkuuluttamassa vanhuuden uudessa ymmärryksessä näen ideana ikääntyneiden moninaisuuden ilman ageistista kum-mastelua, erityistämistä ja ”ihmevanha”-ajattelua:

Jos vanhuuden ikäkausi nähdään uutta luovana, tässä ja nyt eletävänä elämä-nä, voisi ikääntyneiden kerrontaakin tulkita sitoutuneena tiettyyn ikäkauteen ja ikäkausikulttuuriin. Vanhojen ihmisten voi nähdä tuottavan nykyisyyden kulttuu-ria: omia toimintatapoja ja ilmaisia, jotka linkkiytyvät tähän päivään, uusiin ihmissuhteisiin ja muuttuviin sosiaalisiin tilanteisiin; tilanteisiin, joihin meillä nuoremmilla ei kenties aina ole edes pääsyä. (Vakimo 2001, 32.)

Tämä liittyy kysymykseen sosiaalisesta tilasta ja uudenlaisen sosiaalisen tilan luomiseen omissa jokapäiväisissä käytännöissä. Yksityiset ratkaisut liittyvät samalla johonkin yleisempään: sosiaaliseen tilaan ja sen haltuunottoon (ks. Koskela 1999).

Ikääntymistä ja tietotekniikkaa on tarkasteltu yleensä ongelmanäkökulmas-ta. Näkökulman etuna on asian nostaminen esiin, keskusteltavaksi, ja häittäna myönteisten asioiden unohtaminen. Molemmat puolet kuuluvat ”gerorealismiin”, monenlaisuutta, yksilöllisyyttä ja vivahteita sisältävään kuvaan vanhoista ihmisistä. Olisiko mahdollista ajatella, ettei tietotekniikan ja korkean iän suhde olisikaan lähtökohtaisesti ongelma – siitä huolimatta, että useimmat ikääntyneet eivät ole enää työelämässä, ”jossa kaikki osaavat” (ks. Talja 2003)? Tietotekniikan kenttä ei ole useimpien nykyisten ikääntyneiden habituksen mukainen: he eivät ole ”sään-nönmukaisuudet sisäistäneitä, pelin kanssa yhtä ja kulje sen edellä” (Bourdieu), jos näin nyt voi sanoa suurimmasta osasta muunkaan ikäisiä. Toisaalta tietotekniikka liittyy aktiiviseen habitukseen homologisella suhteella: jossain määrin samankal-taisena haluna tietää siitä kuin mistä tahansa muustakin uudesta ja hyödyllisestä asiasta tai kiinnostavasta yhteiskunnallisesta puheenaiheesta. Tästä on osoituksena haastateltavien osallistuminen kurssille habituksensa mukaisesti. Voi ajatella, että ne, joilla on tällainen opinhaluinen ja -kykyinen habitus, eivät ole ”ongelma” tietoyhteiskunnalle – he eivät ole syrjäytymisuhan alaisia.

Tietoyhteiskuntapuheessa – kuten strategioissa – ovat jo näkyneet myös suh-teellisesti huonossa asemassa olevat. Ehkä puhe entistä selvemmin alkaa näkyä myös käytännössä. Eri järjestöt ja oppilaitokset toimivat tässä suhteessa jo varsin aktiivisesti. Muitakin versoja uudesta huomioon ottamisesta on alkanut näkyä. Muutoksessa ei vielä puhuta suurista määristä, vaan pikemminkin muutoksen suunnasta, uusista kokeiluista ja toimintatavoista. Paljon on muutokselle tilaakin. Parempia mahdollisuuksia opiskeluun voisi ja kannattaa luoda. Kiinnostua saat-

taisivat myös monet sellaiset, joilla ei ole opiskelua suosivaa habitusta.

Tulevaisuudessa ikääntyneiden ihmisten aktiivisuuden ja ennen kaikkea vaa-
tivuuden ajatellaan lisääntyvän. He ovat koulutetumpia ja nykyistä useammat
tietotekniikkaankin tottuneita. Bourdieun mukaan muutoksen suunta riippuu ken-
tällä olevien intresseistä, mutta myös siitä, missä tilassa esimerkiksi ”tyyllillisten
mahdollisuuksien järjestelmä” on. Mahdollisuudet ovat historiassa tuottuneita ja
vaikuttavat siihen, mitä tietyllä kentällä voi tiettyinä ajankohtana tehdä tai ajatella
– onko aika kypsä. Lienee sopivaa päättää työ siteeraamalla vielä kerran Bourdi-
euta: ”Hierarkian tuomitseminen ei johda mihinkään. Sen sijaan on muutettava
ne olosuhteet, jotka pystyttävät hierarkiat ulkoiseen todellisuuteen ja ihmisten
mieliin” (Bourdieu & Wacquant 1995, 110-111). Siinäpä sitä onkin, kun muodos-
tuneet käsitykset sitkeästi pitävät pintansa; tutkimuksissakin vuosikymmenestä
ja -sadasta toiseen toistuen. Bourdieu painottaa, että on ponnisteltava, eikä vain
puhuttava, sen puolesta, että keneltäkään ei estettäisi pääsyä kaikkeen siihen,
mitä aikamme tarjoaa. Eri asia tietenkin on, ettei ketään pidä siihen myöskään
väkipakolla työntää.

KIRJALLISUUS

- Aapola, Sinikka 1999. *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Nuorisotutkimusverkosto.
- Ahonen, Pertti 1997. *Poliittinen ja demokraattinen informaatioyhteiskunta Suomessa ja Euroopassa.* Teoksessa Kari Stachon (toim.) *Näkökulmia tietoyhteiskuntaan.* Helsinki: Gaudeamus, 43-67.
- Ahteenmäki-Pelkonen, Leena 1999. *Ikääntyvien opiskelu – hyödyllinen harrastus?* Teoksessa Pekka Sallila & Seppo Niemelä (toim.) *Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa. Aikuis-
kasvatuksen 40. vuosikirja.* Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: BTJ kirjastopalvelu, 122-141.
- Alanen, Leena 2001. *Polvesta polveen. Sukupolvi sosiologisenä käsitteenä ja tutkimus-
kohteena.* Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa.* Tampere: Vastapaino, 97-115.
- Alasuutari, Pertti 1996. *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994.* Tampere: Vastapaino.
- Allardt, Erik 1997. *Yhteiskunnalliset muotospaineet siirryttäessä 2000-luvun yhteiskuntaan.* Teoksessa Timo Toiviainen (toim.) *Aikuiskasvatus: Avain XXI:n vuosisadan haasteisiin.* UNESCO:n viides aikuiskasvatuksen maailmankonferenssi ja sitä edeltänyt Suomen kansallinen seminaari. Helsinki: Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö, 55-65.
- Allardt, Erik 1998. *Teknologiaretoriikka suomalaisen todellisuuden konstruoimisen väli-
neenä.* *Tiede & Edistys* 23(2), 85-87.
- Andersson, Lars 1999. *Bilden av äldre i media.* *Äldre i Centrum* 13(2), 25-28.
- Andersson, Lars 2002. *Ålderism.* Teoksessa Lars Andersson (toim.) *Socialgerontologi.* Lund: Studentlitteratur, 104-127.
- Ansley, Jane & Erber, Joan T. 1988. *Computer interaction: effect on attitudes and
performance in older adults.* *Educational Gerontology* 14(2), 107-119.
- Anttiroiko, Ari-Veikko, Aro, Jari & Karvonen, Erkki 2000. *Tietoyhteiskunnan oppihisto-
rialliset lähtökohdat.* Teoksessa Matti Vuorensyrjä & Reijo Savolainen (toim.) *Tieto ja
tietoyhteiskunta.* Helsinki: Gaudeamus, 21-41.
- Arber, Sara 1996. *Sukupuoli ja ikä.* *Gerontologia* 10(2), 74-81.
- Aro, Jari 1997. *Tietoyhteiskunta: epookkiteoriaa, retoriikkaa vai yhteiskuntateoriaa?* Teoksessa Kari Stachon (toim.) *Näkökulmia tietoyhteiskuntaan.* Helsinki: Gaudeamus, 22-42.
- Aro, Jari 1999. *Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka, narratiivi, metafora.* Tampereen yliopisto: Acta Universitatis Tamperensis.
- Aro, Jari 2000. *Tietoteknologinen kehitys ja yhteiskunnallinen muutos.* Teoksessa Matti Vuorensyrjä & Reijo Savolainen (toim.) *Tieto ja tietoyhteiskunta.* Helsinki: Gaudeamus, 139-157.

- Aula-Matila, Arja 2000. Tietotekniikka ikäihmisen elämäkokonaisuudessa. ”Mitä sinä, vanha ihminen, tommosella teet?”. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto: sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. (Myös monisteenä Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Ikäihmisten yliopisto.)
- Baars, Jan 1998. Aika, gerontologia ja vanheneminen. *Gerontologia* 12(2), 72-81.
- Baldi, Renee A. 1997. Training older adults to use the computer: issues related to the workplace, attitudes and training. *Educational Gerontology* 23(5), 453-465.
- Baltes, Margret M. & Carstensen, Laura L. 1996. The process of successful aging. *Ageing and Society* 16(4), 397-422.
- Baltes, Margret M. & Lang, Frieder R. 1997. Everyday functioning and successful aging: the impact of resources. *Psychology and Aging* 12(3), 433-443.
- Bengtson, Vern, Burgess, Elisabeth O, Parrott, Tonya M. & Mabry, J. Beth 2002. Ingenting är mer praktiskt användbart än en god teori. Teoksessa Lars Andersson (toim.) *Socialgerontologi*. Lund: Studentlitteratur, 17-43.
- Bijker, Wiebe E. & Law, John 1992. General introduction. Teoksessa Bijker, Wiebe E. & Law, John (toim.) *Shaping technology/building society*. Studies in sociotechnical change. Cambridge (Massachusetts) & London: MIT Press, 1-16.
- Bitit ja pedagogiikka. Tieto- ja viestintäteknikka opetuksessa ja oppimisessa 1998. Toim. Matti Sinko & Erno Lehtinen. Jyväskylä: Atena.
- Blaikie, Andrew 1999a. Ageing and popular culture. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaikie, Andrew 1999b. Can there be a cultural sociology of ageing? *Education and Ageing* 14(2), 127-139.
- Blom, Raimo, Melin, Harri & Pyöriä, Pasi 2001. Tietotyö ja työelämän muutos. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Blom, Raimo & Melin, Harri 2002. Luokat ja työmarkkinat 2000-luvun alussa. Teoksessa Timo Piirainen & Juho Saari (toim.) *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö?* Helsinki: Gaudeamus, 43-59.
- Bourdieu, Pierre 1977. Outline of a theory of practise. Käännös Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre 1984. Distinction. A social critique of the judgement of the taste. Käännös Richard Nice. London, Melbourne & Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre 1985. The social space and the genesis of groups. *Social Science Information* 24(2), 195-220
- Bourdieu, Pierre 1986. The forms of capital. Teoksessa John G. Richardson (toim.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood, 241-258.
- Bourdieu, Pierre 1987. Sosiologian kysymyksiä. Suom. J.P. Roos. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre 1989. Social space and symbolic power. *Sociological Theory* 7(1), 14-25.
- Bourdieu, Pierre 1998. Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia. Suom. Mika Siimes. Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc 1995. Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta. Suomenkielisen laitoksen toimittaneet M'hammed Sabour & Mikko A. Salo. Suom. työryhmä. Joensuu: Joensuu University Press.
- Bourdieu, Pierre & laaja tutkijajoukko 1999. The weight of the world. Social suffering in contemporary society. Stanford (California): Stanford University Press.

- Bowling, Ann 1993. The concepts of successful and positive aging. *Family Practise* 10(4), 449-453.
- Byrne, David 1999. *Social exclusion*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.
- Callon, Michel 1991. *Techno-economic networks and irreversibility*. Teoksessa John Law (toim.) *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. London & New York: Routledge, 132-161.
- Campbell, Penny, Dries, Josephine & Gilligan, Rosemarie 1999a. The older generation and the European information society: access to the information society. Second project report: Inclusion of the older people in the information society: policies and initiatives in Europe at EU and national level and in the USA. A joint research project of the European Institute for the Media, Düsseldorf, and the Netherlands Platform Older People and Europe, Utrecht. Internetissä <http://www.npoe.nl/>, viitattu 12.3.2002.
- Campbell, Penny, Dries, Josephine & Gilligan, Rosemarie 1999b. The older generation and the European information society: access to the information society. Final project report: Recommendations for policy makers, NGOs and industry. A joint research project of the European Institute for the Media, Düsseldorf, and the Netherlands Platform Older People and Europe, Utrecht. Internetissä <http://www.npoe.nl/>, viitattu 12.3.2002.
- Castells, Manuel 1998. *End of millennium. The information age: Economy, society and culture*. Vol III. Malden, USA & Oxford, UK: Blackwell.
- Charness, Neil, Schumann, Cynthia, E. & Boritz, Gayla M. 1992. Training older adults in word processing: Effects of age, training technique, and computer anxiety. *Informational Journal of Technology and Aging* 5(1), 79-106.
- Cicero, Marcus Tullius 2000. Vanhuudesta. 3. painos (alkuperäisteos n. 44 eKr.). Hämeenlinna: Karisto.
- Conrad, Christoph 1992. Old age in the modern and postmodern western world. Teoksessa Thomas R. Cole, David D. Van Tassel & Robert Kastenbaum (toim.) *Handbook of the humanities and aging*. New York: Springer, 62-93.
- Cronberg, Tarja 1999. Pohjois-Karjala tietoyhteiskuntaan: alueelliset toimijaverkot ja syrjäytymättömyyden rakentuminen. Teoksessa Marja Vehviläinen & Päivi Eriksson (toim.) *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnot*. Jyväskylä: SoPhi, 215-230.
- Cronberg, Tarja 2001. Tietoyhteiskunta kaikille! Tietoyhteiskunnan kolme käskyä. Teoksessa Johanna Uotinen, Sari Tuuva, Marja Vehviläinen & Seppo Knuutila (toim.) *Verkkojen kokijat. Paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä. Kultaneito IV*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 27-35.
- Czaja, Sara J. & Sharit, Joseph 1998. Age differences in attitudes toward computers. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 53B(5), 239-340.
- Dorfman, Rachelle A. & Walsh, Kathleen E. 1996. Theoretical dimensions of successful aging. *Journal of Aging and Identity* 1(3), 165-176.
- Echt, Katharina V, Morrell, Roger W. & Park, Denice C. 1998. Effects of age and training formats on basic computer skill acquisition in older adults. *Educational Gerontology* 24(1), 3-25.
- Ekerdt, David J. 1986. The busy ethic: moral continuity between work and retirement. *Gerontologist* 26(3), 239-244.
- Ellegård, Kajsa & Jerndal, Randi 1999. IT in women's control. Teoksessa MariAnne Karlsson & Britt Östlund (toim.) *Users in Action. Stories of users and telematics in everyday life*. KFB-Rapport 8. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen, 27-50.

- Eriksson, Päivi, Oksanen-Säreä, Katja & Pantzar, Mika 1998. Just a tool. Metaphors of personal computers in advertising texts. *Julkaisu* 13. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Featherstone, Mike & Hepworth, Mike 1990. Images of ageing. Teoksessa John Bond & Peter Coleman (toim.) *Ageing in society. An introduction to social gerontology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 250-275.
- Fisher, Bradley J. 1992. Successful aging and life satisfaction: a pilot study for conceptual clarification. *Journal of Aging Studies* 6(2), 191-202.
- Foucault, Michel 1980. Tarkkailla ja rangaista. Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Fozard, James L, Rietsema, Jan, Bouma, Herman & Graafmans, J.A.M. 2000. Gerontechnology: Creating enabling environments for the challenges and opportunities of aging. *Educational Gerontology* 26(4), 331-344.
- Furlong, Mary S. 1989a. Crafting an electronic community: the SeniorNet story. *Journal of Communication* 39(3), 145-153.
- Furlong, Mary S. 1989b. An electronic community for older adults: the SeniorNet Network. *International Journal of Technology and Aging* 2(2), 125-134.
- Furlong, Mary 1997. Creating online community for older adults. A ten year perspective. *Generations* 21(3), 33-36.
- Furlong, Mary & Lipson, Stefan B. 2000. Varttuneen käyttäjän tietokoneopas. Suom. V. Segerholm. Helsinki: Microsoft Press, IT Press, Edita.
- Galtung, Johan 1990. Cultural violence. *Journal of Peace Research* 27(3), 291-305.
- Gehrke, Barbara 2000. Silver Surfers: Senioren und Seniorinnen in der Informationsgesellschaft. Vortrag gehalten am 3. Mai 2000 auf der Europäischen Konferenz für Verkehrssicherheit in Köln. Internetissä <http://www.ecmc.de/> (aktuell → archiv 2000), viitattu 12.3.2002.
- Giele, Janet 1998. Innovation in the typical life course. Teoksessa Janet Z. Giele & Glen H. Elder Jr. (toim.) *Methods of life course research. Qualitative and quantitative approaches*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 231-263.
- Gilligan, Rosemarie with Campbell, Penny, Dries, Josephine & Obermeier, Nina 1998. The older generation and the European information society: access to the information society. First project report: The current barriers for older people in accessing the information society. A joint research project of the European Institute for the Media, Düsseldorf, and the Netherlands Platform Older People and Europe, Utrecht. Internetissä <http://www.npoe.nl/>, viitattu 12.3.2002.
- Glantz, David 1997. Seniors and cyberspace: some critical reflections on computers and older persons. *Education and Ageing* 12(1-2), 69-81.
- Granfelt, Riitta 1998. Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hacker, Sally 1990. "Doing it the hard way". Investigations of gender and technology. Toim. Dorothy E. Smith & Susan M. Turner. London, Sydney, Wellington: Unwin Hyman.
- Hall, Stuart 1999. Identiteetti. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.
- Heikkinen, Eino 2002. Sairauksista toimintakykyyn. Teoksessa Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.) *Vanhuuden voimavarat*. Helsinki: Tammi, 13-33.
- Heikkinen, Minna 1998. Nuorten selviytyminen ja syrjäytyminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa Tapio Varis (toim.) *Avautuminen tietoyhteiskuntaan. Yliopistojen välinen Studia Generalia -luentosarja* 6.11.1997-2.4.1998. *Julkaisusarja A1*. Tampereen yliopisto: täydennyskoulutuskeskus, 45-54.

- Heinoja, Marcus 2000. Ikääntymisdiskurssi Ilta-Sanomissa. Gerontologian ja kansanterveystieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: terveystieteen laitos.
- Heiskala, Risto 1996. Kohti keinotekoista yhteiskuntaa. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskanen, Tuula 1999. Informaatioyhteiskunnasta oppimisyhteiskunnaksi? Työelämän näkökulma keskusteluun. Teoksessa Anneli Eteläpelto & Päivi Tynjälä (toim.) Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulma. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY, 25-47.
- Helin, Satu 1999. Iäkkäiden henkilöiden toimintakyvyn heikkeneminen ja sen kompensatioprosessi. Jyväskylän yliopisto: Studies in sport, physical education and health 71.
- Helne, Tuula 2002. Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- Hirsjärvi, Elina 2003. Ikä Newsweekin teknologiamainoksissa. Gerontologia 17(1), 31-36.
- Hirvi, Heli-Riikka 2001. Senioritutoreiden motiiveja ja kokemuksia tutorina toimimisesta. Aikuiskasvatuksen proseminaari-työ. Jyväskylän yliopisto: kasvatustieteen laitos. Internetissä <http://www.cec.jyu.fi/geronet/tutkimus>, viitattu 28.9.2002.
- Hjelt, Annaliisa 1992. Vanhuus sanomalehdistön kuvaamana. Kansanterveystieteellinen ja sosiaaligerontologinen näkökulma. Kansanterveystieteen lisensiaattitutkielma. Jyväskylän yliopisto: terveystieteen laitos.
- Hohenthal-Antin, Leonie 2001. Luvan ottaminen – ikäihmisen teatterin tekijöinä. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä studies in education, psychology and social research 191.
- Hoikkala, Tommi 1999. Suuret ikäluokat ja työ. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 295-426.
- Hollis-Sawyer, Lisa A. & Sterns, Harvey L. 1999. A novel goal-oriented approach for training older adult computer novices: beyond the effects of individual difference factors. Educational Gerontology 25(7), 661-684.
- Hutchison, Douglas, Eastman, Caroline & Tirrito, Terry 1997. Designing user interfaces for older adults. Educational Gerontology 23(6), 497-513.
- Hyvönen, Pirkko 2002. Tietoverkot ikääntyneen oppijan voimaantumisprosessissa. Kasvatustieteen/aikuiskasvatuksen pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto: kasvatustieteiden tiedekunta.
- Ikääntyvien yliopistotoiminnan... 2003. Ikääntyvien yliopistotoiminnan valtakunnallinen strategia 2003–2010. Moniste. Ikääntyvien yliopistotoiminnan valtakunnallinen neuvottelukunta.
- Ilmonen, Kaj 1998. Uudet ja vanhat yhteiskunnalliset liikkeet. Teoksessa Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.) Uudet ja vanhat liikkeet. Tampere: Vastapaino, 15-42.
- Isin, Engin F. & Wood, Patricia K. 1999. Citizenship and identity. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage.
- Isomäki, Hannakaisa 1999. Ontot tarinat: tietojärjestelmäammattilaisten ihmiskäsityksiä. Teoksessa Päivi Eriksson & Marja Vehviläinen (toim.) Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä: SoPhi, 99-111.
- Isomäki, Hannakaisa, Pyykkönen, Kirsi & Sankari, Anne 2003. Ikääntyneet ja tietotekniikan käytettävyys. Gerontologia 17(3), 149-154.
- Jakobi, Patricia 1999. Using the world wide web as a teaching tool: analyzing images of aging and the visual needs of an aging society. Educational Gerontology 25(6), 581-593.
- James, David T. D., Gibson, Faith, McAuley, Gerry & McAuley, Jacqueline 1996. Introducing older learners to information technology through life history writing. International Journal of Lifelong Education 15(1), 50-58.

- Jay, Gina M. & Willis, Sherry L. 1992. Influence of direct computer experience on older adults' attitudes toward computers. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 47(4), 250-257.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1999. Diskurssianalyysi liikkeessä, Vastapaino: Tampere.
- Jokinen, Pirjo 2002. Mummu@mummula.net – tietotekniikka isovanhempia ja lastenlapsia yhdistävänä tekijänä. *Gerontologia* 16(4), 206-211.
- Jolanki, Outi, Jylhä, Marja & Hervonen, Antti 2000. Old age as a choice and as a necessity. Two interpretative repertoires. *Journal of Aging Studies* 14(4), 359-372.
- Jones, Brett D. & Bayen, Ute J. 1998. Teaching older adults to use computers: recommendations based on cognitive aging research. *Educational Gerontology* 24(7), 675-689.
- Julkunen, Raija 2003. Kuusikymmentä ja työssä. Jyväskylä: SoPhi.
- Jylhä, Marja 2000. Onnistunut vanheneminen ja vanhuuden muuttuvat mielikuvat. *Gerontologia* 14(1), 43-46.
- Jyrkämä, Jyrki 1995a. ”Rauhaisesti alas illan lepoon”? Tutkimus vanhuuden sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. Tampereen yliopisto: Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 449.
- Jyrkämä, Jyrki 1995b. Sosiaalinen vanheneminen, Anthony Giddens ja toimintakäytännöt. *Gerontologia* 9(4), 241-251.
- Jyrkämä, Jyrki 2001. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 267-323.
- Jyrkämä, Jyrki 2003. Ikääntyminen, toimintakyky ja toimintatilanteet. Teoksessa Marjatta Marin & Sinikka Hakonen (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 94-103
- Jääntti, Markus 2002. Sosiaalinen liikkuvuus ja yhteiskunnalliset jaot. Teoksessa Timo Piirainen & Juho Saari (toim.) Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö? Helsinki: Gaudeamus, 204- 221.
- Kaakinen, Juha & Törmä, Sinikka 1999. Esiselvitys geronteknologiasta – Ikääntyvä väestö ja teknologian mahdollisuudet. Tulevaisuusvaliokunnan teknologiajaosto, teknologian arviointeja 5. Helsinki: Eduskunnan kanslian julkaisu 2.
- Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo 1999. Johdanto. Teoksessa Ilka Kangas & Pirjo Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 7-24.
- Karisto, Antti (toim.) 2000. Suomalaiselämää Espanjassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karisto, Antti 2002. Kolmannen iän käsitteestä ja käytöstä. *Gerontologia* 16(3), 138-142.
- Karlsson, MariAnne & Östlund, Britt 1999a. Reflections on similarities, differences, and knowledge gained. Teoksessa MariAnne Karlsson & Britt Östlund (toim.) Users in Action. Stories of users and telematics in everyday life. KFB-Rapport 1999: 8. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen, 181-191.
- Karlsson, MariAnne & Östlund, Britt 1999b. (toim.) Users in Action. Stories of users and telematics in everyday life. KFB-Rapport 1999:8. Stockholm: Kommunikationsforskningsberedningen.
- Karvonen, Erkki 2000. Eläimkö tieto- vai informaatioyhteiskunnassa? Teoksessa Matti Vuorensyrjä & Reijo Savolainen (toim.) Tieto ja tietoyhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 81-108.
- Katz, Stephen 1999. Old age as a lifestyle in an active society. Doreen B. Townsend Center Occasional papers series. Berkeley: University of California.

- Katz, Stephen 2000. Busy bodies. Activity, aging, and the management of everyday life. *Journal of Aging Studies* 14(2), 135-152.
- Kauppila, Juha 1996. Koulutus elämänkulun rakentajana. Teoksessa Ari Antikainen & Hannu Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria, Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 45-108.
- Kelley, Catherine L. & Charness, Neil 1995. Issues in training older adults to use computers. *Behaviour & Information* 14(2), 107-120.
- Kiuru, Kaarina & Ronkainen, Tuuli 1991. Ikääntyvät opiskelijoina mikrotietokonekursilla. Psykologian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: psykologian laitos.
- Koivisto, Jaana 1998. ET-lehden vanhus. Sisällönanalyysi ET-lehden ikääntyviä koskevista artikkeleista vuosilta 1974 ja 1994. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Koskela, Hille 1999. Fear, control & space. Geographies of gender, fear of violence and video surveillance. Helsingin yliopisto: maantieteen laitoksen julkaisuja A137.
- Koskinen, Simo, Aalto, Leena, Hakonen, Sinikka & Päivärinta, Eeva 1998. Vanhustyö. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.
- Kostiainen, Anne 1985. Vanhan ihmisen ihmiskuva. Tutkimus vanhuskuvasta kahdessa kotimaisessa laajalevikkisessä yleisaikakauslehdessä. Aikuiskasvatuksen syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto: kasvatustieteen laitos.
- Kubeck, Jean E, Miller-Albrecht, Sally A. & Murphy, Martin D. 1999. Finding information on the World Wide Web: Exploring older adults' exploration. *Educational Gerontology* 25(2), 167-183.
- Könni, Pirjo 2001. Vartti verkossa – ikääntyneet tietotekniikkaa oppimassa. Etnografinen tutkimus Kemi-Tornion ammattikorkeakoulussa järjestetystä ikääntyneiden tietotekniikan peruskursista. Aikuiskasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteiden tiedekunta: Lapin yliopisto.
- Lahelma, Eero 1998. Ikääntyminen, sosiaalinen rakenne ja terveys. Teoksessa Ossi Rahkonen & Eero Lahelma (toim.) *Elämäkaari ja terveys*. Helsinki: Gaudeamus, 202-222.
- Laine, Kaarlo 2000. Koulukuvia. Koulu nuorten kokemistilana. Jyväskylä: SoPhi.
- Laitinen, Arja (toim.) 1998. Kolmannen iän yliopistot Suomessa – elämäkokemuksesta tietoon ja oppimiseen. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylän Ikääntyvien yliopiston tutkielmat 1.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lallukka, Kirsi 2003. Lapsuusikä ja ikä lapsuudessa. Tutkimus 6–12-vuotiaiden sosiokulttuurisesta ikätiedosta. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä studies in education, psychology and social research.
- Laslett, Peter 1987. *A Fresh Map of life. The emergence of the third age*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Latour, Bruno 1991. Technology is society made durable. Teoksessa John Law (toim.) *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. London & New York: Routledge, 103-131.
- Law, John 1991. Power, discretion and strategy. Teoksessa John Law (toim.) *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. London & New York: Routledge, 165-191.
- Lawhon, Tommie, Ennis, Demetria & Lawhon, David C. 1996. Senior adults and computers in the 1990's. *Educational Gerontology* 22(2), 193-201.

- Laws, Glenda 1997. Spatiality and age relations. Teoksessa Anne Jamieson, Sarah Harper & Christina Victor (toim.) *Critical approaches to ageing and later life*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 90-101.
- Lehtinen, Anja-Riitta 2000. Lasten kesken. Lapset toimijoina päiväkodissa. Jyväskylä: SoPhi.
- Lehtinen, Ville 2000. Mielenterveyttä ikä kaikki. Teoksessa Eino Heikkinen & Jouni Tuomi (toim.) *Suomalainen elämänkulku*. Helsinki: Tammi, 235-253.
- Lehtimäki, Hanna 1999. Verkostopuhe alueellisen tulevaisuuden toimintatiloja tukemassa. Teoksessa Marja Vehviläinen & Päivi Eriksson (toim.) *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat*. Jyväskylä: SoPhi, 53-73.
- Lehtonen, Jaakko 1998. Tietoyhteiskunta ja kommunikatiivinen kompetenssi. Teoksessa Tapio Varis (toim.) *Avautuminen tietoyhteiskuntaan. Yliopistojen välinen Studia Generalia -luentosarja 6.11.1997–2.4.1998. Julkaisusarja A1/1998*. Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 58-68.
- Lehtonen, Mikko 1996. Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.
- Leigh Star, Susan 1991. Power, technologies and the phenomenology of conventions: on being allergic to onions. Teoksessa John Law (toim.) *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. London & New York: Routledge, 26-56.
- Leinonen, Anu & Rantamaa, Paula 2001. Ikääntyvät ET-lehden mainoksissa – ikääntymisen kulttuurisista esitystavoista. *Gerontologia* 15(1), 3-14.
- Leinonen, Anu 2003. Vanhusneuvoston funktiot. Esitelmä Ikääntyminen, hyvinvointi ja teknologia -tutkijakoulussa 25.–27.8.2003.
- Leskinen, Jaakko 2000. Michel Callon ja sosiologian materialisointi. Teoksessa Tarmo Lemola (toim.) *Näkökulmia teknologiaan*. Helsinki: Gaudeamus, 176-192.
- Lieshout, Marc van, Weijers, Thea & Rijsselt, René van 1997. Growing old in an information society. Teoksessa *Proceedings of the IFIP working group 9.2/9.5 working conference on 'Culture and democracy revisited in the global information society'*. Korfu 8.–10.5.1997.
- Linnakylä, Pirjo, Malin, Antero, Blomqvist, Irja & Sulkunen, Sari 2000. Lukutaito työssä ja arjessa. Aikuisten kansainvälinen lukutaitotutkimus Suomessa. Jyväskylä: Opetusministeriö, Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, Tilastokeskus ja Opetushallitus.
- Lister, Ruth 1997. *Citizenship. Feminist perspectives*. Houndmills, Basingstoke & London: Macmillan.
- Littlewood, Paul & Herkommer, Sebastian 1999. Identifying social exclusion. Some Problems of meaning. Teoksessa Paul Littlewood with Ignace Glorieux, Sebastian Herkommer & Ingrid Jönsson (toim.) *Social exclusion in Europe. Problems and paradigms*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore & Sydney: Ashgate, 1-22.
- Lumme-Sandt, Kirsi 2002. Ikäihmiset ja lääkkeiden käytön moninaiset maailmat. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis.
- Lyon, David 1988. *The information society. Issues and illusions*. Cambridge: Polity.
- Mannheim, Karl 1928/1997. The problem of generations. Teoksessa Melissa A. Hardy (toim.) *Studying ageing and social change. Conceptual and methodological issues*. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, 22-65.
- Marcuse, Herbert 1941/1998. Some social implications of modern technology. Teoksessa Douglas Kellner (toim.) *Technology, war and fascism. Collected papers of Herbert Marcuse. Vol 1*. London & New York: Routledge, 41-65.

- Marin, Marjatta 2000. Vanhusten sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma hyvän vanhenemisen ehtoina. *Gerontologia* 14(1), 37-42.
- Marin, Marjatta 2001a. Successful ageing – dependent on cultural and social capital? Reflections from Finland. *Indian Journal of Gerontology* 15(1&2), 145-159.
- Marin, Marjatta 2001b. Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 17-48.
- Marin, Marjatta 2002. Yhteiskunta ja hyvä vanheneminen: lähestymistapoja hyvän vanhenemisen yhteiskunnallisiin ehtoihin. Teoksessa Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.) Vanhuuden voimavarat. Helsinki: Tammi, 89-117.
- Mason, Jennifer 1996. Qualitative researching. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Massey, Doreen 1994. Space, place and gender. Cambridge: Polity.
- Matikainen, Anja, Nieminen, Sirpa & Vilhunen, Leena 2003. Raportti nettikahvilasta. *Gerontologia* 17(1), 30-31.
- McNeely, Elizabeth 1991. Computer-assisted instruction and the older-adult learner. *Educational Gerontology* 17(3), 229-237.
- Minkkinen, Virpi, Pääkkönen, Hannu & Liikkanen, Mirja 2001. Kulttuuri- ja liikuntaharrastukset 1991 ja 1999. Kulttuuri ja viestintä 2001: 5. Helsinki: Tilastokeskus.
- Mollenkopf, Heidrun 1996. Social integration of elderly people in industrialised societies: an introduction. Teoksessa Heidrun Mollenkopf (toim.) Elderly people in industrialised societies. Social integration in old age by or despite technology? Berlin: Edition Sigma, 13-22.
- Morris, Morgan J. 1994. Computer training needs of older adults. *Educational Gerontology* 20(6)1994, 541-555.
- Moxnes, Paul 1991. Vardagens ångest hos individen, gruppen, organisationen. Käännös Monica Johansson. Stockholm: Natur och kultur.
- Muhonen, Reetta 2002a. Ikä, lukutaito ja kulttuuripääoma. Tutkielma informaatioyhteiskunnan tasa-arvosta. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Muhonen, Reetta 2002b. Näkökulmia Ikääntyvien yliopistotoiminnan perusteluihin ja anteihin. Esitelmä Korkeakoulututkimuksen symposiumissa Jyväskylässä 29.8.2002.
- Murphy, Raymond 1984. The structure of closure. A critique and development of the theories of Weber, Collins and Parkin. *British Journal of Sociology*, 35(4), 547-567.
- Murphy, Raymond 1988. Social closure. The theory of monopolization and exclusion. Oxford: Clarendon.
- Mäensivu, Vesa 2002. Ikääntyvien viestintävalmiudet ja digitaalinen epätasa-arvo. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 71. Helsinki: Kela.
- Mäkelä, Jukka 1996. Menneisyyden nykyisyys. Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tuolla puolen. *Acta Universitatis Lapponiensis* 13. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Mäki, Outi, Topo, Päivi, Rauhala, Marjo & Jylhä, Marja 2000. Teknologia dementiahoidossa. Eettinen näkökulma päätöksentekoon. Oppaita 37. Helsinki: Stakes.
- Niemelä, Pauli 2000a. Turvallisuuden käsite ja tarkastelukehikko. Teoksessa Pauli Niemelä & Anja Riitta Lahikainen (toim.) Inhimillinen turvallisuus. Tampere: Vastapaino, 21-37.
- Niemelä, Pauli 2000b. Suomalaisen väestön turvattomuusprofiili. Teoksessa Pauli Niemelä & Anja Riitta Lahikainen (toim.) Inhimillinen turvallisuus. Tampere: Vastapaino, 347-376.

- Niiniluoto, Ilkka 1996. Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsiteanalyysi. 5. täydennetty painos. Helsinki: Hallinnon kehittämiskeskus, Edita.
- Niiniluoto, Ilkka 2000. Tekniikan filosofia. Teoksessa Tarmo Lemola (toim.) Näkökulmia teknologiaan. Helsinki: Gaudeamus, 16-35.
- Nikander, Pirjo 1999. Ikääntyvä yhteiskunta ja tulevaisuuden ikääntyvä nainen. Teoksessa Ilka Kangas & Pirjo Nikander (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 211-228.
- Nikander, Pirjo 2000. "Old" versus "little girl". A discursive approach to age categorization and morality. *Journal of Aging Studies* 14(4), 335-358.
- Nurmela, Juha 1997. Suomalaiset ja uusi tietotekniikka. Suomalaiset ja tuleva tietoyhteiskunta -hanke, raportti 1. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nurmela, Juha 1998. Valikoiko uusi tieto- ja viestintätekniiikka käyttäjänsä? Suomalaiset ja tuleva tietoyhteiskunta -hanke, raportti 2. Katsauksia 1. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nurmela, Juha 2001. Kolme vuotta tietoyhteiskunnassa. Pitkittäistutkimus uuden tieto- ja viestintätekniiikan käytöstä. Katsauksia 2. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nurmela, Juha, Heinonen, Risto, Ollila, Pauli & Virtanen, Vesa 2000. Mobile phones and computers as parts of everyday life in Finland. Phase II of the project "The Finns and the Future Information Society", report 1. Reviews 5. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nurmela, Juha & Parjo, Lea 2003. Verkko ei vedä kaikkia. Tietoaika, lokakuu.
- Nyqvist, Fredrica 2002a. Social capital, well-being and successful ageing among the elderly in Finland. *Rusel papers, Civic Series 6/2002: New studies on social capital*.
- Nyqvist, Fredrica 2002b. Social network as one component of social capital; health research as an example. Paper prepared for the XI Nordic Social Policy Research Meeting. Working group 2: Social networks, social trust and social capital. Hanasaari 22-24.8.2002.
- Oittinen, Riitta 1991. Kansainvälisestä vanhuuden historian tutkimuksesta. Teoksessa Riitta Oittinen & Kari Pitkänen (toim.) Kunnanvivaaisesta harmaaksi pantteriksi. Tutkimuksia suomalaisen vanhuuden historiasta. Talous- ja sosiaalishistoriallisia tutkimuksia 1. Helsingin yliopisto: talous- ja sosiaalishistorian laitos, 21-39.
- Oksman, Virpi 1999. "Että ei niinku tykkää ollenkaan tietokoneista... on vähän niinku outsider". Tyttöjen tulkintoja tietotekniikasta. Teoksessa Marja Vehviläinen & Päivi Eriksson (toim.) Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat. Jyväskylä: SoPhi, 173-186.
- Oksman, Virpi 2003. "Kyl jo kolmivuotiasikin osaa tietokoneella tehdä". Lapset arjen kulttuurisissa teknologiadiskursseissa. Teoksessa Sanna Talja & Sari Tuuva (toim.) Tietotekniikkasuhteet. Kulttuurinen näkökulma. Tietolipas 196. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 56-72.
- Oksman, Virpi & Rautiainen, Pirjo 2001. "Tää on mun elämäkapula". Matkaviestintä lasten ja nuorten arjessa. *Hyvinvointikatsaus* nro 3, 24-28.
- Olofsson, Maud & Skidén, Ulla 2001. Ny undersökning om användningen av datorer och Internet: "Äldre stängs ute från IT-satsningen". *Debatt, Dagens Nyheter* 11.10.2001. Selvitystä raportoitu myös internetissä: <http://www.seniornet.se/contents/download/gallup.pdf>, viitattu 3.7.2003.
- OPM 1999. Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000-2004. Hankesuunnitelmat. Helsinki: Opetusministeriö.
- OPM 2003. Koulutus ja tutkimus vuosina 2003-2008. Kehittämissuunnitelma. Opetusministeriö, koulutus- ja tiedepolitiikan osasto 22.8.2003.
- Painter, Joe 2000. Pierre Bourdieu. Teoksessa Mike Crang & Nigel Thrift (toim.) *Thinking space*. London & New York: Routledge, 239-259.

- Paju, Petri 2002. Ensimmäinen suomalainen tietokone ESKO ja 1950-luvun suunnitelma kansallisesta laskentakeskuksesta. Kulttuurihistorian lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto: historian laitos.
- Pantzar, Mika 1996. Kuinka teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen. Helsinki: Tammi.
- Pantzar, Mika 2000a. Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä. Helsinki: Otava.
- Pantzar, Mika 2000b. Tuotegenetiikkaa ja tavaraekologiaa. Kohti tavaramaailman orgaanista kuvaa. Teoksessa Tarmo Lemola (toim.) Näkökulmia teknologiaan. Helsinki: Gaudeamus, 109-127.
- Phillipson, Chris 1998. Reconstructing old age. New agendas in social theory and practise. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Phillipson, Chris & Biggs, Simon 1999. Population ageing: critical gerontology and the sociological tradition. *Education and Ageing* 14(2), 159-170.
- Pitkänen, Anja 1995. Opiskelijat ikäihmisten yliopistossa. *Gerontologia* 9(4), 283-287
- Pitkänen, Kari 1991. Johdanto. Teoksessa Riitta Oittinen & Kari Pitkänen (toim.) Kunnanvaivaisesta harmaaksi pantteriksi. Tutkimuksia suomalaisen vanhuuden historiasta. Talous- ja sosiaalishistoriallisia tutkimuksia 1. Helsingin yliopisto: talous- ja sosiaalishistorian laitos, 7-20.
- Pohjola, Matti 1999. Teollistumisen ja hyvinvointivaltion jälkeen syntyvä tietoyhteiskunta on kolmas kansallinen hanke. *Suomen Kuvalehti* 27.8.1999.
- Pohjolainen, Pertti 1998. Näkökulmia ikäsortoon. Teoksessa Tuire Parviainen (toim.) Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön. Helsinki: Kirjayhtymä, 134-152.
- Pohlsmidt, Monika 2001. Ältere Menschen neue Medien. Anschluss an die Zukunft? Vortrag auf der 49. Fachkonferenz der Staatlichen Büchereistellen der Bundesrepublik Deutschland am 19.09.2001 in Saarbrücken. Internetissä <http://www.ecmc.de> (→ publikationen), viitattu 12.3.2002.
- Promise... 1998. The promise of the information society. Good practice in using the information society for the benefit of older people and disabled people. Helsinki: Stakes.
- Pyöriä, Pasi 2003. Eriarvoinen tietoyhteiskunta. Teoksessa Harri Melin & Jouko Nikula (toim.) Yhteiskunnallinen muutos. Tampere: Vastapaino, 193-205.
- Rahkonen, Keijo 1996. Utopiat ja antiutopiat. Kirjoituksia vuosituuhannen päättyessä. Helsinki: Gaudeamus.
- Rahkonen, Keijo 2000. Tekno-utopiat, teknokritiikki, teknorealismi. Teoksessa Tarmo Lemola (toim.) Näkökulmia teknologiaan. Helsinki: Gaudeamus, 36-61.
- Rantamaa, Paula 1995. ”Hän eli vanhaksi, mutta kuoli nuorena”. Puhetta iästä, vanhenemisestä ja aktiivisuudesta. Lisensiaattityö. Jyväskylän yliopisto: sosiologian laitos.
- Rantamaa, Paula 1997. Age-less consumption? Paper for the European Sociological Association Conference, University of Essex, August 27-30.
- Rantamaa, Paula 2001a. Ikä ja sen merkitykset. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 49-95.
- Rantamaa, Paula 2001b. Youth is everywhere, old age is nowhere – fact or myth? The meanings of age and ageing and the positions of older people in consumer society: some examples from the world of advertising. Paper for the European Sociological Association Conference, Helsinki 30.7.2001.
- Rauhala-Hayes, Marjo, Topo, Päivi & Salminen, Anna-Liisa 1998. Kohti esteetöntä tietoyhteiskuntaa. *Sitra* 172, Helsinki.

- Relander, Jukka 2000. Kultainen nuoruus. Vuosituhannen vaihteen väkinäisen viriili joukkofantasia. Teoksessa Tommi Hoikkala & J.P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus, 281-303.
- Rijsselt van, René & Weijers, Thea 1997. The elderly citizen in an information society: inclusion or exclusion? Esitelmä (ei seminaarin nimeä), Amsterdam 10.8.1997.
- Ronkainen, Suvi 1999. Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Roos, J.P. 1987. Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Routasalo, Pirkko & Pitkälä, Kaisu 2003. Ikääntyvien yksinäisyys – miten sitä on tutkittu gerontologiassa. Gerontologia 17(1), 23-29.
- Ruoppila, Isto 1986. Aging and technological development. Teoksessa Jan-Erik Ruth (toim.) Livsstil, livslopp och åldrande. Rapport från ett nordiskt forskarsymposium, Kuntokallio, Finland. Åbo Akademi: Dokumentation från pedagogiska fakulteten, institutionen för värdvetenskap, 117-140.
- Ruoppila, Isto 2002. Psykkisen toimintakyvyn tukeminen. Teoksessa Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.) Vanhuuden voimavarat. Helsinki: Tammi, 119-150.
- Saarela-Kinnunen, Maria & Eskola, Jari 2001. Tapaus ja tutkimus = tapaustutkimus? Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: vinkkejä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-kustannus, 158-169.
- Saarenheimo, Marja 2002. Juhlaa ja arkea. Pääkirjoitus. Gerontologia 16(3), 107-108.
- Sackmann, Reinhold 1996. Generations, inter-cohort differentiation and technological change. Teoksessa Heidrun Mollenkopf (toim.) Elderly people in industrialised societies. Social integration in old age by or despite technology? Berlin: Edition Sigma.
- Sallila, Pekka 2000. Johdanto: Ikääntyminen aikuiskoulutuksen haasteena. Teoksessa Pekka Sallila (toim.) Oppiminen ja ikääntyminen. Aikuiskasvatuksen 41. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 7-17.
- Salmi, Hannu 1996. ”Atoompommilla kuuhun!” Tekniikan mentaalihistoriaa. Helsinki: Edita.
- Sanaksenaho, Sanna 2002. Kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma Suomessa. Ryhmittelyanalyttinen näkökulma. Teoksessa Kaj Ilmonen, Anne Kovalainen & Martti Siisiäinen (toim.) Lama ja luottamus. Forskningsrapporter 55. Helsinki: Svenska handelshögskolan, 148-164.
- Sankari, Anne 2001. Age, generation and older IT users. Esitelmä, 3rd International symposium on cultural gerontology, Visby, Sweden 9.–12.6.2001.
- Sankari, Anne 2002. Cultural inclusion? Older adults using personal computers. Esitelmä, Nordisk sociologkongress, Reykjavik, Island, 15.–17.8.2002.
- Sankari, Anne 2003. Tietotekniikan ihmevanhat? Teoksessa Sanna Talja & Sari Tuuva (toim.) Tietotekniikkasuhteet. Kulttuurinen näkökulma. Tietolipas 196. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 73-92.
- Sankari, Anne & Häkkinen, Anniina 2001. Kuka ehtii jonotella? Ikääntyvät, aktiivisuus ja tekniikka pankkien asiakaslehdissä 1990–2000. Kulttuurintutkimus 18(4), 15-26.
- Sankari, Anne & Tuominen, Annikki 2001. Ikäihmisiä atk-kurssilla. Gerontologia 15(2), 229-234.
- Sannikka, Ulla 2000. Seniorin tietokoneopas. Helsinki: Satku.fi.
- Saranummi, Niilo, Kivisaari, Sirkku, Särkikoski, Tuomo & Graafmans, Jan 1997. Ageing and technology. Helsinki: VTT.

- Savolainen, Reijo 2000. Internet tietoyhteiskunnan mediamaisemassa. Teoksessa Matti Vuorensyrjä & Reijo Savolainen (toim.) Tieto ja tietoyhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 137-222.
- Sawchuk, Kimberley Anne 1995. From gloom to boom. Age, identity and tarket marketing. Teoksessa Featherstone, Mike & Wernick, Andrew (toim.) Images of aging. Cultural representations of later life. London & New York: Routledge, 173-187.
- Seniorwatch 2002. Internetissä <http://www.seniorwatch.de>, viitattu 9.12.2002.
- Siisiäinen, Martti 1986. Intressit, yhdistyslaitos ja poliittisen järjestelmän vakaisuus. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä studies in education, psychology and social research 57.
- Siisiäinen, Martti 1988. Järjestöllinen pääoma: käsite ja merkitys yhdistystutkimuksessa. Hallinnon tutkimus 7(3), 154-169.
- Siisiäinen, Martti 2003. Yksi käsite, kaksi lähestymistapaa: Putnamin ja Bourdieun sosiaalinen pääoma. Sosiologia, 40(3), 204-218.
- Stehr, Nico 1994. Knowledge societies. London, Newbury Park & New Delhi: Sage.
- Stevenson, Nick 2001. Culture and citizenship: an introduction. Teoksessa Nick Stevenson (toim.) Culture and citizenship. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 1-10.
- Suhonen, Pertti 1994. Mediat, me ja ympäristö. Helsinki: Hanki ja jää.
- Suomi... 1998. Suomi: Tiedon ja osaamisen yhteiskunta. Helsinki: Valtion tiede- ja teknologianeuvosto.
- Suominen, Jaakko 1997. Uhka bittivaruudesta. Tietokonepelkojen kulttuurihistoriaa. Kulttuurintutkimus 14(4), 21-30.
- Suominen, Jaakko 2000. Sähköaivo sinuiksi, tietokone tutuksi. Tietotekniikan populaarijulkisuus Suomessa 1950-luvulta 1970-luvulle. Jyväskylän yliopisto: Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 67.
- Suominen, Jaakko 2003. Koneen kokemus. Tietoteknistyvä kulttuuri modernisoituvassa Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle. Tampere: Vastapaino.
- Suomi tietoyhteiskunnaksi 1997. Kansallisten linjausten arviointi. Koonnut Reijo Lilius. Helsinki: Sitra 159.
- Talja, Sanna 2003. Tietotekniikkaminuus – miten se rakentuu? Teoksessa Sanna Talja & Sari Tuuva (toim.) Tietotekniikkasuhteet. Kulttuurinen näkökulma. Tietolipas 196. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 13-40.
- Tapper, Helena 1998. Tietoyhteiskunta ja kansalainen. Teoksessa Rauno Seppänen (toim.) Tietoyhteiskunnan harha. Kuopio: Kustannusosakeyhtiö Puijo, 13-29.
- Tiainen, Tarja 2002. Information system specialist predispositions. University of Tampere: Department of computer and information sciences.
- Tiede ja teknologia 2000:4. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tiedolla tietoyhteiskuntaan III 2001. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tikka, Marja 1991. Pohdintoja kolmannesta iästä. Jyväskylän yliopisto: yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita nro 67.
- Toimintakertomus 2003. Toiminta lukuvuonna 2002–2003 ja opintojen sisällöt lukuvuosina 1999–2000, 2000–2001, 2001–2002. Toim. Anneli Hietaluoma & Jaana Rossi. Jyväskylän yliopisto: Ikääntyvien yliopisto.
- Toivanen, Aarni 2001. Tietotekniikka & seniori. Seniorin peruskirja. Jyväskylä: Docendo.
- Tornstam, Lars 1994. Gerotranssendessi – teoreettinen tarkastelu. Gerontologia 8(2), 75-81.
- Torres, Sandra 2001. Understanding 'successful aging': cultural and migratory perspectives. Uppsala University: Department of Sociology.

- Troyansky, David G. 1997. Historical research into ageing, old age and older people. Teoksessa Anne Jamieson, Sarah Harper & Christina Victor (toim.) *Critical approaches to ageing and later life*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 49-62.
- Tuominen, Annikki 2000. Seuramatkalla bittimaahan. Ikäihmisenä tietotekniikkaa oppimassa. Tutkimusseminaarityö. Moniste. Jyväskylän yliopisto: Ikääntyvien yliopisto.
- Tuomivaara, Seppo 2000. Vapaa-ajan ja työn tietokonesuhteet ja käyttöhalukkuusmallit. Tampereen yliopisto: Acta Universitatis Tampereensis 742.
- Turner, Bryan S. 1988. *Status*. Milton Keynes: Open University Press.
- Tuuva, Sari 2003. Tilattuja tarinoita tietotekniikan arjesta. Teoksessa Sanna Talja & Sari Tuuva (toim.) *Tietotekniikkasuhteet. Kulttuurin näkökulma*. Tietolipas 196. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 93-117.
- Tuuva, Sari & Uotinen, Johanna 1999. Tiedon valtateiltä kinttopoluille. Teoksessa Marja Vehviläinen & Päivi Eriksson (toim.) *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinat*. Jyväskylä: SoPhi, 203-214.
- Unruh, David, R. 1983. *Invisible lives. Social worlds of the aged*. Beverly Hills, London & New Delhi: Sage.
- Uotinen, Johanna, Tuuva, Sari, Vehviläinen, Marja & Knuutila, Seppo (toim.) 2001. *Verkkojen kokijat. Paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä. Kultaneito IV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura*.
- Uotinen, Virpi 1995. "Minkälainen ihminen on vanha? Ikästereotyyppiat tuttua vanhaa ihmistä koskevissa kuvauksissa". *Gerontologia* 9(3), 165-173.
- Vahtio, Eeva-Leena 2002. Rekrytointi, ikä ja ageismi. *Työpoliittinen tutkimus* 244. Helsinki: Työministeriö.
- Vaarama, Marja, Hakkarainen, Anne & Laaksonen, Seppo 1999. *Vanhusbarometri 1998. Selvityksiä 1999:3*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Vakimo, Sinikka 2001. Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntähtäyksistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vanhoja koiria... 2001. Vanhoja koiria, uusia temppejuja – ikäihmisten opintopalvelut vapaassa sivistystyössä. Vaasa: Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö. Internetissä <http://www.vsy.fi/vsop/koira.pdf>.
- Vanttaja, Markku 2002. *Koulumenestyjät. Tutkimus laudaturylioppilaiden koulutus- ja työurista*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Varja, Mervi 2000. Ikäihmisten yliopisto vuonna nollanolla. Teoksessa Pekka Sallila (toim.) *Oppiminen ja ikääntyminen. Aikuiskasvatuksen 41. vuosikirja*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 142-163.
- Vehviläinen, Marja 1996. Maailmoista ilman naisia tekniikan sukupuolieroihin. Teoksessa Merja Kinnunen & Päivi Korvajärvi (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 143-170.
- Vehviläinen, Marja 1997. *Gender, expertise and information technology*. University of Tampere: Department of computer science.
- Vehviläinen, Marja 1999. Naisten tietotekniikkaryhmä: yhteisöllisestä ja paikallisesta kansalaisuudesta. Teoksessa Marja Vehviläinen & Päivi Eriksson (toim.) *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinat*. Jyväskylä: SoPhi, 187-202.
- Vehviläinen, Marja 2001. Paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä. Teoksessa Johanna Uotinen, Sari Tuuva, Marja Vehviläinen & Seppo Knuutila (toim.) *Verkkojen kokijat. Paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä. Kultaneito IV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura*, 12-26.

- Vehviläinen, Marja & Saukkonen, Minna 1998. Kotisivuja ja tietoyhteiskuntakuvia tyttöjen ja poikien piirustuksissa. *Sosiologia* 35(4), 276-288.
- Vierumäki, Anna-Leena 2001. Ikäihmiset ajan hermolla. Tietotekniikan opiskelun motiivit, anti ja merkitys opiskeluprosessissa sekä tietotekniikan opiskeluun vaikuttavat taustatekijät viiden ikäihmisen kokemana. Aikuiskasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Kasvatustieteen laitos.
- Viherä, Marja-Liisa 1999. Ihminen tietoyhteiskunnassa. Kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppakorkeakoulu: julkaisuja, sarja A-1.
- Viherä, Marja-Liisa 2000. Digitaalisen arjen viestintä. Miksi, millä ja miten. Helsinki: Edita.
- Virilio, Paul 2000. The information bomb. Käännös Chris Turner. London & New York: Verso.
- Väestön koulutus rakenne... 2000. Väestön koulutus rakenne kunnittain 1999. Koulutus 2000:2. Helsinki: Tilastokeskus.
- Walker, Alan 1998. Speaking for themselves: the new politics of old age in Europe. *Education and Ageing* 14(1), 13-36.
- Ward, Christopher R. & Smith, Thomas 1997. Forging intergenerational communities through information technology. *Generations* 21(3), 38-43.
- Webster, Frank 1995. Theories of the information society. London: Routledge.
- Weijers, Thea & Rijsselt, René van 1997. The elderly in the information society: inclusion or exclusion? Teoksessa *The European media, technology and everyday life network (EMTEL) working paper no. 4 'Technology, cultural identity and citizenship'*. Brighton: University of Sussex.
- White, Heidi, McConnell, Eleanor, Clipp, Elizabeth, Bynum, Louise, Teague, Carmen, Navas, Luis, Craven, Sara & Halbrecht, Herbert 1999. Surfing in the net in later life. A review of the literature and pilot study of computer and quality of life. *Journal of Applied Gerontology* 18(3), 358-378.
- White, Jo & Weatherall, Ann 2000. A grounded theory analysis of older adults and information technology. *Educational Gerontology* 26(4), 371-386.
- Weymann, Ansgar & Sackmann, Reinhold 1993. Modernization and the generational structure. Technological innovations and technology-generations in East and West-Germany. Teoksessa Henk A. Becker & Piet L.J. Hermkens (toim.) *Solidarity of generations: demographic, economic and social change, and its consequences. Proceedings of a symposium April 7-8, 1993 Utrecht University, The Netherlands. Vol 2. Amsterdam: Thesis Publishers, 721-743.*
- Willis, Paul 1984. Koulunpenkiltä palkkatyöhön. Miten työväenluokan nuoret saavat työväenluokan työt? Tampere: Vastapaino.
- Yläne-McEwen, Virpi 1999. 'Young at heart': discourses of age identity in travel agency interaction. *Ageing and Society*, 19(4), 417-440.
- Zandri, Elaine & Charness, Neil 1989. Training older and younger adults to use software. *Educational Gerontology* 15(6), 615-631.
- Östlund, Britt 1995. Gammal är äldst – en studie om teknik i äldre människors liv. Linköpings Universitet: Linköping Studies in Arts and Science 129.
- Östlund, Britt 1999a. To follow the path of the user – Discovering unintended consequences of everyday technology. Teoksessa MariAnne Karlsson & Britt Östlund (toim.) *Users in Action. Stories of users and telematics in everyday life. KFB-Rapport 1999: 8. Kommunikationsforskningsberedningen, Stockholm, 161–180.*

Östlund, Britt 1999b. Tekniska möjligheter & sociala begränsningar – om äldre människors väg in i IT-samhället. Stockholm: Hjälpmedelinstitutet.
Östlund, Britt 2002. Keskustelu 28.2.2002, Vinnova, Tukholma.

LIITTEET

LIITE 1

Tutkimuksen organisaatiot: Ikäihmisten atk-yhdistys Enter ry ja Ikääntyvien yliopisto

Ikäihmisten atk-yhdistys Enter ry (tekstissä Enter) on Suomen vanhin ikääntyvien atk-yhdistys. Se perustettiin lokakuussa 1997. Enterin omilla internetsivulla sitä kuvataan näin: ”vapaaehtoiseen toimintaan perustuva, puolueisiin sitoutumaton yhdistys, jonka tarkoituksena on kehittää ikäihmisten valmiuksia tietotekniikan hyödyntämisessä. Näin se pyrkii edistämään sukupolvien välistä tasa-arvoa tietotekniikan hallinnassa. Yhdistys välittää tietoja ikäihmisille sopivista tietotekniikan kurseista. Se pyrkii vaikuttamaan siihen, että ikääntyvien tarpeet otetaan huomioon paitsi koulutuksessa myös tietotekniikan laitteiden ja ohjelmien suunnittelussa.” (<http://www.co.jyu.fi/enter>, viitattu 17.3.2003). Vuoden 2001 toimintakertomuksen mukaan Enterillä oli 299 jäsentä koko Suomessa Pohjois-Karjalaa ja Lappia lukuun ottamatta; noin 80 prosenttia oli kuitenkin pääkaupunkiseudulta. Toiminta alkoi Helsingin seudulta ja se on edelleen keskittynyt Helsinkiin ja lähiseudulle. 60 prosenttia jäsenistä on naisia, 40 prosenttia miehiä. Jäsenten syntymävuodet vaihtelevat vuodesta 1912 vuoteen 1972; mediaani on 1933. Muutamat nuorehkot jäsenet ovat liittyneet yhdistykseen ammatillisesta kiinnostuksesta.

Ikääntyvien yliopisto, lempinimeltään Ikis, on Suomessa osa avointa yliopistopetusta. Syksyllä 2002 toimintaa järjestettiin yhdeksässä yliopistossa 54 paikkakunnalla Suomessa sekä Kanadassa Torontossa ja Vancouverissa ja Espanjassa Aurinkorannikolla; opiskelijoita oli yhteensä 6451 (Ikääntyvien yliopistotoiminnan... 2003). Jyväskylän ikääntyvien yliopisto on Suomen vanhin. Se perustettiin tammikuussa 1985. Helsingin ikäihmisten yliopisto perustettiin myöhemmin samana vuonna. Jyväskylän ikääntyvien yliopiston tehtäväksi on määritelty ajankohittaisen tutkimustiedon välittäminen ja mahdollisuuksien antaminen omaehtoiseen yliopistolliseen opiskeluun ilman erityisiä suoritusavoitteita. Reetta Muhosen (2002b) mukaan Jyväskylän ikääntyvien yliopiston toimintakertomuksissa niin opiskelijat, henkilökunta kuin ulkopuolisetkin asiantuntijat puhuvat uusien aktiivisten roolien etsinnästä, stereotyyppisten vanhuskäsitysten murtamisesta ja uusien positiivisten vanhuskuvien luomisesta sekä siitä, että opiskelu auttaa pysymään

nopeasti muuttuvan yhteiskunnan vauhdissa.

Jyväskylässä toiminta järjestetään Jyväskylän kesäyliopiston, Jyväskylän yliopiston ja Jyväskylän kaupungin yhteistyönä. Lähiseudun ryhmien toiminnasta vastaavat yhteistoimintapöydät ja niiden sijaintikunnat. Toiminta on avointa kaikille, ilman pohjakoulutusvaatimuksia tai ikärajoituksia. ([Http://www.cec.jyu.fi/U3A/ikis](http://www.cec.jyu.fi/U3A/ikis), 17.3.2003.) Jyväskylässä toimintamuotoja ovat muun muassa yleisluentonsarjat, seminaarit ja pienryhmät, tietotekniikka- ja matkapuhelinkurssit sekä opinto- ja kulttuurimatkat. Jyväskylän yliopiston ikääntyvien yliopiston suurin tulolähde ovat kurssimaksut; tukijoista suurin on Jyväskylän kaupunki.

Tietotekniikkakursseja Jyväskylän ikääntyvien yliopistossa on järjestetty vuodesta 1986. Tutor- eli vertaisohjaajatoiminta alkoi lokakuussa 1998 atk-peruskurssilla, kansainvälisen Learning in Later Life -projektin osana. Tutorit ovat siitä saakka toimineet tunneilla opettajan apuna. Syyskuussa 2000 käynnistyi Geronet – Ikääntyvät tietoyhteiskuntaan -hanke tarkoituksenaan osaltaan vastata Opetusministeriön tavoitteeseen, että kaikilla olisi hallussaan toivomansa ja omassa elämäntilanteessaan tarvitsemansa tietoyhteiskuntataidot.

Vuonna 1991 taustatiedot saatiin Jyväskylässä 211 opiskelijalta; keväällä 2003 rekisteröityneitä opiskelijoita oli 697 (Toimintakertomus 2003; korjattu tieto Ikääntyvien yliopiston suunnitteluryhmän kokouksessa 27.5.2003). Laajin Suomen ikääntyvien ja ikäihmisten yliopistoista tehty tutkimus on Arja Laitisen vuonna 1998 toimittama ETAPPI-raportti. Sen mukaan noin 80 prosenttia opiskelijoista koko Suomessa, myös Jyväskylässä, oli naisia. Suurin osa Jyväskylän opiskelijoista oli 65–69-vuotiaita; eläkkeellä oli 93 prosenttia opiskelijoista. Naisilla kolme suurta peruskoulutuksen ”lohkoa” olivat kansakoulu, keskikoulu ja lukio tai ylioppilastutkinto. Suurella osalla miehistä (42 %) oli kansakoulutausta. Kuitenkin suurempi osa miehistä kuin naisista oli korkeakoulutettuja. Koko maan naisopiskelijoiden kolme yleisintä ammattialaa olivat toimistotyö, terveyden- ja sairaudenhoito ja opetus. Miehet olivat olleet tyypillisimmin johto- ja suunnittelutehtävissä ja teknisellä alalla, koulutuksena useimmiten ammatillinen opisto. (Laitinen 1998.)

Jyväskylän tietotekniikkaryhmistä ei ole eriteltyjä tilastotietoja, mutta Helsingin yliopistoa tarkastelleen Mervi Varjan (2000) mukaan tietotekniikkaopinnoissa on suhteellisesti enemmän miehiä, korkeakoulutettuja ja nuoria vanhoja kuin muissa ryhmissä. Kaikkien opiskelijoiden ja luentosarjoilla opiskelevien keski-ikä oli 69 vuotta; atk-opetuksessa 66 vuotta. Korkeakoulutettuja oli atk-opetuksessa 64 prosenttia, kun kaiken kaikkiaan 37 prosenttia opiskelijoista oli korkeakoulutettuja. (Varja 2000.) Ikääntyvien yliopistossa opiskelevat eli ”ikisläiset” ovat kaiken kaikkiaan ikäluokassaan keskimääräistä koulutetumpia, ja Helsingin ikäihmisten yliopistossa opiskelevien koulutus puolestaan on keskimäärin korkeampi kuin muualla. Varja (2000, 152) pohtiikin kouluttautuneiden osuutta: ”Ikäihmisten yliopisto houkuttelee koulutettua väestönosaa. Alhaisen koulutustason omaavalle ikäihmiselle yliopisto on kenties vieras ja hiukan pelottavakin instituutio. Nyt eläkkeellä olevan ikäluokan nuoruuden koulutusvalinnoissa yliopisto on kuulunut vain parempiosaisten mahdollisuuksiin. Tarjoammeko paljon puhutun toisen

mahdollisuuden vai toimimmeko tässäkin kasaantumisperiaatteella: niille joilla on, annetaan lisää?” (Ks. Muhonen 2002a; Ahteenmäki-Pelkonen 1999, 37.)

Vuonna 1999 kaikkien Jyväskylän ikääntyvien yliopistossa tietotekniikkakurssilla olleiden ammatti- tai koulutusnimikkeet olivat ilmoittautumislomakkeessa seuraavanlaiset (joitakin tarkennuksia olen poistanut): agronomi, aineenopettaja, apulaiskanslisti, arkistonhoitaja, arkkitehti, asemapäällikkö, autonkuljettaja, ekonomi, hammaslääkäri, harrasteohjaaja, kartanpiirtäjä, kirjanpitäjä, kirjastonhoitaja, kirjastotoimen apulaisjohtaja, kirkkoherra, koulukuraattori, kouluneuvos, kylvettäjä, laboratoriopäällikkö, laitosapulainen, latoja, lehtori, liikkeenharjoittaja, luokanopettaja, mainostoimittaja, merkonomi, mittamies, osastopäällikkö, pankinjohtaja, pankkitoimihenkilö, piiripäällikkö, professori, psykologi, rakennusmestari, ruokalan emäntä, sairaanhoitaja, solutyöntekijä, sosiaalityöntekijä, terveydenhoitaja, tilitoimistonhoitaja, toimistovirkailija, toimittaja, tuotantopäällikkö, turkisompelija, tutkija, työnjohtaja, työttömyyskassan johtaja, vanhempi komisario, varastonhoitaja, vastaava ohjaaja, verovalmistelija, yleissihteeri, yritystutkija ja yrittäjä. Samoja nimikkeitä oli useilla ja toisaalta aivan kaikki eivät ammattiaan ilmoittaneet. Tässä luettelossa ovat myös 13 ikis-haastateltavaani. Haastateltavieni koulutustausta vaihtelee kansakoulusta korkeakoulututkintoon ja työtausta ruumiillisista ja toimistotöistä johto- ja esimiesasemiin. Vuonna 2002/2003 heistä kolme oli edelleen jossain määrin työmarkkinoilla.

Mitä isoja muutoksia haastateltavieni elämässä on tapahtunut vuodesta 1999 vuoteen 2002/2003? Joistakin oli tullut isovanhempia, jotkut olivat saaneet lisää lapsenlapsia. Muutamalla oli ollut vakava sairaus, mutta suurin osa piti terveydentilaansa varsin hyvänä. Haastateltavani ovat olleet tai edelleen ovat naimisissa. Neljä naista asuu yksin: kaksi on eronnut, kaksi leskiä. Haastateltavat asuvat joko kerros-, rivi- tai omakotitalossa Jyväskylässä ja naapurikunnissa. Osa lapsista asuu aivan lähitöllä; osa muualla Euroopassa. Marian, Ainon, Kyllikin ja Kalevin synnyinseutuja voi luonnehtia enemmän tai vähemmän kaupunkimaisiksi. Muut ovat kotoisin maalta tai maaseutumaisesta ympäristöstä, joskin osa on muuttanut kaupunkiin jo varsin nuorena. Kolme haastateltavistani on evakkoja. Yksi on syntynyt Keski-Euroopassa, mutta asunut Suomessa kymmeniä vuosia. Muut ovat syntyneet eri puolilla eteläistä Suomea. Kaikilla oli ainakin ollut sisaruksia. Isien ammatit ovat maanviljelijä, renki, yrittäjä, muurari/kirvesmies, myymälänhoitaja, sahatyönjohtaja, metsätyönjohtaja, arkkitehti; äitien ammatit maanviljelijä, palvelija maatilalla, karjakko, kotiäiti, pitoemäntä, yrittäjä, kauppa-apulainen, pientilallinen sekä erilaisia töitä, muun muassa ompelu- ja esittelytöitä tehnyt.

LIITE 2

Jyväskyläiläisten haastatteluvien tietokoneen omistus, verkkoyhteydet, mikrotuki, koneen hankinta ja käyttö sekä lasten määrä ja iät

Peruskurssi

	Tietokone omassa työssä	Tietokone kotona 1999	Tietokone kotona 2002/03	Internet-yhteys 1999	Internet-yhteys 02/03	Lasten iät 02/03	Lasten iät 02/03	Lapsilla kone ja nettiyhteys 02/03	Miten kone hankittu	Mikrotuki	Mihin käyttää
N1925 Maria	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei	Ei	47-58	15-30	Kyllä	Pojanpojan vanha	Lastenlapset, poika	Kirjoittaminen, englanninkielen CD-rom
M1925 Olavi	Ei, kokeili muiden	Ei	Kyllä	Ei	Ei, tulossa	44-47	11-22	Kyllä	Lapsenlapsi ja opettaja neuvoivat ostossa	Tyttären tyttären sulhanen, lapsenlapset, aikakurssin opettaja	Kirjoittaminen, kirjaapito; aikoo hankkia sukututkimusohjelman ja internet-yhteyden
N1926 Aimo	Ei	Kyllä	Kyllä	Ei	Ei	39-49	2,5-20	Kyllä	Vävy, lainasi ensin omaansa, A. hankki sitten	Vävy, tyttären tytär	Kirjoittaminen
M1927 Veikko	Ei	Ei	Ei	Ei	Ei	-	-	-	-	-	Kirjoittaminen, internet kiinnostaisi
N1938 Marjatta	Kyllä	Ei (väillä lainakone)	Kyllä, aikoo hankkia uuden	Ei	Ei, käyttää tyttären luona; oma harkinnassa	35-39	< 1	Osalla	Tyttären vanha	Tytär	Laskunmaksu tyttären luona, kirjoittaminen toisinaan
N1938 Liisa	Ei	Ei	Ei	Ei	Ei	35-41	6-15	Kyllä	-	-	-
N1946 Kaarina	Ei	Ei	Kyllä	Ei	Kyllä	25-29	<1-1	Osalla ei nettiyhteyttä	Poika toi kotiin asti	Lapset	Kirjoittaminen, sähköposti, tiedonhaku, tulevaisuudessa pankkiasiat
N1948 Anneli	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	26-28	< 1	Kyllä	(Emme puhuneet)	Lapset	Sähköposti, pankkiasiat, tiedonhaku, kirjoittaminen

Internetkurssi

	Tietokone omassa työssä	Kyllä	Tietokone kotona 1999	Kyllä	Tietokone kotona 2002/03	Internet-yhteys 1999	Ei, käytti kirjastoilla	Internet-yhteys 02/03	Kyllä	Lasten iät 02/03	37–50	Lasten iät 02/03	16–24	Lapsilla kone ja nettiyhteys 02/03	Kyllä	Miten kone hankittu	Ise hankki edullisen käytetyn ryhmäostona	Tuotantut, poika	Mihin käyttää	Sähköposti, laskunmaksu, työasiat, joskus tiedonhaku
N1928 Kyllikki	Kyllä	Kyllä	Ei	Kyllä	Ei	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	10–15	41–46	10–15	16–24	Kyllä	Kyllä	Ise, poika tuttavineen neuvoi	Lapsel, kurssilla saa tietoa	Tuotantut, poika	Tiedonhaku, sähköposti, sähköiset kortit, haluaa oppia tekstinkäsittelyä lisää	
N1928 Helena	Kyllä	Kyllä	Ei	Kyllä	Ei	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	1–5	32–34	1–5	16–24	Kyllä	Kyllä	Ise	Ystävä työajalta, poika	Tuotantut, poika	Tiedonhaku, sähköposti, kirjoittaminen, käytännön asiat; ostanut myös lippuja jne.	
M1937 Juhani	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Ei	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Osalla	<1–15	27–40	<1–15	16–24	Osalla	Puhumme uuden hankkimisesta – siinä apuna poika ja sisaren mies	Poika, sisaren mies	Poika, sisaren mies	Kirjoittaminen, tiedonhaku, haluaa tehdä yksinkertaiset kotisivut		
M1938 Antero	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	Kyllä	4	35–38	4	16–24	Kyllä	Sat vaimolta syntymäpäivälahjaksi, poika kantoi kotiin	Poika	Poika	Tiedonhaku, kirjoittaminen		

LIITE 3

Aineiston keruu ja käsittely

Keväällä 1999 Jyväskylän ikääntyvien yliopiston tietotekniikan peruskurssilla oli 13 opiskelijaa (naisia 8, miehiä 5) ja internet-kurssilla 11 opiskelijaa (naisia 7, miehiä 4). Kurssit kestivät viisi viikkoa: opetusta oli kerran viikossa kolme tuntia. Kurssien loppupuolella kävin esittelemässä tutkimustani ja pyytämässä haastatteluun vapaaehtoisia. Mukaan sai ilmoittautua kirjoittamalla nimensä listaan. Haastatteluihin tuli 13 ihmistä, ja tein ne kurssien päätyttyä kaupungin-kirjastolla. Pyrin haastattelemaan mahdollisimman epämuodollisesti keskustellen: en kysynyt kysymyksiä tiukassa järjestyksessä enkä silloin, kun asiat jo tulivat esille haastateltavien aloitteesta.

Peruskurssiryhmän keskustelu kesti noin kaksi tuntia. Useimmat kurssilaiset olivat keskenään tuttuja vain kurssilta, eivätkä sielläkään olleet tutustuneet toisiinsa erityisesti. Osa oli ikääntyvien yliopistossa ensimmäistä kertaa. He olivat kuitenkin puheliaita, ja ryhmän koko oli mielestäni tällä puheliaalla dynamiikalla maksimissaan. Puheliasuuseroja oli, mutta kukaan yksittäinen puhuja ei dominoinut keskustelua koko aikaa ja kaikki ottivat puheenvuoroja. Ryhmä pyrki keskustelussa selvästi tietynlaiseen harmoniaan, haastateltavat myöntelivät ja kuuntelivat, mutta eivät pakonomaisesti: he olivat myös eri mieltä ja oikaisivat toistensa käsityksiä. Laatumastani kysymyslistasta pidin silmällä sitä, että tiettyjä aiheita käsiteltiin; olin pelkästään tyytyväinen siihen, että keskustelu sujui pitkät tovit ilman kysymyksiäni. Haastatteluissa on kuitenkin omat konventionensa ja ryhmä muistutti minua välillä kysymyksistä. Erityisesti vieressäni istunut Maria piti yllä puhekuria ja keskeytti rönsyilyksi katsomansa puheen palauttamalla puheenvuoron minulle, sanoen esimerkiksi: ”annetaanpas sitten taas vetäjälle puheenvuoro” tai ”no niin mitä sulla on muita kysymyksiä?” tai pelkästään ”no niin?”.

Internet-kurssin haastattelu kesti vajaan kaksi tuntia. Dynamiikka oli erilainen ehkä osin sen vuoksi, että heitä oli vähemmän. Kysyin enemmän ja puhetahti oli rauhallisempi. Ryhmässä kuitenkin keskusteltiin monipuolisesti, oltiin hyvinkin eri mieltä ja toisaalta myötätiltiin, kannustettiin toinen toista ja esitettiin vastakysymyksiä myös haastattelijalle. Aktiivisempi kysyjän roolini ei tarkoittanut, etteikö ryhmässä olisi syntynyt puheenaiheita. He itse aloittivat muun muassa pohdinnan siitä, mikä termi parhaiten kuvaisi nyky-yhteiskuntaa. Tämän haastattelun tunnelmaa kuvaisin kuitenkin peruskurssihaastattelua muodollisemmaksi. Olimme enemmän ”haastattelussa”. Peruskurssihaastattelun tunnelmaa voi luonnehtia enemmän kahvituntimaiseksi porinaksi. Yksi puhujarooli internet-kurssillakin oli hyvin selvä: Kalevi tekniikkaa puolustavana valistajana korosti muun muassa sitä, ettei tekniikka sinänsä ole pahasta, jos ei tosin itseisarvokaan, ja että esimerkiksi tekniikan huonot ominaisuudet ovat kiinni laitteiden tai ohjelmien tämän hetkisestä kehittymättömyydestä. Kalevi oli roolistaan tietoinen ja viittasi siihen: ”Mää ihan nyt edustan tässä puolustajana ...”. Hän tarkensi kysymyksiäni ja pyrki

pitämään täsmällisesti kiinni siitä, että puhutaan juuri siitä asiasta, mitä on kysytty. Selvimät ”vastaroolit” olivat Juhanin sovitteleva diplomaatti, joka otti esiin eri näkökulmia, ja Annikin vahvimmin edustama tekniikkakriittisyys. Tämä roolitus varmasti vaikutti hieman muodollisempaan, varovaisempaan tunnelmaan, mutta en analysoinut haastatteluja tarkemmin roolinäkökulmasta.

Marraskuussa 1999 haastattelin Ikäihmisten atk-yhdistys Enter ry:n silloista puheenjohtajaa ja varapuheenjohtajaa (mies ja nainen, syntyneet 1930 ja 1932) Helsingissä, puheenjohtajan kotona. Haastattelu oli varsin kotoisaa rupattelua, sillä haastateltavani tunsivat toisensa. Samalla se oli puolivirallista informointia, sillä keskityimme yhdistykseen emmekä heidän muuhun elämäänsä. Vuonna 2002 haastattelin Enteristä kahta muutakin henkilöä, uutta puheenjohtajaa ja varapuheenjohtajaa (kaksi naista, syntyneet 1927 ja 1931). Koska haastattelin heitä nimenomaan enteriläisinä, halusin haastatella myös uudet luottamushenkilöt jatkuvuuden vuoksi. Puheenjohtajavaihdos oli tapahtunut aiemmin vuonna 2002 kesken kauden joidenkin toimintatapaerimielisyyksien vuoksi.

Tein uudet haastattelut kahviloissa, neuvotteluhuoneissa, auloissa ja haastateltavan kotona sen mukaan, mikä haastateltavalle sopi parhaiten. Eri haastattelukerroilla haastateltavistani saamani kuva ei ollut ristiriitainen, mutta yksilöhaastatelussa siitä muodostui monipuolisempi. Tilanteina ryhmä- ja yksilöhaastattelut ovat hyvin erilaisia. Ryhmähaastatteluissani juuri kurssilla ollut ”vertaisryhmä” jutteli aiheesta. Haastateltavani puhuivat kahden kesken tarkemmin ja myös asioista, joista ryhmähaastatteluissa ei puhuttu – kuten perheestä ja omasta terveydestä. Tilanne oli sikälikin erilainen, että kurssista oli kulunut aikaa, eikä sen vaikutus ollut yhtä lähellä. Tarkastelen haastatteluissa saamiani tietoja kuitenkin samaveroisina ja käytän uusia haastatteluja päivityksenä. En tässä pohdi aineistojen erilaisia tuotantoehtoja, sillä siitä on runsaasti kirjallisuutta. Oman tutkimusotteeni kannalta riittänee ymmärrys tilanteiden erilaisuudesta. Ylipäänsä haastattelutilanne on omanlaisensa tiedon tuottamisen ja informaation välittämisen muoto (esim. Bourdieu ym. 1999, 608-608). Keskusteluihin varmasti vaikutti esimerkiksi haastateltavien tietämä kiinnostukseni *ikääntyviä* tietotekniikan käyttäjiä kohtaan. Arkipäivän keskusteluja seuranneena väitän kuitenkin, että sama määrä ”ikäpuheta” olisi voinut tulla esiin monissa ”autenttisissa” puhetilanteissa – ihmiset ovat nykyisin hyvin ikätietoisia (ks. Julkunen 2003). Haastatteluissa ikä mielestäni pikemminkin ei korostunut arkipäiväisiä keskusteluja enempää.

Haastattelujen valinta tämän tutkimuksen aineiston keruutavaksi oli minulle selvää: olen aina halunnut kuulla ihmisten puhuvan, vaikka sitten ohjatustikin, tilattuna (ks. Tuuva 2003). Valmista sopivaa dokumenttimateriaalia ei aiheesta ollutkaan. Lukemistani tutkimusoppaista huolimatta (esim. Mason 1996) ryhmähaastattelun tekemiseen ei liittynyt omakohtaista problematisointia tai syvällistä pohdintaa yksilö- ja ryhmähaastattelujen eroista. Halusin tavata haastateltavani ryhmässä, jossa he olivat opiskelleet.

Ryhmähaastatteluissa käytiin provosoivaa ja provosoitunutta keskustelua, jota en olisi saanut luotua kahdestaan haastateltavan kanssa, etenkin tutkimuksen alkuvaiheessa. Toiseen haastatteluun en kuitenkaan ryhmää halunnut, koska tie-

sin, että näkökulmani kannalta se ei ollut tarpeen. Valitsin näin, vaikka erilaisten aineistojen käyttäminen voi olla yhtenäistä aineistoa ongelmallisempaa. Kuitenkin Enterin aiempaa varapuheenjohtajaa sekä nyt Enterin puheenjohtajana ja varapuheenjohtajana toimineita naisia haastattelin ryhmässä. He tarjoutuivat tulemaan haastatteluun yhdessä, mutta se oli myös aikataulumme vuoksi käytännöllistä.

Bourdieu kollegeineen (1999, 608-610) puhuu ”väkivallattomasta kommunikoinnista”, kun tutkijat ovat sosiaalisesti hyvin lähellä haastateltaviaan. Olen pyrkinyt muun muassa siihen, etten tahattomasti vaikuttaisi esimerkiksi tietotekniikan puolestapuhujalta. Olen virittänyt haastattelut ja määrittelen puheenaiheen, mutta haastateltavilla oli vapaus puhua myös asioista, jotka eivät liittyneet suoraan haastattelun teemaan. Minulla oli haastattelijan valtaa, mutta väitän, että haastattelutilanteeseen/-suhteeseen liittyvät ”vääristymät” eivät ole aivan yksioikoisia. Kaikissa haastatteluissa minulla ei ollut erityistä auktoriteettia, vaan bourdieulaisittain ajatellen eri pääomien puntit olivat kussakin haastattelussa eri suuntiin kallellaan. Haastateltavillani on oma elämäkokemuksensa ja heille on kertynyt runsaasti esimerkiksi kulttuuripääomaa.

Vuoden 1999 haastattelut purin nauhalta tietokoneelle tarkkaan, lukuun ottamatta taukoja ja niiden pituuksia. Olin kirjoittanut ajatuksia muistiin jo nauhoja purkaessani ja jatkoin muistiinpanojen tekemistä myös haastatteluja lukiessani. Myös uudet haastattelut nauhoitin, puhelinhaastattelua lukuun ottamatta. Tein niistä monisivuiset muistiinpanot, jotka pyrin kirjoittamaan puhtaaksi mahdollisimman pian kunkin haastattelun jälkeen. Nauhalta pystyin tarkistamaan epäselviä kohtia. Tein tämän ratkaisun, koska tiesin jo millä tavalla haastatteluja käytän, enkä tarvitse tarkkoja purkuja. Suorat sitaatit uusista haastatteluista ovat peräisin muistiinpanoistani.

Kun olin lukenut ensimmäisen kierroksen haastattelut useampaan kertaan, nimesin erilaisia mielestäni keskeisiä asioita, joista oli puhe (kuten ikä, tietoyhteiskunta, arvostus, verkostot, tietokoneeseen suhtautuminen). Koodasin ne ja kirjasin, miten eri koodeihin ja alakodeihin (kuten miten tietokoneesta puhutaan) liittyvistä asioista puhuttiin. Kirjoitin alustavia tekstejä niin sukupolven (Sankari 2001) kuin syrjäytymisenkin (Sankari 2002) näkökulmasta. Myöhemmin en alkuperäisiä teemoitteluja käyttänyt, sillä ne eivät tuntuneet antavan minulle mitään ”lisää”. Tutkimustani voinee kuvata aihepiirilähtöiseksi: aloin tarkastella ilmiötä vailla tarkaksi miellettyä kysymystä. Olen Bengtsonin ja kumppaneiden (2002) kanssa yhtä mieltä siitä, että meillä on aina käytössämme jokin teoria, joskaan se ei välttämättä ole tietoinen. Omakaan teoriani ei ollut aluksi tietoinen – tai pikemminkin sillä ei ollut nimeä – vaan pyrin hahmottamaan aineistoani eri tavoin. Tätä voi kutsua jossain määrin ”aineistolähtöisyydeksi”, mutta loppuvaiheessa sitouduin aineiston tarkasteluun Bourdieun teorian näkökulmasta. Koin tarvitsevani kokonaisvaltaista teoriaa, ja hänen sosiaalisen tilan analyysinsä antoi minulle yleisen hahmottamisvälineen ja -tavan.

Analyyysini rakentui suoraan Bourdieun käsitteistön varaan. Selvyuden vuoksi operationalisoin käsitteistön mahdollisimman yksinkertaisesti. Haastateltavien kiinnostus, innostus tai välinpitämättämyys kertoi minulle heidän intresseistään;

heidän tietokoneen käyttönsä arkipäiväisyys ja tottuneisuus heidän habituksestaan. Tätä kuvasi muun muassa se, mitä he tietokoneella tekivät ja miten he siihen suhtautuivat – kuinka itsestään selvää sen käyttö eri tilanteissa oli vai haluttiinko asiat tehdä mieluummin jollakin entisellä tavalla. Keskustelut taloudellisista mahdollisuuksista ja rahasta kirjasin puheeksi taloudellisesta pääomasta; puheen koulutuksesta ja harrastuksesta kulttuuriseksi pääomaksi tai sen puutteeksi; erilaiset suhteet sosiaalisiksi pääomaksi. Symbolinen pääoma kuvaa sitä, mitä arvostetaan. Sen olen operationalisoinut syrjäytymis- ja mukanaolemispuheen kautta: se, mikä on kulttuurisesti arvostettua, on keskiössä, vähemmän arvostettu marginaalissa. Tämä kokonaisuus kuvaa sosiaalista tilaa. Nämä operationalisoinnit ovat yksinkertaisia ja antavat sijaa jatkokehittelylle tulevissa tutkimuksissa. Esimerkiksi sosiaalista pääomaa eivät muodosta pelkästään ihmissuhteet ja taloudellisesta pääomasta puhutaan muulloinkin kuin silloin, kun puhutaan markoista tai euroista. Lisäksi pääomat ovat monin tavoin kietoutuneet toisiinsa.

Aineiston tarkasteluani ja käyttöäni kuvaa parhaiten sana faktoorientoitunut. Tällä en väitä, että haastateltavat puhuisivat vain faktoja, siis aina vain sitä, mitä he todella tekevät – mitään lisäämättä ja mitään pois jättämättä. Näin en usko, mutta toisaalta en voi väittää siitä mitään. Arvelen, että käymämme keskustelut ovat sikäli tavallisen arkikeskustelun oloisia, että yhdellä kertaa ei esimerkiksi muista kaikkia asioita. Lisäksi esimerkiksi omaa tietokoneen käyttöäni voi olla vaikea arvioida tai kertoa siitä, sillä kaikkea ei välttämättä edes pidä olennaisena. Uskon kuitenkin, että haastateltavillani ei ollut suuria syitä puijata minua. Aina-kaan heillä ei tuntunut olevan tarvetta liioitella tietokoneen käyttöäni, vaikka sitä voisi pitää kulttuurisena hyvänä – pikemminkin päinvastoin. Faktoorientaatiolla tarkoitan, että suhtaudun tekemiini haastatteluihin olemassa olevina faktoina, puhetekoina: näin me puhuimme tuossa tilanteessa. Lähtökohtaisesti taustallani oli diskurssinanalyttinen kiinnostus kieleen ja näkemys, että maailmaa tuotetaan ja jäsennetään puheessa (ks. esim. Jokinen, Juhila & Suoninen 1999), mutta en tee diskurssianalyysiä, vaan sisällönanalyysiä, jossa kiinnitän huomiota teoreettisesti perusteltuihin puheen teemoihin. Olen työssäni ”naiivin realistinen” (ks. Julkunen 2003) ja kiinnostunut nimenomaan siitä, mitä puhutaan ja mitä ei – en diskurssianalyttisesti siitä, miten puhutaan.

Valintani olla kirjoittamatta erikseen miehistä ja naisista ei ole kannanotto sukupuolineutraaliuden suuntaan tai sukupuoliteeman tärkeyteen tai kuvitelmaa, että sukupuoli jotenkin katoaisi iän myötä. Kyllä haastateltavillani on takanaan ja edessään miehen tai naisen elämää. Pienestä aineistosta olisi kuitenkin kyseenalaista tehdä vertailuja sukupuolen suhteen. (Ks. Vakimo 2001, 22; Arber 1996; Kangas & Nikander 1999; Hirsjärvi 2003.)

Bourdieuin anti ikätutkimukselle on muun muassa siinä, että sen avulla voi tuoda luontevasti näkyviin moninaisuutta, mikä on ollut ikätutkimuksen koetinkivi: ikääntyneiden heterogeenisuus muistetaan kyllä aina mainita, mutta se jää helposti sivulauseeksi. Viitekehiksenä ja myös metodisena kiinnekohtana (ks. Bourdieu ym. 1999) Bourdieuin teoriasta avautuu monia näköaloja. Ajattelen sen olevan parhaimmillaan isoissa aineistoissa, jolloin sosiaalista tilaa voi kuvata

empiirisesti laajasti, muun muuassa vertailuja tehden. Samalla voisi viimein tutkia tietoyhteiskunnanäkökulmasta muitakin ikääntyneitä kuin tietotekniikkakursseilla olleita ja tietotekniikkaa käyttäviä. Toisaalta Bourdieun teoria toimisi hyvin myös pienessä aineistossa ja tarkemmassa kysymyksenasettelussa – esimerkiksi koko elämäntien kysymyksenasetteluun ottamalla haastatteluaineistolla (ks. Giele 1998) tai vaikkapa body heksiksen tarkastelussa kuva-aineiston avulla (eli kuinka habitus näkyy ihmisten toiminnassa ja heidän olemuksessaan vaikkapa tietokoneen tai muiden teknisten laitteiden äärellä). Bourdieun teorian on kritisoitu olevan jähmettynyt rakenneteoria, joka ei salli tai ymmärrä muutosta ja yksilöllistä vaihtelua. Niin yksioikoinen se ei ole. Tutkijakumppaniksi voisin silti itse valita persoonallisuuspsykologin: psykologisten tekijöiden huomioon ottaminen auttaisi osaltaan selittämään sitä, miksi yhteiskunnalliset tekijät eivät sanele jotakin, vaan vaikuttavat vain todennäköisyyksiin.

